

DEBRECENI EGYETEM
Agrártudományi Centrum
Mezőgazdaságtudományi Kar
Földműveléstani és Területfejlesztési Tanszék

INTERDISZCIPLINÁRIS AGRÁR ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYOK DOKTORI ISKOLA

Doktori Iskola vezető:
Prof. dr. Nagy János
MTA doktora

Témavezető:
Prof. dr. Nagy János
MTA doktora

**A TERÜLETFEJLESZTÉS ÉS A MEZŐGAZDASÁGI
FÖLDHASZNÁLAT ÖSSZEFÜGGÉSEI,
TERÜLETI MONITORING**

Készítette:
Harsányi Endre
doktorjelölt

Debrecen
2004

1. BEVEZETÉS.....	4
1.1. A téma indoklása.....	4
1.2. A kutatás célja	5
2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS	6
2.1. Hazánk regionális helyzetének történelmi gyökerei.....	6
2.2. A regionális politika és a területfejlesztés összefüggései	10
2.2.1. Szubszidiaritás és decentralizáció	11
2.2.2. Partnerség	11
2.2.3. Programozás	12
2.2.4. Koncentráció és addicionálás	13
2.3. Regionalizáció az Európai Unióban	13
2.4. Regionalizáció Magyarországon	15
2.5. A területfejlesztés célterületei és stratégiái	18
2.6. A területfejlesztés alapelveinek érvényesülése hazánkban	21
2.7. A közös agrárpolitika rendszere (CAP), mint eszköz a fenntartható területfejlesztésben.....	23
2.8. Az EU agrárpolitikájának reformja és várható hatásai	28
2.9. Magyarország regionális politikája a csatlakozás után	32
2.10. Mezőgazdasági földhasználat és vetésszerkezet	36
2.11. Az Észak-Alföldi Régió területfejlesztési koncepciója	39
3. A KUTATÁS ANYAGA ÉS MÓDSZERE	42
4. VIZSGÁLATI EREDMÉNYEK ÉS AZOK ÉRTÉKELÉSE	44
4.1. Az agrárgazdaság helyzete a nemzetgazdaságban	44
4.2. A mezőgazdasági földhasználat elemzése Magyarországon és az Észak-Alföldi Régióban.....	51
4.2.1. Mezőgazdasági földhasználat értékelése	51
4.2.2. Földhasználat szervezeti formák szerint	58
4.2.3. A szántóföldi vetésszerkezet alakulása	63
4.3. Az Észak–Alföldi Régió kistájainak agroökológiai jellemzése	68
4.3.1. Hajdú-Bihar megye	68
4.3.2. Jász-Nagykun-Szolnok megye	70
4.3.3. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye.....	

4.4. Az Észak-Alföldi Régió földhasználatának értékelése talajinformációs rendszer fejlesztésével	74
4.5. Területi fejlettségi különbségek Magyarországon és az Észak-Alföldi Régióban	84
4.6. Az Észak-Alföldi Régió területfejlesztéséhez biztosított források	98
4.7. Phare programok	104
4.8. Operatív programok	108
4.9. Az Észak-Alföldi Régió jelenlegi társadalmi gazdasági helyzetét jellemző SWOT analízis.....	108
4.10. Területi monitoring	111
4.10.1.A területi monitoring szervezetei	116
4.10.2. A T-MER célja, feladata	117
5. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK	122
6. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ EREDMÉNYEK	128
7. ÖSSZEFOGLALÁS.....	130
IRODALOMJEGYZÉK.....	134
MELLÉKLETEK.....	144

1. BEVEZETÉS

1.1. A téma indoklása

Értekezésem alapgondolata, hogy a mai felgyorsult és globalizálódott világban egyre nagyobb szerepet kap az elmaradott térségek felzárkóztatása, valamint ezek fejlesztése. A hátrányos helyzetű területek kialakulásának több oka lehet. Ezek közül a legfontosabbak a *történelmi gyökerek, a szokások, a globalizáció, a többpólusú világrendszer felbomlása*, melynek következtében a gazdaság és a politika *új irányt nyitott*. Ezek a hatások, melyek következtében *egyes területek a fejlődésben új lendületet kaptak, más területek pedig a lassú hanyatlás útjára léptek*. A területfejlesztés az utóbb említett területek felzárkóztatását hivatott segíteni. A *területfejlesztés* olyan tevékenység, melynek *segítségével* a szélesebb értelemben vett politikai elit a regionális szintű gazdasági, politikai és tudományos vezetéssel karöltve megpróbálja a negatív hatású folyamatoknak útját állni, és azt megfordítani. Így - mint azt számos példa mutatja - *hatékonyan lehet a fenntartható fejlődés útjára helyezni az elmaradott térségeket*.

Jelen helyzetben, közvetlenül az Európai Unió csatlakozásunk után Magyarországon ez központi kérdés. A magyar mezőgazdaság, a falu és a vidék jövője szempontjából korszakváltást eredményezett és új tartalmi megközelítést igényel az EU elvárásainak figyelembe vétele. Az EU közös agrárpolitikája: a fenntartható fejlődés biztosítása, a környezet védelmének igénye. *Véleményem szerint a hazai területfejlesztés eszközrendszerében kiemelt helye van a mezőgazdaságnak.*

Ennek okai a következők: hazánk ásványi anyagokban szegény ország, mely útját állta jelentősebb ipar kibontakozásának. A mezőgazdasági termelés adottságai jók, de földrajzi tájak szerint jelentős különbségek tapasztalhatók a termőtalaj, a talaj fizikai, kémiai jellemzői, a talajok természetes termőképessége és vízgazdálkodása, az éghajlati tényezők tekintetében. A földhasználat és a termelési szerkezet a tulajdonosi szerkezetváltást követően csak részben felel meg a termőhelyi adottságnak. A természeti adottságok számos mezőgazdasági térségben lehetővé teszik a különleges, specifikus termékek termelését.

A mezőgazdaság jelentős szerepet játszik a vidék értékeinek megőrzésében, a vidéki térségek fenntartható fejlődésében, a vidéki társadalom formálásában, valamint a szociális problémák és regionális különbségek mérséklésében.

A rendszerváltás után hazánkban a gazdaság fejlődése, a piaci viszonyok megszilárdulása eltérően ment végbe az egyes régiókban, ennek következtében növekedtek a területi fejlettségi különbségek. *Magyarország hét régiója közül az Észak-Alföldi Régió több statisztikai adatsor alapján is az egyik legelmaradottabb régió.* Elmaradottságának mérséklése szempontjából, *a fenntartható fejlődés biztosítása céljából vizsgálom dolgozatomban a régió helyzetét, fejlesztési lehetőségeit,* mint az ország agrárfejlesztése szempontjából is kiemelt stratégiai területet.

1.2. A kutatás célja

Doktori értekezésemben bemutatom az Európai Unió és a hazai regionális politika célkitűzéseit. Hazánk regionális sajátosságainak helyzetelemzésével és értékelésével kívánok képet alkotni arról, hogy honnan hová jutottunk az elmúlt évtizedek során, mire számíthatunk az EU-csatlakozás első éveiben. Hazánk és ezen belül *az Észak-Alföldi Régió területi egyenlőtlenségeinek elemzésével,* az elmaradottság okainak vizsgálatával *keresem* a fenntartható fejlődés útját, *a régió fejlesztési lehetőségeit.*

Kistérségi szinten a gazdaság fejlettségének szerkezete mozaikszerűbb. A régióban egyaránt találhatók dinamikusan fejlődő és gyengébb pozíciójú térségek ún. perifériák. A KSH területi statisztikai adatai alapján, a régió gazdasági –társadalmi helyzetének vizsgálatával kívánom bemutatni azt, hogy az 1996. évi XXI. Területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvényben megfogalmazott, területi fejlettségi különbségeket kiegyenlíteni szándékozó célok megvalósultak-e, javult-e a megvalósult regionális programok eredményeként a régió társadalmi-gazdasági helyzete.

Célomnak tekintem, hogy az Észak-Alföldi Régió mezőgazdasági adottságainak, mezőgazdasági földhasználatának, valamint területfejlesztési koncepciójának elemzésével feltárjam a fejlesztési lehetőségeket, a felzárkóztatás módját. Fontosnak tartom annak vizsgálatát is, hogy a régiónak juttatott területfejlesztési és egyéb más címeiken juttatott támogatások mennyire segítették a gazdaság fejlődési pályára állítását.

2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

2.1. Hazánk regionális helyzetének történelmi gyökerei

A térbeli társadalmi egyenlőtlenségek alapja, hogy az emberek letelepedése és a terület gazdasági potenciálja nem homogén. Értelmszerűen az ipari forradalom előtt elsősorban a mezőgazdasági termőföldek elhelyezkedése volt a meghatározó. Az ipari forradalmat követően elsősorban a nagy nyersanyag lelőhelyek és közlekedési gócpontok kedveztek jobban az életfeltételeknek. Ez a megváltozott termelési forma tovább mélyítette a város és falu szakadékát. Napjainkra a fejlődés vagy a leszakadás ezektől sokkal komplexebb módon alakul (Enyedi,1998). *Globalizálódott világunkban elsősorban a tőke érdekeit kell szem előtt tartanunk*, ha azokat a kérdéseket szeretnénk megválaszolni, hogy egyes területek miért fejlődnek soha nem látott módon, míg más területek miért kezdenek el hanyatlani. Az új gazdasági irány a kis ráfordítással, nagy hozzáadott értékkel rendelkező termékeknek kedvez (Csébfalvy,1998). *A tőke oda vándorol, ahol jobb az infrastruktúra, az emberek képzettsége magas, jó az innovációs környezet.* Megállapíthatjuk, hogy *a területi egyenlőtlenségek mögött a gazdaság maximális hatékonyságra törekvése áll*, azaz ezek az egyenlőtlenségek abból is keletkeznek, hogy a tőke keresi a számára legoptimálisabb helyet. A területfejlesztés feladata, hogy megkeresse azokat a tényezőket, mely alapján a kiválasztás megtörténik (Enyedi,1981).

2.1.1. Csatlakozás Európához

Európai Unió csatlakozásunk 2004. május 1.-i időpontja egy hosszú történelmi folyamat eredménye és egy hosszú történelmi folyamat kezdete. *Magyarország regionális helyzetét nagyban befolyásolják országunk történelmi gyökerei, melyek egészen az államalapításig nyúlnak vissza* (Kovács, 2004).

A magyar törzsek megtelepedése után, az államélet megszilárdulását követően, a kalandozások lezárulásával a magyar politikai vezetés hosszabb távra rendezkedett be a Kárpát medencében. A Kelet-Közép-Európában megállapodott magyarság jövője attól függött, hogyan képes kapcsolatait rendbe tenni a környező hatalmakkal, mindenekelőtt a keresztény világot felénk leginkább képviselő német birodalommal és a megerősödött

bizánci császársággal. A nyílt expanziót meghirdető Bizánc és a kontinentális pozíciót elismertető Német-római Birodalom között a magyar politikai elitnek döntenie kellett a beolvastás és az integráció víziója között, s az utóbbi esetben is szövetségest kellett választania. Magyarország Európa mellett döntött. Ezzel csatlakozott a keresztény államok európai szövetségéhez, s megkezdte „szélső nemzeti” történelmét Európa peremén. Ez a nagyon fontos elhatározás egyszer s mindenkorra kijelölte helyét a civilizációk között, az európai gazdaság, kultúra, művelődés, jog és politika vonzáskörében, peremén Keletnek és Nyugatnak (Richardson, 1969; Mezei, 2003).

Hajnal István által „szélső nemzeti” létként definiált magyar társadalomfejlődés kronológiájában jellemző tényező az a „fél évezredes időbeli megkésettység”, amely a magyar és a mintaként tekintett nyugat-európai államalakulatok létrejövedele között mutatkozik. Míg Európa nyugati részén az V.-VI. század környékén kialakult a korai feudalizmus, addig *Géza fejedelem az állam megszervezéséhez 972-ben látott hozzá. Magyarország nyugathoz csatlakozva igyekezett annak kultúráját, gazdaságát, berendezkedését átvenni.* Ez a folyamat végigkísérte hazánkat egészen a II. világháború végéig. *A fejlesztés mindig egy Nyugat-Európai modell másolását jelentette, egy felülről-lefelé történő erőltetett változtatást, szemben a fejlett európai társadalom alulról-felfelé történő építkezésével.* Ennek tudható be, hogy a kívánt hatást sosem érték el. Ehhez párosult a gazdaság szerkezete, mely szintén a fejlődés gátjaként jelentkezett. *Hazánknak az európai munkamegosztásban kijelölt szerepét a mai napig nem tudtuk áttörni (Burgerné, 1998).* A kontinens nyugati felén végbemenő változások a keleti peremvidékeken az elavult rendszer megerősödését jelentették. *A „nagy földrajzi felfedezést” követően Európa nyugati felében soha nem látott iparosodás indult meg. Elkezdődött az eredeti tőkefelhalmozás, kialakultak a kapitalista termelés alapjai, megszerveződtek az első tőzsdék. A kontinens keleti fele lett az élelmiszertermelő terület.* Termékeink iránt megnőtt a kereslet, melynek egyenes következménye lett a földesúri majorság növekedése, a robotmunka emelkedése és ezen keresztül a feudalizmus és a rendiség megerősödése. Ezt a korszakot Karl Marx nyomán a „második jobbágyság” kialakulásának nevezzük. Az 1867-es kiegyezést követően jogi értelemben kialakult ugyan a „polgári” Magyarország, de a várva várt áttörés nem következett be. Továbbra is élelmiszertermelő ország maradtunk és iparunk *is csak ehhez kapcsolódva fejlődhetett.* Hagyományos térszerkezetünk maradt a régi: város-falu-tanya (Burgerné, 1992). Az I. világháborút lezáró *trianoni békeszerződés* a háborús veszteségek mellett *hazánk településszerkezetét hosszú időkre gúzsba kötötte.*

Gazdasági kapcsolatainkat elvágták, összekötő infrastruktúrális hálózatunk honfitársainkkal együtt a határainkon túl rekedtek (Enyedi, 1993). Az utolérés kényszere a mai napig társadalomformáló erővel hat Magyarországra.

2.1.2. Település és településhálózat fejlesztési politika Magyarországon

A területi politika, a terület-, település-, és településhálózat fejlesztése nem az Európai Unióval került a figyelem középpontjába először.

Az I. világháborút lezáró Trianoni békeszerződés után a megcsönkített, súlyos politikai, gazdasági, társadalmi válsággal küszködő Magyarországon az új ideológia alapvetően a társadalmat átalakító cél- és eszközrendszer kidolgozásán fáradozott, reménykedett a területi revízióban és az országon belül nem alakított ki területcentrikus politikát. A két világháború közötti időszakban a magyar területi politikában az Alföld foglalta el az első helyet, mert gazdaságilag a legjobban elmaradott nagytáj volt. Az új állam térstruktúrájában az alföldi tanyavilág problematikája előtérbe került (Hajdú, 1993).

A következő korszakot az államszocializmus időszaka jelentette, ahol korszakonként ugyan különböző módon, de mindig jelen volt a „területfejlesztés” politikai síkon (Faragó, 1994). *A szocialista rendszer magyarországi regionális fejlődését és az ezt kifejező területfejlesztési politikák négy szakaszra oszthatók:*

- *Az első szakasz az 1950-es évek, az állam által vezérelt gazdaság és a tervgazdaság megteremtése, az erőltetett iparosítás időszaka. A központi tervezésen belül nem volt területfejlesztési politika, bár az ágazati tervekben célkitűzések szerepeltek: néhány alföldi város iparosítása, mezőgazdasági öntöző művek létesítése, amelyek a területi egyenlőtlenségeket kívánták mérsékelni. Ennek a politikának eredményeként nőtt a különbség az iparosodott és az agrárjellegűnek maradt régiók között, a népesség vándorolt az ipari tengely felé.*
- *A második szakasz kezdetének 1959 tekinthető, amikor először fogalmazódott meg kifejezetten területi fejlesztési célú politika. Jelszava az ipari decentralizáció volt, és a vidéki nagyvárosokat vette célba. Ez a területfejlesztési szakasz az a területi egyenlőtlenségek közül az ipar elosztását tartotta a leglényegesebbnek, feltételezve, hogy az ipari foglalkozások elterjesztése a többi területi egyenlőtlenséget is mérsékelni fogja. Az 1960-as évek végére az ipari*

foglalkoztatás, a lakossági jövedelmek területi különbségei csökkentek, ugyanakkor az egyoldalú ipari fejlesztés és az infrastruktúra-fejlesztés nagyfokú elhanyagolása az egyes településtípusok életkörülményeiben nagy különbségeket konzervált.

- *A harmadik területfejlesztési szakasz jelszava az életkörülmények területi közelítése. A területfejlesztés súlyt fektetett a településhálózaton belüli kiegyenlítésre, melynek programját az 1971. évi Országos Településhálózat-fejlesztési Keretterv fogalmazta meg. Ebben a szakaszban az infrastrukturális fejlesztésre lett volna szükség, de a rossz hatékonyságú gazdaságban nem keletkeztek források ezek megvalósítására. A szocialista gazdaság az alapvető iparosítás befejeztével képtelen volt előre haladni a korszerű technológia, a korszerű ipari szerkezet és a szervezeti átalakulás felé.*
- *A negyedik szakasz az 1980-as évek területfejlesztése, amely tükrözte azt a hatalmi harcot, amely a centralizált hatalom és a decentralizálásra törekvő reformerök között dúlt. A terület- és településfejlesztés megváltozásának fontos mozzanata volt a tanácsok gazdálkodásának bizonyos függetlenítése a költségvetési újraelosztástól, közigazgatás-szervezési lépések történtek a helyi tanácsok önállóságának megerősítése érdekében.*

A szocialista időszak regionális fejlődését a nagy térségek közötti különbségek jelentős mérséklése, és a városhálózat kibontakozása jellemezte (Dorgai et al., 1998). A településhálózat viszont csak formájában modernizálódott, tartalmában kevésbé. Megmaradt a falu és a város jelentős életkörülmény-különbsége, sőt a falusi lakosok sokkal kevésbé találták meg szolgáltatási igényeik kielégítését, mint 50 évvel korábban (Benet, 1997.a).

A terület- és településfejlesztés 1990-ben merően új helyzetbe került. *Megváltoztak a területfejlesztés feltételei (Burgerné et al., 1997).* Csökkent az adminisztratív, a közvetlen beavatkozások lehetősége. Az önkormányzati törvény által *nőtt a települések autonómiája, illetve az önálló gazdálkodás lehetősége. Megváltoztak a tulajdonviszonyok (Beluszky, 1993).*

A rendszerváltás során a települések szembesültek gazdasági versenyképességük alacsony színvonalával, melynek következtében az erőltetett módon fejlesztetett ipar gyors hanyatlásnak indult. Az infrastruktúrában jelentkező hiányosságaink nem kedveztek a külföldi tőke beáramlásának a peremvidékeken (Benet, 1997.b.) A tőkehiány és a válsághelyzet együttes hatása rávilágított a területfejlesztési politikánk

hiányosságaira. Ennek a speciális történelmi helyzetnek a tükrében értékelem Európai Unió csatlakozásunkat, melyben az Észak-Alföldi Régió területi sajátosságaira, és azon belül a mezőgazdasági földhasználat kérdéseire fogok koncentrálni. Ennek oka, hogy *ezer éves felzárkózási folyamatunk utolsó kapujához érkeztünk, melynek kulcsa, hogy meglévő adottságainkat hogyan és milyen hatásokkal tudjuk kihasználni (Márton, 1998).*

2.2. A regionális politika és a területfejlesztés összefüggései

A regionális politika a gazdasági folyamatok által kiváltott negatív jelenségek (munkanélküliség, különböző jövedelmi viszonyok, eltérő életkörülmények) mérséklését, valamint az innovatív gazdasági tevékenységek (európai termelési és piaci hálózatokhoz való kapcsolódás) elterjedését segíti (Nemes Nagy, 1991). A gazdasági tevékenységek és teljesítmények területi különbségeinek csökkentésére társadalmi és politikai szempontok is hatnak. A regionális politika határozza meg a területi struktúrák céljait, az ezek megvalósításához szükséges eszközök, intézmények összességét (Horváth, 1998).

Egy ország regionális politikájának része területi politikája, szoros kölcsönviszonyban vannak egymással. A területi politika egyik célja az elmaradott területek támogatása, fejlődésének ösztönzése. Az elmaradottság oka részben a kedvezőtlen természeti feltételek, a gazdasági bázis gyengesége és a jövedelemtermelő képesség alacsony szintje, valamint az egyenlőtlen területi fejlődés (Illés, 1997).

A makroszintű területi politikán belül meghatározó szerepe van a területfejlesztési politikának. Területfejlesztési politika alatt az ország és az egyes térségek területi fejlődési fő irányainak, fejlesztési stratégiai céljainak és az ezek elérését segítő legfontosabb eszközöknek hosszabb időtávra szóló meghatározását és érvényesítését jelenti. "A területfejlesztés az a politika -és az a megvalósító mechanizmus -, amely a társadalom térbeli létének befolyásolásával kíván hozzájárulni a társadalmi újratermelés (termelés-elosztás, csere, fogyasztás) hatékonyságának a növeléséhez" (Faragó, 1987; 1993).

Ennek értelmében *a területfejlesztés a térhasználat tudatos irányítását jelenti, és az irányítási rendszerhez hasonlóan szabályozási, szervezeti és intézményi eszközöket tartalmazó alrendszerei vannak. A területfejlesztés átfogó, összefoglaló kategória, ennek részei: a régió-, a településhálózat- és a településfejlesztés (Horváth et al., 1997).*

Magyarországon a területfejlesztésben az állam célkitűzése a szociális piacgazdaság kiépítése, a fenntartható fejlődés feltételének megteremtése, az innováció térbeli terjedésének elősegítése, a megfelelő térszerkezet kialakítása és a térbeli egyenlőtlenségek mérséklése (Nemes Nagy, 1987). *Az állam jogilag szabályozza a területfejlesztést és a hozzá kapcsolódó tevékenységeket* (például területrendezés, környezetvédelem), valamint pénzügyi és más erőforrásokat biztosít a területfejlesztési feladatok és célok megvalósítására, közvetve erre ösztönzi a társadalom és a gazdaság szereplőit is (Bartke, 1997).

Az Európai Unió közös regionális politikája befolyásolja a tagországok területi fejlődését, és a teljes jogú taggá váló tagországok területpolitikáinak harmónizációját is irányítja a regionális politika alapelveinek érvényesítésével (Illés, 1996). Ezért fontos áttekintetni az Európai Unió egységes regionális politikájának alapelveit.

2.2.1. Szubszidiaritás és decentralizáció

Ez az Unió regionális politikájának az elsődleges alapelve, a döntéseket és a végrehajtást arra a szintre kell helyezni, amely a legnagyobb átlátással és kompetenciával rendelkezik a feladat megvalósításához (Illés, 1997.a). Olyan esetben, amikor az adott célkitűzést megfelelő eredménnyel az alacsonyabb szinten el lehet érni, magasabb szintű szerv nem intézkedhet. Ezzel nemcsak az érhető el, hogy a növekedjék a helyi szintek felelőssége, hanem az is, hogy minél több lokális akarat és elképzelés (igény), s egyben erőforrás jelenjen meg, és kerüljön aktivizálásra (Illés, 1997.b).

2.2.2. Partnerség

Együttműködés a célkitűzésektől az intézkedések megvalósításáig, a különféle szintek (EU, ország, terület-régió, település) és annak szereplői között. *A partnerség elve arra épül, hogy a területi egységek, azaz a régiók és a települések együttműködése, fejlesztése csak akkor valósulhat meg, és egyben akkor érvényesülhet a szubszidiaritás elve, ha a szereplők folyamatosan és rendszeresen együttműködnek, közöttük célorientált kapcsolatok alakulnak ki.* A vertikális együttműködésben az Unió, a tagországok, azok régiói, annak egységei, a települések a célkitűzéseket és azokra épülő terveiket az ottani gazdasági, társadalmi szereplők bevonásával közösen dolgozzák ki.

Az Unióban a területfejlesztés vonatkozásában az elsődleges kedvezményezett a régió, a regionális szint (Horváth et al., 2003).

Fontos, hogy a régió és alkotó egységeinek - település, kistérségek, gazdasági és társadalmi- szereplői között a partnerség miként érvényesül. A horizontális együttműködésben a helyi, és térségi szereplők együtt alakítják ki jövőképüket, annak megvalósítási programjait, azok intézkedéseit, megszervezik az ellenőrzés és az eredmények regisztrálásának módját (Rechnitzer, 1998).

A partnerség elv érvényesülésében meghatározó, hogy a vertikális rendszere folyamatosan működjön, azaz a régió, az ország és az Európai Bizottság együttműködése a folyamatos egyeztetések révén megvalósuljon. Az elv tartalmazza azt is, - és ez lényegében a horizontális működést garantálja -, hogy a programokért felelős szervek folyamatosan közzéteszik a programról nyert információkat, hogy azokat a többi területi szereplő is megismerje (Ehrlich et al., 1994).

2.2.3. Programozás

A fejlesztési stratégiák partnerségen alapuló kidolgozása, azokból következő prioritások, programok és támogatások meghatározása. *A programozás elve az Unió regionális politikájában a területrendszer egészének, vagy annak meghatározott alrendszere fejlődését befolyásoló célkitűzések megvalósítását szolgálja (Rechnitzer, 1997).* A fejlesztési stratégia tartalmazza a szereplők által kitűzött jövőbeli célok rendszerét, amelyben megjelennek a magasabb területi egységek elképzelései is, a regionális és a nemzeti szintek. A területfejlesztési stratégia számára olyan célrendszert kell kidolgozni, amely kapcsolódik a makrogazdaság prioritásaihoz, ugyanakkor a területi egység, és a régió fejlesztési elképzeléseit is megjeleníti (Illés, 1992). *A programozás során a lépések szigorú sorozata követi egymást a célkitűzéstől a megvalósításig.* Ez a rendszerezés és rendszerezettség lehetőséget nyújt a források alapos áttekintésére, koordinálására, azok időbeli ütemezésére, és a felhasználási szakaszhoz kapcsolódó ellenőrzésére.

2.2.4. Koncentráció és addicionálás

A Közösség által nyújtott pénzügyi támogatást az adott ország, vagy területi egység, szereplőinek ki kell egészíteni saját hozzájárulás biztosításával, és egyben a támogatásokat azon régiókban kell felhasználni, ahol a legnagyobb az elmaradottság. A támogatásokat be kell illeszteni a Közösségnek a tervidőszakra meghatározott támogatási rendszerébe, annak elveinek érvényesítésével (Horváth, 2001).

A regionális politika támogatási rendszere azt jelenti, hogy az adott ország területfejlesztési támogatási rendszerét az Európai Unió forrásai kiegészítik (Palánkai, 1998). A tagországoknak a területfejlesztés támogatási rendszerét a korábbi szinten kell tartani, és általában elvárás, hogy az adott program finanszírozásának legalább a felét a tagországnak vállalnia kell. A kevésbé fejlett országok esetében a hozzájárulás mértéke minimum 20%-ot tesz ki.

A cél kettős:

- összefogni (koncentrálni) az adottságokat, mérsékelni egyúttal a párhuzamosságokat, csökkenteni a pazarlást, az elaprózottságot;
- szükséges kialakítani olyan területi egységeket, amelyek azonos, vagy nagyon hasonló problémákkal rendelkeznek (pl. alacsony jövedelmi szint, magas munkanélküliség stb.). Ezzel elérhetők, hogy statisztikailag is meghatározhatók azok a területek, amelyek a legkedvezőtlenebb helyzetben vannak, ahová a forrásokat koncentrálni kell, majd regisztrálhatók a beavatkozások következményei, eredményei.

2.3. Regionalizáció az Európai Unióban

Az Európai Unió - amelyhez 2004. május 1-jén Magyarország is teljes jogú tagként csatlakozott - regionális politikájának legfontosabb törekvése az egyenlőtlenségek mérséklése. A szolidaritás, a méltányosság és az igazságosság elvéből kiindulva az elmaradottság felszámolása, a régiók fejlesztése és felzárkóztatása a Közösség egyik legfontosabb stratégiai célja, melynek megvalósítására közös költségvetésének közel negyven százalékát fordítja.

Az Európai Unió tagállamaiban, a valamennyi tagországra érvényes közösségi regionális politika alapelveinek következetes alkalmazása növelte a regionális fejlesztések hatékonyságát, erősítette a kohéziót, amelynek nélkülözhetetlen előfeltétele

volt a nemzeti regionális szervezetrendszer korszerűsítése is (Nemes Nagy, 1998). Az utóbbi időben egyre határozottabban megfogalmazódó új támogatáspolitikai célkitűzés a versenyképesség fejlesztése, mely a régiók fenntartható fejlődését kívánja szolgálni (Romány, 1998). A közös regionális és strukturális politika eddigi sikereit jelzi, hogy *az Európai Unióban az elmaradott és a fejlettebb területek gazdasági, jövedelmi és ellátottsági mutatói között egyre kisebbek az eltérések* (Csatári, 1996). A korábban elmaradott régiókban szemmel látható fejlődés tapasztalható, hanyatló ipari térségek élednek újjá, gyarapodnak a falvak (Horváth, 2001).

A regionális fejlesztési politika szempontjából jelentős mértékben új helyzetet teremt az, hogy a gyenge teljesítőképességű *új tagok* - köztük Magyarország - *belépésével az egy főre jutó EU GDP tizenhárom százalékkal csökkent.* Az Európai Bizottság 2003. januárban közzétett kohéziós jelentése szerint *a huszonöt tagú unióban változatlanul azok a régiók formálhatnak majd igényt a regionális fejlesztési támogatásokra, amelyekben a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó hazai össztermék az uniós átlag 75 százaléka alatt marad.* Mindez feltételezi minden csatlakozó országtól az Európai Unióban megkövetelt regionális alapelvek szerinti szemlélet és gyakorlat alkalmazását. Az Európai Unióhoz történő csatlakozásnak egyik alapvető feltétele, hogy megerősödjék a területfejlesztés középszintű intézményrendszere, megszerveződjenek a programozási (tervezési-statisztikai) régiók, a regionális és a megyei területfejlesztési tanácsok elkészítsék programjaikat, és felkészüljenek annak végrehajtására, valamint kialakuljon a központi koordináció, egyértelművé váljon az EU támogatási alapok igénybevételeéhez kapcsolódó felelősség (Varga, 2002).

A regionális különbségek mérséklését az 1987. évi Római Európai Egyezségokmány célként fogalmazta meg.

A Maastrichtban 1992. február 7-én aláírt, a tagállamokban történt ratifikációit követően 1993. november 1-jétől hatályos Európai Unió Szerződés (Maastrichti Szerződés) megerősítette ezeket az alapelveket. Javaslatot fogalmazott meg az Európai Unió kohézióját erősítő közlekedési infrastruktúra-hálózat fejlesztését és a környezeti problémák kezelését szolgáló új regionális pénzügyi alap megszervezéséhez (Winnett et al., 1997). Ehhez igazodva az EU -figyelembe véve az Eurostat elvárásait - Területi Statisztikai Egységek Nomenklatúrája (Nomenclature of Territorial Statistical Units - NUTS) elnevezéssel *egységes területi osztályozási rendszert alakított ki, amely a legalkalmasabb a Közösség regionális problémáinak és regionális gazdasági kapacitásának vizsgálatára.* Az Eurostat által kidolgozott rendszer *három regionális*

(NUTS 1-3) és két lokális (NUTS 4-5) szintet különböztet meg, a térség területe és népesség száma alapján. A Strukturális Alapok feladatairól szóló 2052/88. sz. EK Tanácsi Rendelet a strukturális alapok elosztásánál a célterületek meghatározásához ezeket használja, valamint ezek képezik alapját statisztikai adatgyűjtéseknek és a regionális társadalmi-gazdasági elemzéseknek. Az EK Tanácsának rendelete alapján az EU régióinak társadalmi és gazdasági helyzetének és fejlődésének értékelésénél a NUTS 2 szintet alkalmazzák. Az Európai Unió folyamatos bővülésével, a különböző fejlettségű országok csatlakozásával egyre inkább előtérbe került a fejlettségbeli különbségek kiegyenlítése, a gazdaságpolitika, a pénzügyi források összehangolása (Jankuné et al.,2001). Ehhez volt szükség a közösségi szintű regionális politika alapvető háttérét adó egységes területi statisztikai rendszer megalkotására.

Az Európai Unióban a régióhatárok stabilak. Ugyanakkor a régiók nyitottak minden egymás közötti együttműködésre, ami a kölcsönös fejlődést szolgálja (Zongor, 1998; Lóczy,2002). A területi egységek, így a régiók határainak megválasztásakor elsősorban a már kialakult, intézményesített területi egységek határait épített, normatív szempontok voltak a meghatározóak. A kialakult régiók kompromisszumok eredményeként jöttek létre, összhangban a Közösség területfejlesztési politikájának alapelveivel (Sarudi, 2003).

Az Európai Unió 2001. január 1-jén hatályba lépett 260/99. rendelete az elmaradott térségek kijelölését és a programok készítését a NUTS 2-es szinthez köti. Az EU strukturális és a kohéziós politikájának az átalakulását, illetve reformját szolgáló Agenda 2000 szerint a NUTS 2-es szintű egységekre regionális fejlesztési programokat kell kidolgozni, amelyekben integrálni kell a struktúra-politikai célokat és a regionális akciókat, biztosítva a fejlesztések egymásra épülését. Mindezek növelik a régiók szerepét, nemcsak a tervezés, hanem a fejlesztési programok végrehajtása során is.

2.4. Regionalizáció Magyarországon

Az euroatlanti csatlakozási folyamatokkal párhuzamosan már a kilencvenes évek közepén megkezdődött a régióknak, mint megújuló gazdaságfejlesztési egységeknek a szerveződése, létrehozása. Ennek ellenére a köztudat szintjén a fogalom a megyékre alapozott közigazgatási rendszerhez szokott lakosság körében még ma sem teljesen egyértelmű. Eddig elsősorban mint tervezési-statisztikai egységek léteztek a régiók, de egyre fontosabb szerephez jutnak a regionális területi politikában, és rövidesen

közigazgatási szerepkört kapnak, önkormányzati régiókká válhatnak az uniós elvárásoknak megfelelően (Tóth,1998; Buday et al.,2001).

Az Európai Unió közelmúltbeli ajánlásainak megfelelően a NUTS rendszer a népesség száma alapján a következő nagyságrendek szerint alakítandó ki:

NUTS 1: 3 –7 millió fő;

NUTS 2: 800 ezer – 3 millió fő;

NUTS 3: 150 ezer-800 ezer fő.

Ebben a bontásban Magyarországon három nagy NUTS 1-es (ország rész) szint lenne: Dunántúl, Kelet-Magyarország, illetve Közép-Magyarország és Budapest (az utóbbi a minimum szintet ma még csak megközelíti).

A területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény, valamint az Országos Területfejlesztési Konceptióról szóló 35/1998. (III.20.) OGY. sz. határozat kialakította a NUTS rendszernek megfelelő tervezési-statisztikai egységeket, amelyeket az Eurostat elfogadott. Ennek alapján lokális szinten megjelenik a 3.145 települési önkormányzat (NUTS 5) és 150 kistérség 2003. december 31-ig, 2004. január 1-től a 244/2003.(XII.18.) sz. Korm.rend. alapján 168 kistérség (NUTS 4), továbbá regionális szinten 19 megye és a főváros (NUTS 3), valamint 7 tervezési-statisztikai régió (NUTS 2) és 1 országos szint (NUTS 1).

Hazánk területi beosztását az **1. táblázat** foglalja össze.

Hazánk területi beosztása

1. táblázat

Szint	Megnevezés	Egységek száma
NUTS 1	ország	1
NUTS 2	tervezési statisztikai régió	7
NUTS 3	megye (főváros)	20
NUTS 4	statisztikai kistérség	168
NUTS 5	település	3145

A NUTS 2 a tulajdonképpen *regionális szint*, a régió, amely az Európai Unióban átlagosan 21 ezer négyzetkilométert, s mintegy 1,7 millió lakost foglal magába.

Magyarországon egy régióhoz 13,3 ezer négyzetkilométer, illetve 1,45 millió fő tartozik, ez közel megegyezik a portugál adatokkal.

A KSH 1999-ben ezt a 7 egységből álló régióbeosztást jelentette be az EUOTSAT-nak, alkalmazkodva az Európai Unió elvárásaihoz. 1996. évtől kezdődően ezekre a régiókra számolta ki a bruttó hazai terméket (GDP-t), s ezekre számítva közöl azóta is igen nagy mennyiségű információt, erre a területbeosztásra szerveződtek meg a mintavételes adatgyűjtések is. A 2. táblázat a magyar régiók főbb jellemzőit ismerteti.

A magyar régiók főbb jellemzői

2. táblázat

Régiók	Terület (km ²)	Népesség (1000 fő)	Megyék (főváros)	Kistérségek száma NUTS 4	Települések	GDP az EU (15-ök) átlagának %-ában
Közép-Magyarország	6 919	2 829	2	15	185	84
Közép-Dunántúl	11 236	1 121	3	23	405	49
Nyugat-Dunántúl	11 209	1 003	3	21	648	55
Dél-Dunántúl	14 169	993	3	22	653	40
Észak-Magyarország	13 429	1 297	3	23	603	35
Észak-Alföld	17 729	1 559	3	23	387	35
Dél-Alföld	18 339	1 373	3	23	254	38
Magyarország	93 030	10 175	20	150	3 135	53
Régióátlag	13 290	1 454	3	21	447	

Az ország 19 megyéjét és Budapestet az 1996. évi XXI. törvényen alapuló 35/1998. évi OGY határozat, az *Országos Területfejlesztési Konceptió hét régiót alakított ki*, így az ország területfejlesztési politikája az Európai Unióban alkalmazott rendszer szerint valósul meg. A területfejlesztés országos programját ennek a területi, földrajzi beosztásnak megfelelően készítették el, s az egyes régiókban végrehajtandó feladatokat egy-egy regionális fejlesztési tanács és annak operatív szerve, a regionális fejlesztési ügynökség hajtja végre, illetve koordinálja a pénzügyi eszközöket, pályázatokat, kistérségi igényeket (Rechnitzer, 1993.; Rechnitzer, 1996). Az egyes megyéket a szerint osztották be a régiókba, hogy a régiók nagyjából azonos népességgel, település számmal rendelkezzenek (kivétel a közép-magyarországi régió, ahol a népesség száma az átlagosnak majd háromszorosa). Emellett igen fontos rendezőelv volt, hogy az egy régióba sorolt megyék fejlettségi szintje hasonló legyen, illetve ezek a megyék élő kapcsolatban legyenek egymással mind gazdasági, mind pedig kulturális, turisztikai, infrastrukturális stb. téren egyaránt.

A tervezési-statisztikai régiók, a NUTS 2-es szintek - úgy is mint kiemelt támogatási célterületek - a legfőbb forrásszerző kategóriáknak számítanak az EU regionális támogatási rendszerében, különösen a strukturális alapokból.

Az önálló regionális szerepkörök és funkciók megteremtésének alapfeltétele a régiók egymás közötti, illetve a főváros irányába mutató kapcsolatrendszerének megfelelő kialakítása. A regionális szerepkör akkor teljes, ha egy régió belső kohézióját kifelé irányuló társadalmi és gazdasági kapcsolatok egészítik ki (Horváth, 1997).

Ezen szempontok figyelembe vételével készültek el a régiók fejlesztési koncepciói, valamint az ezeken alapuló stratégiai programok. Amíg a valós, önkormányzati jellegű régiók nem jönnek létre, - a 2006-ig tartó EU költségvetési időszakban - a többi új tagországhoz hasonlóan Magyarország is egy régiónak számít. *A Nemzeti Fejlesztési Terv tartalmaz Regionális Operatív Programot, amelyben a hét régióra vonatkozó fejlesztési elképzelések is szerepelnek, mintegy kvázi programként. A regionális operatív program eredményes megvalósításával nyílik meg annak lehetősége, hogy a 2006-ban kezdődő új költségvetési időszakban a magyar régiók saját operatív programot nyújthassanak be (www.vati.hu).*

2.5. A területfejlesztés célterületei és stratégiai

Magyarországon a területfejlesztés tekintetében, - mint területfejlesztési célterületek - két fő térségtípus különböztethető meg:

- kedvezményezett térségek,
- egyéb kiemelt térségek.

A kedvezményezett térségek jellemzője, hogy másokhoz képest valamilyen szempontból hátrányos helyzetben vannak, ezért a problémáik megoldásához különféle területfejlesztési támogatásban részesíthetők.

Az egyéb kiemelt térségek közé azok tartoznak, amelyek területi elhelyezkedésük (pl. határmenti térségek), környezeti érzékenyséjük vagy valamilyen más ok (térségi hatású vállalkozás-fejlesztési és innovációs igények, idegenforgalomi jelleg, országos és európai szintű funkciók ellátása stb.) miatt a területi politika részéről megkülönböztetett figyelmet (támogatást) igényelnek (Faluvégi, 1997; Sarudi, 2003).

2001. év óta Magyarországon három kedvezményezett térségtípust különböztetünk meg:

- a társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térségeket,
- az ipari szerkezetváltás térségeit és
- a vidékfejlesztési térségeket.

A kedvezményezett térségek lehatárolásának feltételeit és típusait az Országgyűlés határozza meg. *A lehatárolás a statisztikai kistérségek (NUTS 4 szint) rendszerén alapul.*

A besorolást a KSH végzi gazdasági, infrastrukturális, foglalkozási és foglalkoztatási, valamint társadalmi-szociális mutatók segítségével.

A területfejlesztési politika kedvezményezettjei az átlagosnál fejletlenebb kistérségek közül kerülnek ki. Ezek száma azonban - az ország anyagi, pénzügyi lehetőségei miatt - korlátozott, ugyanis az itt élő lakónépesség nem haladhatja meg az ország lakosságának az egyharmadát. A 24/2001. IV.20. Országgyűlési Határozat értelmében a társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradottnak, illetve jelentős munkanélküliséggel sújtottnak minősített településeket területfejlesztési szempontból kedvezményezettnek kell tekinteni, így 290 település - bár nem tartozik a kedvezményezett térségbe - "saját jogon" pályázhat területfejlesztési támogatásokra.

A területfejlesztésnek két pólusát kell kiemelni. Az egyik: a célunk, hogy mit akarunk elérni a jövőben, a másik: hogy milyen eszközeink, erőforrásaink állnak rendelkezésünkre, a kívánt hatások eléréséhez. A modern piaci viszonyok között a területfejlesztés hosszú távú céljai a következők lehetnek (Farágó,1993):

- Munkaalkalmak teremtése, *a munkanélküliségi ráták mérséklése;*
- A túlnépesedett városközpontokra nehezedő demográfiai nyomás csökkentése;
- A nemzeti erőforrások hatékony hasznosítása;
- A régiók közti indokolatlan *fejlettségi különbségek mérséklése;*
- A regionális kultúrák és identitás megőrzése, különös tekintettel a nemzeti kisebbségek lakta területekre;
- A népesség és *környezet egyensúlyának a megőrzése,* illetve helyreállítása.

A területfejlesztési célok megvalósításához eszközökre van szükség (Miklóssy,1997;Illés,2002). A területfejlesztés eszköztára sokfajta elemet tartalmaz, alkalmazásuk a gazdaságpolitikai irányzatoknak megfelelően országonként és területi fejlődési problémák milyensége szerint régióként eltérő lehet (Harsányi,2004). *A regionális fejlesztési célok megvalósítása általában az alábbi eszközökkel történhet:*

- *Pénzügyi eszközök* (tőkejuttatások, költségvetési támogatás, kedvezményes hitelkonstrukciók, kamatkedvezmények, adókedvezmények, gyorsított értékcsökkenési leírás, munkaerő-mobilitási és átképzési támogatások).
- Központi szabályozás (területileg körülhatárolt fejlesztési korlátozás, tevékenységek visszafejlesztése, áttelepítése, területi tervezés és programozás, állami tulajdonú vállalatok alapítása, állami megrendelések preferálása, az állami intézményrendszer decentralizálása, növekedési pólusok, fejlesztési területek kijelölése).
- *Infrastrukturális beruházások* (a gazdaságfejlesztés kedvező környezetének komplex alakítása: energetikai rendszer, vízellátás, közlekedési hálózat ipari parkok, kutatás-fejlesztési kapacitás, szakemberképzés, pénzügyi-gazdasági-piaci szolgáltatások fejlesztése).

Ahhoz, hogy a kívánt célok elérhetőek legyenek *a régióknak rövid, közép és hosszú távú stratégiákat kell kialakítania*. Ezek két csoportba sorolhatók: az egyik *a kínálatorientált regionális stratégia*, melynek fókuszában az áll, hogy *a „térseget kívülről*, a külső hatótényezők felől érkező impulzusok, külső feltételek, lehetőségek és korlátok felől közelítve egyre több belső folyamatra, összefüggésre rávilágítva, kívülről *befelé közelítve fejlesztjük*” (Korompai,1995;Pálné,1996). A területi egység komparatív előnyeit igyekszik a fejlesztési stratégia bővíteni, mely kedvező gazdasági környezet alakításával érhető el, ebben domináns szerepe van:

- A termelői és fogyasztói infrastruktúra fejlesztésének.
- Az elérhetőség biztosításának (közlekedési és kommunikációs kapcsolatok fejlesztésének).
- A termelést kiszolgáló létesítmények telepítésének, azok piaci ár alatt történő értékesítésének.
- A gazdasági szervezetek letelepedését ösztönző különféle kedvezményeknek (adókedvezmények, támogatások, kedvezményes hitelek, állami és regionális vásárlások stb.).

A másik *a keresletorientált regionális stratégia*, melynek központjában „a térséget egységes egészként kezelve, annak belső sajátosságaiból, *a térségből belülről kiindulva*

egyre jobban *kifelé haladva, mind több külső tényezőt figyelembe véve kell kialakítani*” (Korompai, 1995). A helyi-területi gazdaság megújításánál nem csupán a külső (exogén) forrásokra támaszkodik, hanem felméri és számba veszi a belső adottságokat, azokat újraértékeli éppen a külső piaci rendszerek által, s így keresi versenyképességük fokozásának lehetőségeit (Rechnitzer, 1998).

2.6. A területfejlesztés alapelveinek érvényesülése hazánkban

A szubszidiaritás és a decentralizáció elvének megvalósulásához a feltételek adottak. A helyi és a területi önkormányzatok elvi mozgástere széles, azonban a szűkös pénzügyi források ezt korlátozzák. A leadott újabb és újabb állami feladatokhoz nem kapcsolódnak decentralizált központi költségvetési források (Szaló et al., 1996).

Az uniós tagsággal egyértelműen bővíteni szükséges a decentralizált forrásokat, át kell rendezni a jelenlegi központosítási rendszert, emelni kell a területfejlesztésre fordítható pénzügyi alapokat (Horváth et al., 1997). Ma még kialakulóban van a pénzügyi források kezelésének szintje. Az európai gyakorlat a régiókat erősíti meg, ugyanakkor növeli a helyi szintek forrás potenciálját is, arra ösztönözve, hogy a területfejlesztésben a szereplők együttműködjenek (Dorgai et al., 1998).

A partnerség (együttműködés) elvének hazai vonatkozásban alapvető problémája, hogy a vertikális partnerség helyett inkább a függőség, a megmerevedett hierarchikus viszonyok működnek. Hiába önálló a területi egység, mégis továbbélnék a különféle döntési centrumokhoz, az ágazatokhoz kapcsolódó megítélések, elképzelések, vagy azok ténylegesen centralizált szerepkörei. Ennek felszámolása, mérséklése csak lassan következik be, alapvetően függ a szabályozástól, de a politikai akaratoktól is, s nem utolsósorban a különféle szintek hivatalnokainak gondolkodásától. A jövőben vélhetően mérséklődik a hierarchia a területfejlesztési döntésekben, és előtérbe kerülnek a partneri viszonyok (Kiss, 1997; Kocziszkó, 2003).

Nem megfelelőek a település-település és a település-térség kapcsolatok. A regionális szint még kialakulóban van, nincsenek tisztázva ennek a viszonylatnak a feladatai, hatáskörei, lehetőségei, bár az egyértelmű politikai döntések már meg születtek a regionális intézményrendszer mellett, de működések még nehézkes. A lemaradásunk e vonatkozásban jelentős. A regionális szint hatékony működtetése szükséges, minden további bizonytalankodás csak az ország helyzetét, forrásszerző képességét ronthatja az Európai Unióba történő belépést követően (Horváth, 2001).

Programozás. Hazai vonatkozásban *a területfejlesztési koncepciók és azokra épülő programok 1996-tól kerültek összeállításra* hivatalosan. A települések szintjén készültek fejlesztési koncepciók, azok térbeli megjelenítését és szabályozását szolgáló településrendezési tervek és programok. *Problémát jelent, hogy a tervek között – azaz a területi egységek tervei között - nincs kapcsolat,* azok nem épülnek egyelőre egymásra, nem tisztázott a fejlesztési koncepciók tartalma az egyes területi dimenziókban, így *a fejlesztések ugyan helyi szinten elfogadottak, de már kistérségi, vagy regionális viszonylatban nem harmonizálnak,* párhuzamosságokat tartalmaznak, a megyék által nem összehangoltak (Hörcher, 1998; Dorgai, 1998). Ezek a megállapítások olvashatók ki az Észak-Alföldi Régió három megyéjének területfejlesztési koncepciónak összehasonlításából is. Az *1. mellékletből* látható, hogy mindhárom megye területfejlesztési koncepciójában készített megyei szintű részletes helyzet-értékelést, de kistérségi szintre vonatkozóan Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nem, Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok pedig csak összefoglaló helyzet-értékelést készített. Jász-Nagykun-Szolnok megye nem határozta meg misszióját, stratégiai céljait, ugyanakkor 71 fejlesztési programot fogalmazott meg nagyvonalakban, időbeli ütemezéssel, finanszírozási források meghatározásával.

A másik két megye meghatározta misszióját és stratégiai céljait, fejlesztési programjainak számát, de nem határozta meg a finanszírozási forrásokat, és az időbeli ütemezést (Harsányi et al., 2003). *A jövőre vonatkozóan fontos célkitűzés, hogy az egyes területi szinteken a tervek között egyértelmű kapcsolatok legyenek,* a felesleges ismétlődések kiküszöbölésre kerüljenek, egymást erősítsék a fejlesztések, és ne kiöljék a hatásokat (Horváth, 2001).

A programok készítésére csak 2003-ban álltak fel a szakmai intézmények, s a megvalósítás menedzsmentje is akadozva formálódik. Területi szintű összefogás szükséges ennek a regionális politikai célnak a megvalósításában is, a területi menedzsment intézmények közös, célorientált működtetésében.

Koncentráció és addicionálás elvének hazai alkalmazásában még vannak hiányosságok. Országos szinten számos alap áll már rendelkezésre, ami közvetetten, vagy közvetlenül szolgálja a területfejlesztést. *A fejlesztést ösztönző alapok többségébe a területi elv nincs beépítve,* kimondottan ágazati célok megvalósítását segítik. A területi összefüggéseket nem, vagy csak közvetetten jelenítik meg. *Az alapok többsége nem került*

decentralizálásra, azaz nem kaptak a területi egységek -főleg a megyék - szabad felhasználásra lehetőséget. Más alapoknál a dekoncentráció érvényesül jó vagy kevésbé jó elvek alapján, a területi egységekre az adott ágazatok leosztják a forrásokat, de a felhasználásban már a merev központi elveket érvényesítik az ágazatok területi szintű képviselőin keresztül (*Horn et al., 2000*).

Nem történik meg sem országos, sem pedig területi szinten az alapok közötti egyértelmű koordináció a párhuzamos felhasználási célok kiküszöbölésére, azok megszüntetésére, sem pedig - ebből következően - a több helyütt is pályázók kizárása. Nem történik meg sem országosan, sem regionálisan a különböző címeken rendelkezésre álló források összesítése, hasznosulásuk értékelése.

2.7. A közös agrárpolitika rendszere (CAP), mint eszköz a fenntartható területfejlesztésben

A Közös Agrárpolitika (Common Agricultural Policy) alapelveit a Római Szerződés 39. cikkelye rögzíti, melyek a következők:

- A mezőgazdasági termelés és termelékenység növelése műszaki fejlesztéssel, a munkaerő optimális hasznosításával;
- A mezőgazdaságból élők számára méltányos jövedelemszint biztosítása;
- A mezőgazdasági termékek piacainak stabilizálása;
- Az élelmiszerellátás biztonságának garantálása;
- Annak biztosítása, hogy a fogyasztók reális áron jussanak élelmiszerekhez.

*A Közös Agrárpolitika (KAP) közel negyven éve formálja az európai mezőgazdasági termelők, élelmiszer-feldolgozók, a kereskedők tevékenységét, mellyel lehetővé tette a mezőgazdaság számára működőképességének biztosítását, a termelékenység fokozását. A fogyasztók részére biztosította a megfelelő színvonalú élelmiszer-ellátást, az árak stabilitását (*Farkasné et al., 1999*).*

A nyolcvanas években került sor a KAP első jelentősebb módosítására, mert a termelés bővítésére, a lehetőségek teljes körű kihasználására ösztönző árpolitika nehezen értékesíthető termékfeleslegek megjelenéséhez vezetett. Tovább rontotta a helyzetet az EGK bővítése is, amikor jelentős mezőgazdasági potenciállal rendelkező országok (Dánia, Írország, illetve a gabonafélék tekintetében Nagy-Britannia) kerültek felvételre

(Kellas,1997). Az intézményes árakat befagyasztották, és mennyiségi korlátozást vezettek be. A kvóták bevezetése abszolút termelési korlátot jelent, a kvóta feletti termék-előállítást büntetik. A garanciaküszöb-szabályozás is korlátozza a termelést, mivel csak egy meghatározott mennyiségig garantálják a magasabb közösségi árak alkalmazását. A területük egy részének pihentetését vállaló termelőket támogatásban részesítik (Pete, 2000).

A KAP legjelentősebb átalakítását 1992-ben hajtották végre. A reform fő célja az ár-és jövedelempolitika szétválasztása volt. A világpiaci versenyképesség növelése, az intervenciós és exporttámogatási kiadások csökkentése érdekében jelentősen csökkentették az intézményes árakat. A termelőket emiatt elméletileg ért veszteségeket közvetlen kifizetésekkel kompenzálták (kompenzációs támogatások)(Csete, 1995). A kompenzáció mértéke a földterület nagyságától, a regionális termésátlagtól, illetve az állatlétszámtól függött. A gabonaágazatban a túltermelés mérséklése érdekében kötelezővé tették az ugaroltatást. A parlagon hagyott területek után támogatást fizettek. Limitálták az olajos növények támogatásban részesített termőterületét. A szarvasmarha-ágazatban a külterjes gazdálkodás ösztönzése érdekében pótlólagos támogatásokat vezettek be. Elindították az agrár-környezetvédelmi programot, melynek keretében a termelők a környezetvédelmi intézkedések végrehajtása esetén speciális támogatásban részesülhetnek. Kiegészítő intézkedésként támogatták a mezőgazdasági területeken végzett erdőtelepítést és a gazdák korai nyugdíjazását. A reform nem vezetett termeléseszkökhöz és a termelői jövedelem sem növekedett. A KAP működési költségei tovább emelkedtek, ami a nettó befizető országok tiltakozását váltotta ki.

További reformra volt szükség, amelyről 1999 márciusában a berlini EU csúcsértekezleten született döntés.

A 2000-től bevezetésre kerülő intézkedések (Agenda 2000) fő célja az 1992-es reform továbbfejlesztése, az árak világpiaci szinthez közelítése, a piaci viszonyok fokozott érvényesítése, a termelés túlzottan intenzívvé válásának megakadályozása. További cél a sokszínű, zömmel családi gazdaságokon alapuló európai agrármodell fenntartása. Nagyobb szerepet kaptak a környezetvédelmi, természetvédelmi, illetve az általános vidék- és regionális fejlesztések. Erősítették a tagországok beleszólását a KAP működtetésébe, a támogatások elosztásába (Németi,2003).

Célként megfogalmazódott a kibővítésre való felkészülés is.

A vidékfejlesztést a KAP második pillérévé emelték. A tagországoknak lehetőséget biztosítanak a helyi szempontok korábbinál nagyobb mértékű figyelembevételére a fejlesztések, a támogatások elosztása során. Növelik az agrár-környezetvédelmi, illetve a kevésbé intenzív termelés elterjedését ösztönző intézkedések szerepét is. A vidékfejlesztési intézkedések kedvezményezettjei alapvetően a valamilyen szempontból hátrányos helyzetű mezőgazdasági termelők, illetve élelmiszer-feldolgozók, továbbá azok a vidéki közösségek, amelyekben a mezőgazdasági termelés meghatározó szerepet játszik.

A KAP nem terjed ki a mezőgazdasági politika minden elemére. Nincs közösségi szabályozás az oktatás, a földtulajdon kérdései, a mezőgazdasági szaktanácsadás területén. Itt a tagországok nemzeti agrárpolitikája fokozott mértékben, közvetlenül érvényesülhet (Tóth, 1997).

A KAP a hatvanas évektől fokozatosan, több mint 20 termékre és termékcsoportha alakította ki a közös piaci szervezeteket, a piaci rendtartásokat, melyek az adott termék, termékcsoporth esetében biztosítja a KAP elvek érvényesítését a termelés, az értékesítés, a kereslet és kínálat, a termelői jövedelmek befolyásolására közvetlen vagy közvetett hatású eszközökkel komplex rendszerben (Lökös, 1996).

Ezek a következők:

- *Külső védelem:* Magas vámok, illetve a világpiaci és a belső árak közti különbség alapján meghatározott importlefölözések a világpiacit jóval meghaladó belső árak kialakulásával biztosították, hogy ne jelenhessen meg konkurens import termék a piacon. Az EU mezőgazdasági alapvámjai azonban még ma is olyan magasak, hogy az import alapvetően a két- és többoldalú kereskedelmi megállapodásokban rögzített kedvezmények igénybevételével történik.
- *Exporttámogatással* a magasabb EU és alacsonyabb világpiaci árak különbségének kiegyenlítését szolgálják annak érdekében, hogy az uniós termékek harmadik piacon eladhatók legyenek. A támogatások egy része normatív, más része a piaci zavarok kezelését, a termékfeleslegek levezetését szolgálva csak időszakosan kerül alkalmazásra. A támogatások elosztása vagy automatikusan a kivitt mennyiségek alapján, vagy pályázatos rendszerben történik.

- *Intervenció* szolgálja a piaci zavarok kezelését. A közösség által finanszírozott felvásárlásokkal átmenetileg jelentős mennyiségű terméket vonnak ki a piacról, amelyek a piaci zavar megszűnését követően értékesítésre kerülnek.
- *Az árgaranciák, árszabályozás* szerepe mára jelentősen csökkent, a garantált árak kifizetése területhez, a kvótán belüli mennyiséghez kötődik az árkiegészítő támogatások rendszere.
- *A termelési támogatások* bizonyos termékek esetében a termelést végzőnek kerülnek kifizetésre normatív módon. A kifizetések a területnagyságtól függenek, vagy termelési kvótához kötődnek. E kategóriába sorolható az öntözött területeknek juttatott, a magasabb termelési költségeket kompenzáló támogatás is. Hatásuk azonos a közvetlen termelői jövedelemkiegészítő támogatásokkal.
- *A feldolgozás támogatásával* a feldolgozóüzem jut közösségi forrásokhoz, amennyiben vállalja az érintett termék felvásárlását egy minimális szintet meghaladó áron. A támogatott mennyiségekre kvótát állapítanak meg.
- Közvetlen termelői kifizetések célja a termelői jövedelem közvetlen, normatív módon történő kiegészítése. A kifizetett összeg a művelt földterület, illetve az állatállomány nagyságától függ.
- *Az önszabályozás ösztönzésével* a zöldség-gyümölcs ágazatban a termelői szervezetek (TESZ -ek) létrehozásához, működési költségeikhez folyósítanak támogatást. A termelők nagy száma, illetve az előállított termékek sokfélesége miatt e szektorban nem lehetséges központi szabályozás működtetése. A támogatások célja, hogy a piacsabályozást a termelők által önkéntesen alapított szervezetek végezzék.
- *Közvetlen termeléskorlátozó intézkedések.* A kínálat csökkentése érdekében bizonyos termékek előállítását termelési kvótákkal szabályozzák. A legfontosabb kvótás termékek a tej, a cukor. A kvótát túllépők büntetést kötelesek fizetni.
- *Közvetett termeléskorlátozó intézkedések* közül a legfontosabb eszköz az 1992-ben bevezetett kötelező ugaroltatás. Közvetett termeléskorlátozó hatása van a kvótákhoz kötött támogatásoknak is. A termelést, a túlzott üzemi koncentrációt korlátozzák azok a szabályok, amelyek határt szabnak a különböző támogatási címeken egységnyi területre vagy állatlétszámmra felvehető támogatásoknak.

A piacrendtartási szabályozások legfontosabb jellemzője az általános, az EU minden termelőjére kiterjedő érvényesség. Az Unió döntéshozói minden esetben törekszenek a Római Szerződés célkitűzéseinek betartására, a hosszabb távra szóló, kiszámítható, az érintettek részéről könnyen előre tervezhető szabályozásra (Juhász,1997). A közös agrárpolitikával kapcsolatos döntéseket az EU általános döntéshozatali rendszerének megfelelően hozzák meg. Az érvényes szabályozás, illetve közösségi politikák megváltoztatását hivatalosan csak a Bizottság kezdeményezheti, és igyekszik a legteljesebb mértékben figyelembe venni az agrárpolitika gazdasági, pénzügyi, szociális és környezeti szempontjait (Molnár,2000).

A KAP működtetése szerteágazó, bürokratikus rendszeréből adódóan EU-szintű, illetve tagországi intézményi háttér meglétét feltételezi (Kartali, 2001). A piacrendtartási és horizontális szabályozások végrehajtásában, felügyeletében tagországonként több ezer fős állami apparátus működik közre. A KAP működtetéséhez, továbbfejlesztéséhez jelentős információs bázisra is szükség van. Az adatok gyűjtése részben a reprezentatív mintavételezésen alapuló statisztikai rendszerben, részben a termelők tételes nyilvántartásával történik. A statisztikák kiterjednek többek között a termőterületekre, a termésátlagokra, az árakra, a piaci forgalomra stb. *A KAP működtetését, az abban közreműködő tagországi szervezetek munkáját a Bizottság folyamatosan ellenőrzi. A termelő legfontosabb kötelezettsége, hogy betartsa a piacrendtartási, illetve a horizontális szabályozási előírásokat. A szabályokat be nem tartó termelőket az illetékes nemzeti hatóságok szankcionálják. A támogatásokhoz jutás alapfeltétele, hogy a termelő rendszeresen részletes információt szolgáltatson gazdaságáról, földterületéről, állatállományáról, termelési adatairól stb. (Tóth,1998).*

A mezőgazdasági termelői érdekérvényesítésnek több ponton van lehetősége a KAP döntéshozatali mechanizmus befolyásolására. Az érdekérvényesítés leghatékonyabban a bizottsági javaslatokkal kapcsolatos nemzeti álláspont kialakítása során történhet meg a farmerszövetségek, az agrárkamarak, illetve a terméktanácsok, termelői értékesítési szervezetek véleménye alapján (Láng et al.,1983). Az érdekérvényesítés fontos fórumát jelentik a szakértői bizottságok. A tagországok a bizottságokba a szakminisztérium illetékese mellett általában szakértőként delegálják az adott ágazatban meghatározó szerepet játszó termelői szervezet képviselőjét is. Az érdekképviselők megkülönböztetett jelentőséget tulajdonítanak a Bizottsággal történő kapcsolattartásnak. Erőteljes lobbizást folytatnak annak érdekében, hogy a bizottsági

kezdeményezések a lehető legteljesebb mértékben tükrözzék álláspontjukat (Tóth et al., 1995; Varga, 1998).

2.8. Az EU agrárpolitikájának (KAP) reformja és várható hatásai

Az EU közös agrárpolitikája kezdettől fogva magán viseli a kompromisszumok összes jellemző jó és rossz tulajdonságait, és ennek a folyamatos kompromisszum keresésen alapuló politikának a története maga a reformfolyamat. A 2003-ban kidolgozott újabb reformlépésekkel a már régóta felismert és eddig halogatott, de megérett teendők elvégzésére kell rászánnia magát az EU-nak. Jellemző a KAP eddigi és a jövőben várható reformjaira az, hogy egy nehezen kialakult állapot megváltoztatására irányultak, s mozgatórugójuk szinte mindig valamilyen külső nyomás, kényszer volt. Ez azt is jelenti, hogy eddig mindig csak követő és nem megelőző döntések születtek, vagyis nem változott meg a stratégia (Kartali, 2000).

A *legújabb reformtörekvések* hangsúlya megváltozott. Első helyre került a *versenyképességre való törekvés*, és az, hogy a termelés, illetve a tőke koncentrációjának felgyorsult folyamatát megváltoztathatatlan tényként kezelve, *keressék az ebből fakadó szociális gondok megoldásának eszközeit*. Paradigmaváltás nincs, de a módszereket tekintve alapos változásokról döntöttek. Magukra a konkrét döntésekre, a *reform elemeire az a jellemző, hogy legfontosabb a vezető országok érdekeinek kiegyenlítése*, a korábban kialakult pénzügyi "egyensúly" minden áron való megőrzése. Ezek nagyobb fontosságúak, mint az elvek következetes betartása (Schütz, 2003).

Valószínű, hogy a *reformfolyamat legfontosabb fékező erejét és legnagyobb hatású tényezőjét a nehezen kialakult befizetési és forrás-felhasználási arányok fenntartására való törekvés képezi*. A konzerválás szándéka mindennél nagyobb befolyású, s emiatt döntő, elvi jelentőségű áttörés (pl. radikális támogatáscsökkentés) az EU agrárpolitikájában a közeljövőben sem képzelhető el. A meghatározó szavazati súllyal rendelkező országok közül Franciaország minden eszközzel "a már kiharcolt támogatások fenntartásáért, Németország viszont nettó befizetői pozíciójának enyhítéséért küzd, s ez már eleve determinálja mai helyzetet: fennmarad az EU elsősorban támogatásokkal irányító agrárrendszere, de lényegesen módosulnak a támogatások elosztásának rendszerei. Az EU tagországai a legkisebb támogatásról sem hajlandók lemondani valamely tagország, vagy különösen nem a keleti kibővüléssel az

EU-ba kerülő új tagországok javára. Ezért a reformmal legfeljebb az elosztási formák, a jogcímek módosulhatnak, de csak úgy, hogy ne rendezzék át alapvetően a tagországok részesedési arányait (*Varga, 2004*).

A reformokat hozó 2003. évi döntéseket nagy részben a takarékoság kényszere váltotta ki. Ha a tagországok igényeit - lényegében csökkentés nélkül - továbbra is ki akarná elégíteni az EU, akkor ez többletforrások bevonásával, némi többletbefizetéssel lenne csak megoldható. Erre azonban most nem akar, és nem is igen tudna vállalkozni a gazdasági fejlődésben stagnáló Európai Unió.

Az EU agrárpolitikájának reformját sürgető kritikák elsősorban azt hangsúlyozták (Koester, 2001), hogy az eddig folytatott agrárpolitika drága, s pazarlóan bánt az erőforrásokkal. Emellett még az agrárpolitikának a közgazdasági alapelveket elhanyagoló vagy éppen azokkal szemben érvényesített sajátosságait, a piacot kikapcsoló, diktáló jellegét bírálták (pl. azt, hogy a termelési értékének majdnem felét kvóták szabályozzák).

Az EU Bizottsága - Magyarországot is közvetlenül érintő - reformjavaslataiban a "Berlini Csúcsértekezlet" által meghatározott költségvetési keretből indult ki és a következőképpen fogalmazta meg *a reformok célját*:

- a mezőgazdaság *versenyképességének javítása*;
- a közvélemény által igényelt, környezetbarát *termelési módszerek alkalmazása*;
- tisztességes megélhetés és a *jövedelembiztonság megteremtése* a mezőgazdaságból élők számára;
- a mezőgazdaság sokszínűségének és *a környezet értékeinek a fenntartása*;
- az agrárpolitika *egyszerűsítése*;
- az *agrártámogatások társadalmi elfogadtatása*;

Ezek nagyon is szerteágazó és jelentős belső ellentmondást, vagy legalábbis ellentétes hatású célt megfogalmazó elképzelések megvalósításának módszeréről a tagországok között igen jelentősek a nézeteltérések (*Kapronczai, 2003*). Nyilvánvaló, hogy nehéz egyidejűleg növelni a mezőgazdaság és a vidéki területek versenyképességét, ha a szigorúbb környezetvédelmi, élelmiszer-egészségügyi, élelmiszer-minőségi és állategészségügyi előírások szigorítása magasabb költségeket okoznak. Nem könnyebb

eleget tenni a takarékosági törekvéseknek sem, hiszen az említetteken túl az EU kibővülése is számottevő kiadási többlettel jár. Fontos és a jövőre nézve is meghatározó fontosságú a Bizottságnak az az egyértelmű állásfoglalása, hogy nem lehet az EU mezőgazdasága támogatásának eltörlésével, vagy nemzeti hatáskörbe történő utalásával megvalósítani az állampolgárok által elvárt célkitűzéseket. A bizottság véleménye egységes abban is, hogy az EU mezőgazdasági politikájának az előretökintő, aktív szerepet kell betöltenie a célok megtartásában (Magda, 2000).

A reformjavaslatok egyik meghatározó alapelve szerint a mezőgazdasági ágazat jövője szorosan összefügg a vidéki területek kiegyensúlyozott fejlődésével, mivel a vidék teszi ki Európa területének 80% -át (Sípos, 1998). Az integrált vidékfejlesztés célkitűzései jelentős támogatást élveznek a gazdálkodók és a szélesebb közösség körében. A megvalósítás azonban korlátozott marad mindaddig, amíg az erőforrások nem mérhetők össze az igényekkel. Ezért az EU arra törekszik, hogy a jövőben KAP második pillérét, a vidékfejlesztési politika részarányát tovább növelje, különösen az újonnan belépő országok esetében, ahol az új agrárpolitika várhatóan igen jelentős változásokat idéz elő a mezőgazdaságban (Szabó et al., 2001).

Az EU a piacorientáltság és a versenyképesség, valamint a mezőgazdasági jövedelmek stabilizálása érdekében úgy döntött, hogy a közvetlen támogatásokat fokozatosan függetleníti a tényleges termeléstől és átáll a gazdaságonkénti jövedelem-kifizetésre. Első lépésként a program a GOF rendszerben (gabona, olajos magvak, fehérjenövények) szereplő minden termékre, valamint a hüvelyesekre, a burgonya-keményítőre, a marha- és birkahúsról terjed ki. A reformra váró egyéb ágazatok integrációjára később kerül sor. Minél több ágazatra terjed ki a rendszer, annál egyszerűbbé válik a támogatások adminisztrációja. *Az új, termeléstől független támogatás megengedi a termelőknek, hogy a földjükön bármilyen kultúrát termeljenek azok kivételével, amelyek termelése kivételesen és kifejezetten meg van tiltva.* Természetesen a piacsabályozás egyéb intézkedései továbbra is érvényesek maradnak (pl. termelési kvóták). A bevezetés első szakaszában a zöldség-gyümölcs ágazat nem lesz jogosult az új rendszer szerinti támogatásra. Az EU által szorgalmazott, majd a magyar tárgyaló fél által is elfogadott ún. egyszerűsített kifizetési rendszer már lényegében ezeket az elveket érvényesíti (www.fvm.hu).

A termeléstől független jövedelem-támogatás először a gazdaságok szintjén kerül meghatározásra. A teljes összeg, amire egy gazdaság jogosult, több részből (támogatási jogosultságból) tevődik össze, megkönnyítve ezzel a támogatás részbeni átruházását,

amennyiben a gazdaság egy részét értékesítik, vagy bérbe adják. A támogatáshoz több feltételnek is teljesülnie kell. A legfontosabbak: a földek művelt állapotban való tartása, a támogatások WTO-megfelelése, s az a feltétel, hogy a támogatások együttes összege nem haladhatja meg a jelenlegi EU, az országos, illetve a regionális szintet. Ezért a teljes támogatási összeget le kell osztani az érintett gazdaságok által művelt, támogatásra jogosult összes területre, s így az a termőfölddel együtt a gazdaságok között átruházhatóvá is válik. A tagállamoknak lehetőségük van szabályok kidolgozására, de a kritériumoknak meg kell felelniük a vázolt, általános feltételeknek. A tagországokban, így hazánkban is heves viták folynak a megoldási módokról. A 2000. és 2002. közötti évek tényleges támogatását bázisként elfogadva a rendszer "történelmi jogosultság" alapján jutalmazna és büntetne. Ha viszont a tényleges termelési szerkezettől teljesen függetlenül, csak az üzemek területnagysága szerint osztják el a rendelkezésre álló pénzt, akkor pedig az állattartók járnának rosszul, mert eddigi támogatásaik zömét a növénytermelők kapnák meg. Az máris látható, hogy a jelentős formai változások számos, a Bizottság által nem várt, sőt esetleg nem is kívánt hatással lesznek majd a termelés szerkezetére és területi allokációjára egyaránt.

A gazdaságoknak adható, termeléstől független *közvetlen jövedelemtámogatás* és egyéb közvetlen támogatások teljes körű kifizetése *a törvényben előírt* környezetvédelmi, élelmiszer-biztonsági és állategészségügyi előírások, illetve munkavédelmi *előírások betartásának függvénye is lesz*. E követelménynek, amely 2004-től kezdve a magyar mezőgazdaságban is a támogatások feltételévé válik, a gazdaság egészének kell megfelelnie. A művelt, illetve a műveletlen földterületre vonatkozó átfogó feltételrendszer kiterjed a törvényben előírt gazdálkodási követelmények betartására, valamint a földterület kultúrállapotban való megőrzésének kötelezettségére egyaránt. A feltételek be nem tartása esetén a közvetlen támogatást csökkenteni kell az arányosság elvének figyelembevételével. A reformjavaslat szerint *az árutermelő gazdaságokra* - e követelményeknek megfelelően - *minősítési, auditálási rendszert kell kidolgozni*.

Első lépésként az auditálás az évente 5.000 eurónál több közvetlen termelői támogatásban részesülő termelők esetében válik kötelezővé, a többi gazdálkodó pedig önkéntesen csatlakozhat majd a rendszerhez.

A Bizottság a szántóterületre vonatkozóan kötelező, hosszú távú (10 éves) terület pihentetés bevezetését javasolja, ami a közvetlen támogatás kifizetésének egyik feltétele lenne. A hosszú távú terület pihentetéssel egyszerűsödik az adminisztráció és az ellenőrzés is.

A fenntartható mezőgazdaság és vidékfejlesztés további támogatásához a Bizottság, kötelező jelleggel valamelyik választható, ún. dinamikus modulációs rendszer bevezetését javasolja a tagállamokban, melynek új belépőkre való kiterjesztését az EU a 2013. utáni évekre halasztotta el. Magának az elvnek a megismerése mégis nagyon fontos és befolyással lehet az országos agrárpolitikára, és a vállalkozások stratégiájára is. Ebben a rendszerben a közvetlen támogatások évi 3%-kal fokozatosan csökkennek, az Agenda 2000 keretében vállalt maximum 20% eléréséig. Ez egyaránt vonatkozik a termeléshez kötött és az attól független támogatásokra is.

A moduláció bevezetését követően az egy gazdaságnak kifizethető maximális támogatás 300 ezer euró lesz, amely fölött a közvetlen támogatás elvonásra kerül, s a tagállamok a második pillérbe átcsoportosítva, bármelyik vidékfejlesztési intézkedésre felhasználhatják, amelyik az EMOGA Garancia Részlegéből finanszírozható.

A moduláció révén megtakarított összegek újra-elosztásáról még nem állapodtak meg a tagországok, de valószínű nem lesz lényeges mértékű.

A reformnak a termelőket érintő kihatásairól erősen megoszlanak a vélemények. A Bizottság szakemberei szerint a termeléstől független támogatás bevezetése lehetővé teszi, hogy a gazdálkodók azokra a termékekre helyezzék a hangsúlyt, amelyek a legjobb jövedelmet biztosítják számukra szakértelmük és a rendelkezésre álló termelési feltételek alapján, illetve nagyobb mozgásteret ad a gazdálkodóknak a környezetvédelem területén. *Valószínű, hogy a szabályozásban tervezett változtatásokkal javul az ágazat hosszú távú fenntarthatósága, a termelők pedig, megfelelő ellentételezésben részesülnek az árak csökkentéséért.*

2.9. Magyarország regionális politikája csatlakozás után

A magyarországi regionális (strukturális) támogatási politika szempontjából fontos körülmény a strukturális támogatások célcsoportjainak, célkitűzéseinek figyelembevétele, amelyek számát 2000-től a korábbi hatról háromra szűkítették. Ezek a következők (Sarudi, 2003):

- 1-es célkitűzés: a fejlődésben leginkább elmaradott területek felzárkóztatását célozza, ahol a GDP nem éri el a közösségi átlag 75 százalékát.
- 2-es célkitűzés: szerkezetváltási nehézségekkel (hanyatló mezőgazdaság, halászat, ipar stb.) küzdő területek gazdasági és társadalmi átalakítását segíti.

- 3-as célkitűzés: oktatási, képzési és foglalkoztatási rendszerek, politikák meghonosítását és modernizációját támogatja.

Hazánk számára ezek közül az 1-es célcsoport a legfontosabb.

Ebbe azok a területek tartoznak, amelyek GDP-je nem éri el az uniós átlag 75 %-át. Egyelőre Brüsszel elfogadta, hogy 2007-ig a Budapestből és Pest megyéből álló Közép-Magyarországi régiót is ezek közé sorolja, bár a régió GDP-je 2001-ben az EU 15-ök átlagának %-ában 84 % volt. Ugyanez, a szerkezeti problémákkal küszködő Pest megyében 44%, ezért bekerülhetnek a 2-es célcsoportba, így továbbra is részesülhetnek támogatásokban (KSH, 2002).

A magyarországi régiók által a következő években *igénybe vehető fejlesztési források: 2004-ben 1,030 milliárd, 2005-ben 1,180 milliárd, 2006-ban 1,464 milliárd euró.* Az EU az átmeneti időszakban Magyarországot egyetlen régióként kezeli.

A csatlakozási tárgyalások eredményei:

- Magyarország vállalta, hogy a gazdasági és szociális kohéziós közösségi politikát eredményesen alkalmazza, *a támogatásokat az uniós előírásoknak megfelelően használja fel.*
- Az EU nagyra értékelte a Nemzeti Fejlesztési Terv elkészítését, társadalmi vitáját, valamint azt, hogy *hazánk kevés számú, célirányos és átlátható program megvalósítását tervezi a csatlakozástól 2006-ig terjedő, felkészülési jellegű programozási időszakban.*
- Kedvező fogadtatása volt annak, hogy hazánk - mérlegelve az unió javaslatát- az ágazati programok mellett egyetlen nemzeti regionális operatív programban kívánja megvalósítani a közösségi támogatású területfejlesztési feladatokat. A regionális program eredményes megvalósításán is múlik, hogy a 2006-ban kezdődő új költségvetési időszakban a magyar régiók saját operatív programokat nyújthassanak be.
- Magyarország kedvező megítélését erősítette az is, hogy *az országnak megalapozott területi-statisztikai (NUTS) rendszere van.*
- Magyarország - fejlettségét és más mutatókat figyelembe véve - az uniós szabályok szerint a tíz csatlakozó ország strukturális támogatási keretének 12,2 százalékára számíthat *2004-2006 között*, a Kohéziós Alapból pedig 13 százalékkal részesedik. Összesen *690 milliárd forint új fejlesztési forráshoz*

juthat, ami hozzávetőlegesen az éves hazai össztermék 1,2 százalékát teszi ki (www.vati.hu).

- A támogatás összege a tíz tagállamra kiterjedő bővítés következtében szűkült, azonban tekintettel kell lenni arra a - korábbi bővítések során nem alkalmazott - megoldásra, hogy az unió már az előcsatlakozási szakaszban támogatásban részesítette a leendő tagországokat. *Az elmúlt évtizedben a PHARE-, az ISPA- és a SAPARD- programokra uniós forrásokból 2 milliárd euró (490 milliárd forint) támogatás érkezett Magyarországra, ennek tíz százalékát fordították közvetlenül területfejlesztési programokra.*
- *A csatlakozási megállapodás 2006 végéig garantálja a támogatások folyósítását. A 2007-ben kezdődő hétéves költségvetési időszak célkitűzéseinek megfogalmazásában Magyarország már teljes jogú tagként vesz részt. Az új időszakban az ország még jelentősebb támogatásokhoz juthat (www.vati.hu).*

Az Európai Unió regionális politikájának legfontosabb stratégiai célja a fejlődésben elmaradt térségek felzárkóztatása. *Magyarország az EU teljes jogú tagjaként új lehetőségeket kap az elmaradott régiók, a csatlakozó országok közel négyszáz régiója között is az utolsó 10-15. hely valamelyikét elfoglaló kelet-magyarországi, mindenekelőtt, észak-magyarországi és az Észak-Alföldi Régió számára.* A támogatási politika elvárásainak eleget tevő régiók, az uniós regionális támogatási politika eredményeként jelentős fejlesztési forrásokra számíthatnak, hiszen *az Európai Unió költségvetésének jelenleg is mintegy 40 százaléka szolgálja az elmaradottág felszámolását és a felzárkóztatást.* A különféle fejlesztési források, a Strukturális Alapok és a Kohéziós Alapok már ez évtől is a regionális támogatási rendszer szolgálatában állnak.

Az Európai Unió regionális támogatási politikájában, a fejlesztési programozás keretében mind a kedvezményezett térségek meghatározását, mind a támogatás régiók közötti elosztását, mind pedig az alkalmazandó támogatási rátákat hét évre előre határozza meg. Az Unióban hét éves költségvetési ciklusok követik egymást. Az új költségvetési időszak 2007. január 1-jével kezdődik, de az újonnan csatlakozott országok már addig is részesülnek az uniós alaptámogatásokból, sőt a 2006 végéig meglévő, ún. előcsatlakozási alapok (Phare, Ispa, Sapard) előnyeit is élvezhetik. A hét éves ciklus fontos a tervezhetőség szempontjából is, mert az érintett régiók erre az

időtávra előre számolhatnak a támogatásokkal. Az újonnan csatlakozott országok és a közösségi támogatásra szoruló régiók esélyeit csak javíthatja, hogy az Európai Unióban a strukturális politika 2006 utáni jövője még most formálódik, és az új stratégia kialakításában az Európai Bizottság már az újonnan csatlakozott országok véleményét és álláspontját is figyelembe veszi.

Legelmaradottabb magyar térség az Észak-Alföldi Régió, amely a jövőben, a mainál nagyobb fejlesztési forrásokhoz juthat, a fejletlenség elemeinek felszámolása, a térség felzárkóztatása érdekében (Baranyi,2002). A gazdasági, infrastrukturális fejlesztésekhez új és jelentős források nyílnak meg, melynek eredményeként új innovatív tevékenységek honosodhatnak meg. *Megerősödhet a régió gazdaságszervező képessége, sokoldalú kapcsolatok épülhetnek ki az európai régiókkal, technológiát és munkahelyeket létesítve a térségbe (Baranyi et al.,2002).*

Az új ágazatok és a tudásközpontok megerősödésével, az interregionális kapcsolatok bővülésével javul a városok, kezdetben elsősorban a megyeszékhelyek (Debrecen, Nyíregyháza, Szolnok) versenyképessége. Intenzív kapcsolatrendszer alakul ki az EU belső határai mentén a gazdasági, a kulturális és a társadalmi élet különböző területein, *újjaszerveződhetnek az országhatár menti térségek és települések történelmi kapcsolatai, új határokon átívelő együttműködések alakulhatnak ki (Baranyi et al.,1998).*

A fenntartható fejlődés követelményeinek megfelelően, a szigorú közösségi előírások érvényesítése, az ilyen irányú támogatások hatékony felhasználása nagymértékben csökkenti a környezet terhelését, lényegesen javítva a környezet állapotát, és közvetve elősegíti a lakóhelyi környezet és az életkörülmények javítását (Fehér,1998).

A csatlakozás utáni új helyzetben, főként a valós önkormányzati jellegű régióvá válás után erőteljesen csökken a központi elképzelésektől való függés. A régiók, köztük az Észak-Alföldi Régió is a saját, az adottságainak leginkább megfelelő fejlesztési elképzeléseiket valósíthatja meg. Az EU strukturális politikájának, regionális támogatási rendszerének eredményeként hosszabb távon *erősödni fog a kohézió, csökken a Régió és a főváros, illetve a fejlettebb régiók közötti szellemi, kulturális és jövedelmi különbség, erősödik a lokálpatriotizmus, a regionális identitás és a kezdeményezőkészség (Horváth et al.,2003).*

2.10. Mezőgazdasági földhasználat és vetésszerkezet

A magyar mezőgazdaság, ezen belül a növénytermesztés jellemzője, hogy erősen piacfüggő. Magyarországon a rendszerváltozást megelőzően a kereslet – felvevőpiac – nem jelentett érdemi korlátot, a megtermelt termékmennyiség egésze értékesíthető volt. A rendszerváltást követően komoly problémát okozott az értékesítés, amelynek fő oka a piac beszűkülése volt – nemcsak az exportot, hanem a hazai élelmiszerfogyasztást is beleértve. A mezőgazdasági termelés bővülése 1988-ban megállt, majd ezt követően drasztikusan visszaesett. A növénytermesztésben 1993, az állattenyésztésben pedig 1997 jelentette a mélypontot (Szabó et al., 2001).

Hazánk területének kétharmada áll mezőgazdasági művelés alatt. *A szántó az ország összes területének több mint a felét (50,6 %) teszi ki*, ami 4,7 millió hektár. Ennek közel 50 %-a mezőgazdasági termelésre kiválóan alkalmas, viszont mintegy 10 %-a környezeti szempontból kifejezetten érzékeny területen helyezkedik el. *A jelenlegi termelési színvonal az extenzív gazdálkodásnak felel meg, amely – a magyar agrárpotenciál figyelembe vételével – nem tekinthető kedvezőnek.* A hatékony és megfelelő minőségű termeléshez az EU átlagnak megfelelő tápanyag gazdálkodási színvonal lenne szükséges (Nagy, 1999). A talajok szakszerű tápanyag visszafordítása mellett a műtrágyázás alkalmazása is fontos lenne, amely elősegítené a talajok elsavanyodásának elkerülését, illetve azokon a területeken, ahol ez a folyamat már elindult, ennek a visszafordítását (Szűcs, 1990; Szűcs et al., 1994).

Hazánkban a mezőgazdaságilag hasznosított földterület az elmúlt évszázad során többirányú változáson ment keresztül. (Sulyok et al., 2003; Sulyok et al., 2004). Általános tendenciának tekinthető, hogy infrastrukturális létesítmények telepítése során – különösen a XX. század egyes időszakában a mezőgazdaságilag hasznosítható területek nagysága nagymértékben csökkent, a földhasználati struktúra nagymértékben megváltozott. A konvencionális, belterjes gazdálkodás kiterjedésével, csökkentek az erdő és gyepterületek. A szántóföldi növénytermesztés olyan területeken is folyt, ahol a domborzati, edafikus viszonyok nem tették lehetővé az életképes, hatékony gazdálkodást. A nem megfelelő földhasználati struktúra miatt felgyorsult a talajok degradációja. A '70-es évektől *a nem okszerű földhasználat, a vetésváltás elmaradása, a nehéz talajgépek használata, a növekvő műtrágya- és növényvédő szer használat következtében romlott a talajok szerkezetessége*, nőtt a savanyú kémhatású talajok

nagysága, csökkent a humusz mennyisége és a talajok *mikrobiális tevékenysége*. A talajok természetes regenerálódása elmaradt, művelhetőségük nehezebb lett, azonos termékmennyiség előállítása több energiát és hatóanyag mennyiséget igényelt. A szántóföldi növénytermesztés egyre mélyülő válsága a kedvezőtlen adottságú térségekben halmozottan jelentkezett (Nagy *et al.*, 2000).

Napjainkban *a szántóföldi növénytermesztésnek megkülönböztetett feladata a tájadottságok jobb megismerése, az ökopotenciál jobb kihasználásával a ráfordítások hatékonyságának növelése* (Rátonyi *et al.*, 2003, 2004). A lakosságmegtartó képesség megőrzéséhez szükség van a fenntartható fejlődést biztosító mezőgazdasági, ezen belül a növénytermesztési tevékenységre. Ahhoz, hogy a gazdaságosság, a jövedelemtermelő-képesség biztosított legyen, szükség van fejlesztésre, életképes birtok és termelésszerkezet kialakítására, modern piacképes árutermelésre. A megváltozott piaci és termelési körülmények között a jelenlegi földhasználati struktúra és ezen belül *a növénytermesztési vetésszerkezet nem felel meg a gazdaságos termelés követelményeinek*, változtatás nélkül hatékony fejlődés nem lehetséges (Dobos *et al.*, 2001; Németh *et al.*, 2002). A megváltozott gazdasági helyzet és környezetszemlélet a táj funkcionális változását is eredményezi. A fenntartható gazdálkodás egy olyan térhasználati struktúrában képzelhető el, ahol a mezőgazdálkodás biztosítja a környezetstabilitási, termelési és fogyasztási funkciók harmóniáját.

Az Észak-Alföldi Régió termőterülete 1,2 millió hektár. Ennek 14 százalékát erdő, egy százalékát nádas és halastó, 85 százalékát pedig mezőgazdasági terület foglalja el. Ez utóbbinak 35-35 %-a Hajdú-Biharban és Jász-Nagykun-Szolnok megyékben, 30 %-a Szabolcs-Szatmár-Beregben van. *A termőterületen belül a szántó 70 %, a gyepterület 12 %, és a gyümölcsös 2 %.* A régiók között ezek az arányok az Észak-Alföldön a legmagasabbak. Hajdú-Biharban kiemelkedően magas a gyepterület (19 %), Jász-Nagykun-Szolnokban a szántó (78 %), Szabolcs-Szatmár-Beregben pedig a gyümölcsös (6 %) aránya.

A szántóföld általában jól művelhető. A régióban 31 féle talajtípus található, melyek heterogén minőségűek. A települések 70 %-ában a szántó *átlagos aranykorona-értéke 19*, vagy az alatti. A szántóterület minősége Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legrosszabb, ahol a települések 93 %-ában gyengébb 19 AK-nál. Hajdú-Biharban a települések 44 %-ában a szántó aranykorona értéke átlag körüli (19 Ak/ha), de található 7,5 AK és 41,7 AK minőségű föld is. Összességében a szántó Jász-Nagykun-Szolnok megyében a legjobb, mivel itt a településeknek csak 30 %-a 19 AK alatti.

A régióban a termőterület 53 %-át az egyéni gazdálkodók, 47 %-át gazdálkodó szervezetek művelik. A mezőgazdasági hasznosítású termőterület átlagos nagysága 5,5 hektár/gazdaság. A gazdálkodó szervezetek átlagos termőterülete 591 hektár, az egyéni gazdálkodóké 2,9 hektár. Az egyéni gazdaságok kétharmada igen kicsi, 1 hektárt meg nem haladó termőterülettel rendelkezik. Az 1-10 hektáron gazdálkodók aránya 27 %, az ettől nagyobbaké még a 6 %-ot sem éri el. A gazdálkodó szervezetek egyharmadának termőterület nagysága legfeljebb 50 hektár, 34 %-a 50,1-500,0 hektár területet művel, 31 %-a gazdálkodik 500 hektárnál nagyobb területen.

Észak-Alföld mezőgazdasági alaptevékenysége és az ezt kiegészítő ún. nem gazdasági tevékenysége az országotól eltérő sajátosságokat mutat. A szántóföldi hasznosítás jellemző, hogy 33 %-án termesztenek kalászos gabonát, az ugarolt, parlag terület aránya magas (10%). A hagyományos tájjellegű növények (burgonya, cukorrépa, zöldségfélék) aránya az országosnál számottevően nagyobb.

A jövőben a régió egyik legfontosabb feladata a mezőgazdasági terület stabilitásának elősegítése, az okszerű földhasználat megteremtése. A szántóterületekbe beékelődő, gyenge termőképességű területek (homok- és szikfoltok) művelés alóli kivonásával és erdősávok, élő sövények telepítésével a mezőgazdálkodás stabilitása növelhető, ökológiai funkciója hosszú távon fenntartható.

2.11. Az Észak-Alföldi Régió területfejlesztési koncepciója

SWOT analízis

Erősségek	Gyengeségek
▪ Egyes mezőgazdasági, illetve élelmiszeripari termékek esetében kiemelten jó adottságok, illetve termelési tapasztalatok állnak rendelkezésre. ▪ Beszállítói hálózatok kialakítására alkalmas feldolgozóipari vállalkozások működnek. ▪ Országos és nemzetközi hatókörű turisztikai vonzerők vannak a régióban (Hortobágy, termál- és gyógyvizek, a Tisza és mellékfolyói, Tisza-tó, műemlékek, stb.). ▪ A fiatal korosztály aránya átlag fölötti. ▪ Nagy számban áll rendelkezésre képezhető és átképezhető (szabad), relatíve alacsonyabb bérköltségű munkaerő. ▪ Kiépített és kiegyensúlyozott alap- és középfokú oktatási rendszer működik. ▪ Fejlett, sokszínű felsőoktatási intézményrendszer alakult ki a régióban és itt található az ország egyik legnagyobb vidéki felsőoktatási centruma. ▪ A tradicionális kulturális hagyományok a régió nagy részében jelenleg is élnek. ▪ A régió területi fekvése logisztikai szempontból kedvező, nemzetközi közlekedési folyosók haladnak át a területén (tranzitszerep). ▪ Országos és európai szinten is jelentős természeti értékek találhatók itt (pl. Hortobágy, Bereg, Tiszamente, löszpuszták, alföldi erdők). ▪ A régió 3 országgal határos. ▪ Jelentős a gyakorlati tapasztalat a kormányzati és az EU-s területfejlesztési programok koordinálásában.	▪ A régió kis- és közepes vállalkozásai tőkeszegények. ▪ Aránytalanságok jellemzők a vállalkozási struktúrára (pl. a mezőgazdasági vállalkozók, a kényszervállalkozások magas, a társas, illetve a külföldi tulajdonú vállalkozások aránya alacsony). ▪ A KKV-k közti együttműködés, a beszállítói tevékenység alacsony szintű. ▪ Nem teljes körű az okszerű termőföld-használat. ▪ A termelési-értékesítési együttműködés a mezőgazdasági kistermelők, kisvállalkozások között szerény. ▪ Az ipari beruházások aránya, az alkalmazott termelési technológia szintje viszonylag alacsony. ▪ Az ipari parkok jelentős része feltöltetlen. ▪ A turizmus adottságai a turisztikai infrastruktúra fejletlensége miatt kihasználatlanok. ▪ Nagymértékű az elvándorlás, különösen a szakképzett fiatalok körében. ▪ A halmozottan hátrányos helyzetű roma népesség aránya magas. ▪ A régió egyes térségeiben kritikus a munkanélküliség mértéke, szerkezete kedvezőtlen (pl. a tartós, illetve magas a pályakezdő munkanélküliek aránya). ▪ A gazdaságilag aktív népesség aránya kicsi. (Közvetett hatás) ▪ A lakosság átlagos jövedelmi szintje alacsony. ▪ Egyes térségekben kritikus a népességmegtartó erő. ▪ A lakosság egészségi állapota rossz, a várható élettartam itt a legrovidebb. ▪ A lakosság átlagos iskolai végzettsége az országosnál alacsonyabb. ▪ A K+F, az innovációs tevékenység alacsony szintű. ▪ A régió, illetve a régióban lévő települések kedvezőtlen közlekedési adottságúak, megközelíthetőségük rossz. ▪ Nagy kiterjedésű a belvízzel veszélyeztetett terület, az árvízvédelem a folyóvizek egy jelentős szakaszánál nem megfelelő. ▪ A környezetvédelmi infrastruktúra alacsony színvonalú (közműháló, szilárdhulladék lerakók hiánya). ▪ Fejletlen a határmenti gazdasági együttműködés. ▪ Gyenge a régió belső kohéziós ereje, hiányzik a régiós identitás és az egységes image. ▪ Az információs-kommunikációs rendszer fejletlen. ▪ A Régióon belül nagyok a térségi fejlettségi különbségek. ▪ A régióon belül nagyok a különbségek a kulturális lehetőségeket tekintve (Régióközpont – perifériák).

<i>Lehetőségek</i>	<i>Veszélyek</i>
▪ A külső tőkebefektetők érdeklődésének növekedése a keleti országrész iránt. ▪ A kelet-európai piacok stabilizálódása, illetve bővülése. ▪ A minőségi turisztikai termékek iránti hazai és nemzetközi kereslet növekedése. ▪ A tájjellegű, illetve egyedi, magas minőségű termékek iránti kereslet növekedése. ▪ Az ökogazdálkodás, ill. a biotermékek felértékelődése. ▪ A gazdasági együttműködések szerepének felértékelődése. ▪ A tudás alapú ágazatok szerepének növekedése. ▪ A régió elérhetőségének javulása. ▪ A nemzetközi tranzitkereskedelem, az áruszállítmányozások szerepének növekedése. ▪ Az információs technológiák terjedésének felgyorsulása. ▪ Kormányzati szándék alapján speciális felzárkóztató program indítása a régió fejlesztése érdekében. ▪ Az EU-csatlakozást követően a régió geopolitikai helyzetének felértékelődése (Schengen-i határ, stratégiai NATO hely). ▪ Az EU-csatlakozást követően a támogatási források számottevő bővülése. ▪ A gazdasági-társadalmi kapcsolatok erősödése a szomszédos országokkal.	▪ A régió belüli térségi különbségek további növekedése. ▪ Az EU-csatlakozást követően a régió kis- és közepes vállalkozásainak nem megfelelő alkalmazkodása az egységes európai piachoz. ▪ A régió és az ország többi régiója közötti jövedelmi különbség növekedése. ▪ A gazdaságpolitikai tényezők kedvezőtlen alakulása miatt a befektetői érdeklődések csökkenése. ▪ A szociális válság elmélyülése, egyes társadalmi csoportok elszegényedésének folytatódása. ▪ A hátrányos helyzetű roma népesség arányának növekedése. ▪ A lakosság egészségi állapotának további romlása. ▪ A kevesebb munkalehetőség és az alacsonyabb kereseti lehetőségek következtében a szakképzett munkaerő elvándorlása a régióból. ▪ A lakossági ellátás (oktatás, kultúra, egészségügy, szociális ellátások) működtetését és fejlesztését biztosító központi források csökkenése. ▪ A régió elérhetőségét segítő fejlesztések elmaradása, illetve késedelmes megvalósulása. ▪ Természeti-környezeti katasztrófák bekövetkezése. ▪ Az EU-s csatlakozást követően más csatlakozó országok régióinak versenyelőnye az Észak-Alföldi Régióhoz képest.

A SWOT analízis elemzése:

A régió erősségei önmagukban nem képesek ellensúlyozni a gyengeségeket, azonban az erősségeket a környezet által kínált lehetőségekkel kombinálva lehetősége van a régiónak kitörésre. A lehetőségek egyrészt a régió erősségeinek kihasználását támogatják, másrészt a gyengeségek leküzdését segíthetik. A veszélyek felerősíthetik a régió már meglévő gyengeségeit. *Az Észak-Alföldi Régió mindhárom megyéje mezőgazdasági jellegű, mind a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, mind az ágazat GDP-ből való részesedése az országos átlagot meghaladja. Erősségként emelhető ki, hogy egyes mezőgazdasági (pl. gyümölcs, cukorrépa, dohány, napraforgó, burgonya) és élelmiszeripari termékek esetében kiemelten jó feltételekkel és termelési tapasztalatokkal rendelkezik a régió.* Ezek mellett gyengeséget jelent, *hogy a termőföld használatának szerkezete nem a legmegfelelőbb, valamint késik a termelői-beszerzői-értékesítési együttműködések szerveződése a kistermelők között.* A SWOT elemzés alapján megállapítható, hogy a mezőgazdaságban a versenyképesség a hozzáadott érték, a termelés feltételeinek javításában ragadható meg. *Veszélyt jelenthet, hogy a mezőgazdaság jövedelmezőképességének fejlesztése során további munkahelyek szűnnek meg az ágazatban.* Ezzel számolva különösen fontos szerep jut a vidékfejlesztésnek, ezért ez kiemelt stratégiáját képezheti az észak-alföldi területfejlesztési koncepciónak. *Az iparról általánosságban a tőkeszegénység mondható el, melyet a betéti társaságok valamint a jogi személyiség nélküli vállalkozások országos átlagot messze meghaladó aránya mutat.* Gyengeségként jelentkezik *a beruházások alacsony aránya, valamint a külföldi működő tőke alacsony színvonala* (különösen rossz a helyzet Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, ahol az 1 főre jutó külföldi tőke az országban a legalacsonyabb). Ennek növelése a magas technológiai színvonalat képező iparágak érdekében elengedhetetlen. A régió további gyengesége: *az elmaradott infrastruktúra, a kevés autópálya és gyorsforgalmi utak, valamint a meglévő főútvonalak rossz minősége.* *Az Észak-Alföldi Régió területfejlesztési koncepciója három fejlesztési stratégiát vázolt fel a régió komplex elemzése után.* Az egyes fejlesztési irányok alapvetően gazdaságfejlesztési orientációjukban különböznek egymástól. *Az első stratégiai alternatíva a jelenlegi gazdasági szerkezet megőrzésével a tradicionális fejlesztés mellett kötelezte el magát. A második stratégiai alternatíva kismértékű szerkezetátalakítás mellett az egyensúlyi fejlesztést támogatja. A harmadik alternatíva szerint egy erőteljes gazdasági szerkezetátalakítással progresszív fejlesztés valósulhatna meg* (Baranyi et al., 1998; Kürthy Gy et al., 1999; Baranyi, 2002).

3. A KUTATÁS ANYAGA ÉS MÓDSZERE

Értekezésemben először hazánk regionális történelmi gyökereit, a regionális politika és a területfejlesztés összefüggéseit tanulmányoztam. Az Európai Unió és hazánk regionális politikájának vizsgálata mellett elemeztem Magyarország jelenlegi területfejlesztési célterületeit és stratégiáit, a területfejlesztés alapelveinek hazai érvényesülését. Áttekintettem a közös agrárpolitika előírásait, valamint annak reformját, és várható, hazánkra gyakorolt hatásait, a mezőgazdasági földhasználat és vetésszerkezet jellemzőit. Végül bemutattam az Észak-Alföldi Régió Területfejlesztési Koncepcióját.

Kutatásom információs bázisát képezik a magyar agrárgazdaság helyzetéről szóló éves jelentések, valamint az 1996. évi területfejlesztésről szóló törvény, a hozzákapcsolódó Országgyűlési Határozatok, és végrehajtási rendeletek, a Nemzeti Fejlesztési Terv és az Operatív programok. *Az adatokat a Központi Statisztikai Hivatal Területi Statisztikai Évkönyveiből, a Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyvekből, és egyéb földhasználatra vonatkozó, valamint regionális adatokat tartalmazó kiadványaiból gyűjtöttem.* Elemzésem során meghatározó szerepet kapott a 2000. év, mert a KSH az 1999. évi XLVI. törvény előírásai alapján 2000. március 31-i eszmei időponttal 2000. április 1-21. között általános mezőgazdasági összeírást (ÁMÖ 2000) hajtott végre. Ez ad részletes képet a gazdaságok és nem gazdaságok számáról, a földterület szerkezetéről, átlagos méretéről, a földhasználat módjáról tervezési-statisztikai régióként, megyénként, mint területi egységszintenként, esetleg statisztikai kistérségenként. Nem gazdaságnak minősültek azok a háztartások, amelyek sem a földterület, sem az állatállomány, sem a szolgáltatási tevékenység, sem az intenzív kertészeti tevékenység alapján nem minősültek gazdaságnak.

A mezőgazdasági földhasználat elemzéséhez, valamint az Észak-Alföldi Régió agroökológiai jellemzéséhez a statisztikai kiadványokon túlmenően az MTA Talajtani és Kémiai Kutató Intézet GIS Laboratóriumában és a DE ATC Földműveléstani és Területfejlesztési Tanszéke által készített tanulmányokat is figyelembe vettem.

A területi fejlettségi különbségek vizsgálatánál az erre vonatkozó országgyűlési határozatok, valamint a KSH elemzései szolgáltak segítségemre. A régió

területfejlesztési koncepciója alapján kerestem a választ arra, hogy a Regionális Ügynökség és a megyei Fejlesztési Ügynökségek által szolgáltatott adatok alapján, a felhasznált, különböző területfejlesztési célokra nyújtott támogatások szolgálták-e a Régió gazdasági-társadalmi helyzetének javítását, megindult-e a gazdaságfejlesztés, valamint mezőgazdaság és vidékfejlesztés.

Az adatbázis elemzése során különböző statisztikai módszereket alkalmaztam. *A területi sorok adatait összehasonlító viszonyszámokkal, a különböző sokaságok belső szerkezetét megoszlási viszonyszámok segítségével elemeztem és az eredményeket a statisztikai ábrázolás eszközeivel tettem szemléletessé.*

A vizsgálataim szempontjából kiemelt jelentőségű idősorok alakulásának tendenciáját analitikus trendszámítás segítségével elemeztem. A függvényillesztést az Excel statisztikai programcsomagjának segítségével végeztem úgy, hogy az idősor adataira illesztett különböző függvénytípusok közül a legszorosabban illeszkedő függvényt alkalmaztam. Az idősorok tendenciája alapján végzett rövidtávú előrejelzés eredményeit felhasználtam az Észak-Alföldi Régió jelenlegi – 2004. évre vonatkozó – társadalmi-gazdasági helyzetét értékelő SWOT analízis során.

A kistérségeket jellemző, azok fejlettségét meghatározó különböző terület soros adatok által leírt tényezők közötti szakmai összefüggés ismeretében, az összefüggések számszerűsítését a korreláció és regresszió-számítás segítségével végeztem el a legkisebb négyzetek elvén alapuló módszert alkalmazva. A korrelációs együttható segítségével meghatároztam a szakmai megfontolások alapján kiválasztott tényezőváltozó és eredményváltozó közötti összefüggés jellegét és szorosságát. A vizsgált változók közötti összefüggés kvantifikálását a regresszió számítás segítségével tettem teljessé. A korrelációs együtthatót, illetve a regressziós függvények paramétereit ugyancsak az Excel statisztikai programcsomagjának segítségével határoztam meg. Végül rendszerezve és összefoglalva vizsgálataim eredményeit megfogalmaztam következtetéseimet, javaslataimat.

4. VIZSGÁLATI EREDMÉNYEK ÉS AZOK ÉRTÉKELÉSE

4. 1. Az agrárgazdaság helyzete a nemzetgazdaságban

A magyar mezőgazdaság *jelentős nemzetgazdasági szerepe* elsősorban a *kedvező éghajlatnak, a jó természeti adottságoknak és a termelési hagyományoknak köszönhető.* A mezőgazdaság fontos szerepet játszik a vidéki értékek megőrzésében, a vidéki térségek fenntartható fejlődésében, a vidéki társadalom formálásában, valamint a szociális problémák és regionális különbségek mérséklésében. A mezőgazdasági termelés alapvető erőforrásai (munkaerő, eszköz, föld) – változó összetétel mellett – nemzetközi összehasonlításban még mindig komparatív előnyt jelentenek a nemzetgazdaság egésze, és így a vidéken élők számára is. A kilencvenes évtized gyökeres változást hozott a termelési feltételek mennyiségében, minőségében, tulajdonviszonyaiban, hasznosításuk szervezeti rendszerében, közgazdasági környezetében.

A magyar mezőgazdaság viszonylag jól, a gazdaság többi szektoránál felkészültebben várta a politikai és gazdasági rendszerváltást. Itt volt a legtöbb piacgazdasági megoldás, a legsokrétűbb a tulajdoni szerkezet, a legnagyobb a magántulajdoni részarány, itt működött a legváltozatosabb üzemi-vállalati struktúra, és az agrárvállalatok között volt a legtöbb olyan, amely szervezettségével, műszaki szintjével és a külpiacokon is lemért, jó gazdasági teljesítményével a leginkább kiállta a nemzetközi összehasonlítás próbáját. A jó belső ellátás mellett az agrárszféra Keletre és Nyugatra egyaránt sokat exportált, fontos egyensúlyozó szerepet töltött be az ország külgazdasági-pénzügyi kapcsolati rendszerének megfelelő szintű fenntartásában. Az agrárgazdaság – adottságainál fogva – hagyományosan meghatározó szerepet játszott a magyar nemzetgazdaságban. Még a rendszerváltás idején is igaz volt az a megállapítás, hogy hazánk más, történelmileg hasonló helyzetbe került országokhoz képest jórészt az agrárgazdaság fejlettségének köszönhetően van viszonylag kedvezőbb társadalmi-gazdasági helyzetben. (2.melléklet) Az 1990-es évtized első felében mégis a *mezőgazdaság vált a nemzetgazdasági gondok leglátványosabb színterévé:* itt csökkent a legdrasztikusabban a foglalkoztatás, itt a legkisebbek a keresetek, itt lettek a legzavarosabbak a tulajdoni viszonyok, szétesett az üzemi-vállalati struktúra, a termelés majdnem 40%-kal csökkent.

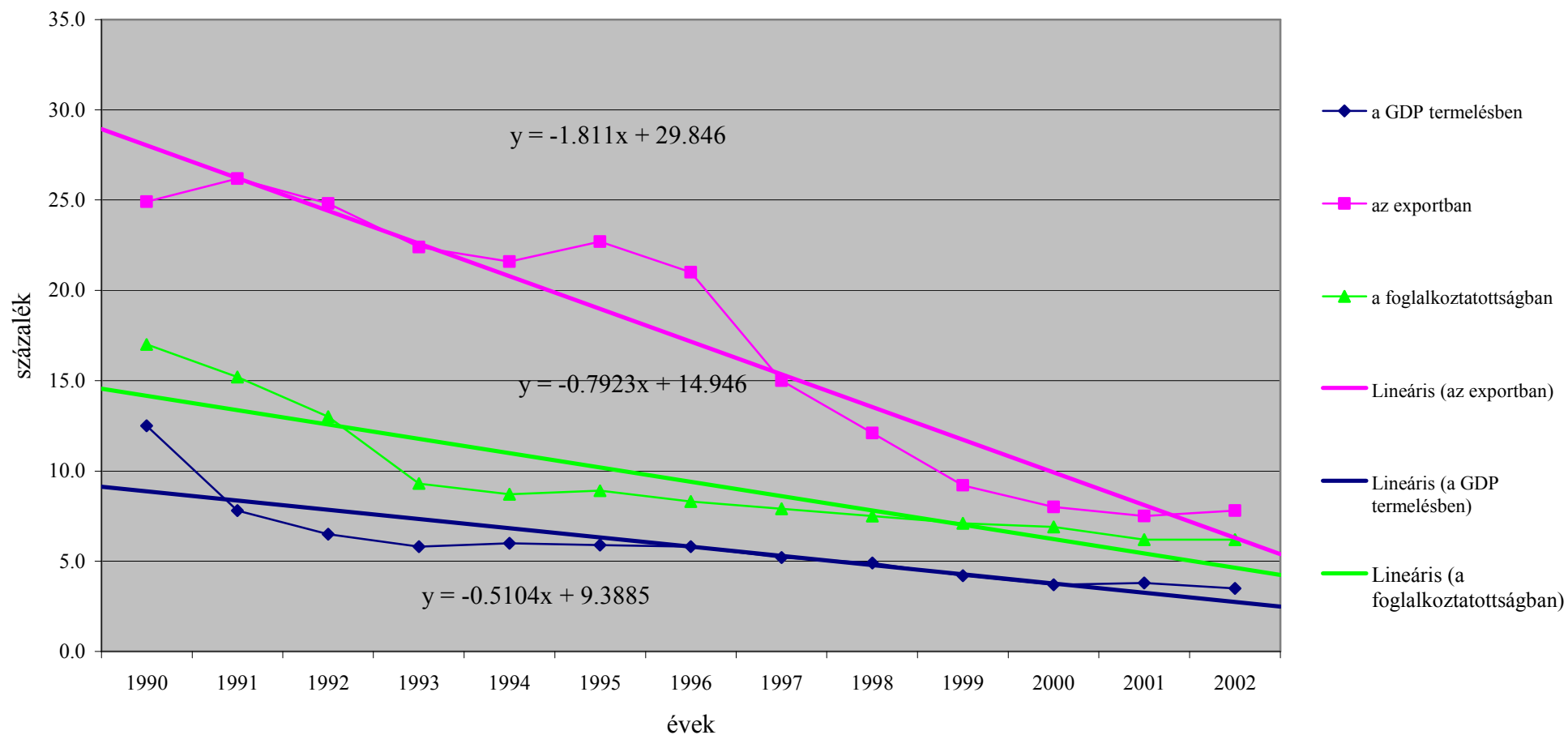
Az *agrárválság alapvető oka a nemzetgazdasági krízis visszahatása. A második ok a piacok drasztikus szűkülése,* amelyben a belpiac zsugorodása az életszínvonal jelentős visszaesése miatt következett be, és ez a legnagyobb jelentőségű és a legáltalánosabb

kiterjedésű. Ugyanakkor a keleti piacok (közte a volt Szovjetunió és az NDK-é) robbanásszerű elvesztése mellett az Európai Unió is inkább növelte, semmint enyhítette agrárprotekciónizmusát. Nyugodtan kijelenthető, hogy egyetlen más ország - szigorúan piaci viszonyok között működő – mezőgazdasága és élelmiszeripara sem tudott volna kisebb zökkenőkkel elviselni ekkora keresletcsökkenést. *A harmadik válság-ok a rendszerváltással együtt hatalomra került új agrárpolitikai nézetrendszer és kormányzati gyakorlat volt.* Elvetették az előző rendszertől kapott „mezőgazdasági örökség” egészét, rendkívül erős volt a nagyüzemi ellenesség, és nem rendelkeztek kellő ismerettel és tapasztalattal a hatékony átalakítás megvalósításához. Az agrárválság pozitív hozadéka a piacgazdasági rendszerre történő átállás és az ennek feltételét jelentő tulajdoni reform, vagyis a magántulajdon dominanciájának megteremtése.

Magyarország nemzetgazdaságában az agrárszférának – a hosszú ideig tartó gazdasági elmaradottságnak, s a kényszerűen követett gazdaságpolitikáknak köszönhetően – napjainkig átlag feletti szerep jutott. Gyökeres *változás csak az 1990-es évtizedben következett be*, bár a vidéki foglalkoztatásban, a külgazdasági egyensúly fenntartásában továbbra is fontos, de *már nem meghatározó a mezőgazdaság hozzájárulása.*

Az 1. ábra lineáris trendjei *a GDP termelésre, a foglalkoztatottsági részarányra, az exportból való részesedésre vonatkozóan jól szemléltetik*, hogy az elmúlt több mint tíz év alatt a mezőgazdasági teljesítménymutatók jelentősen visszaestek a tulajdoni és szervezeti változások, a hazai élelmiszerfogyasztás jelentős csökkenése, valamint a hagyományos keleti piacok elvesztése miatt. Különösen meredek csökkenést mutat az exportból való részesedés. A függvényekből látható, hogy az export évente 1,8%-kal, a mezőgazdasági aktív keresők aránya 0,8%-kal, GDP-hez való hozzájárulás pedig évente átlagosan 1,5%-kal csökkent. Az ágazat GDP részesedése 1990 és 2002 között kevesebb, mint harmadára, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya pedig majdnem kétharmadával csökkent. A csökkenés elsősorban a nagyüzemekben foglalkoztatott, un. melléküzemági (ipari, kereskedelmi stb.) tevékenységek megszűnéséből adódik, de **a** szűkebb értelemben vett, főfoglalkozású mezőgazdasági keresők állománya is mintegy megfeleződött. Mindezek eredményeként a népességi arány 36%-át kitevő falusiak képezik az összes munkanélküli 54-55 %-át. Fontos megjegyezni azt is, hogy a mezőgazdasági foglalkozásúak keresete fokozatosan marad le az átlagos kereseti szint mögött. A külkereskedelmi forgalom egyenlege -részben az inflációs hatások miatt is- néhány évet kivéve folyamatosan emelkedett.

1. ábra A mezőgazdaság aránya a nemzetgazdaságban
1990-2002

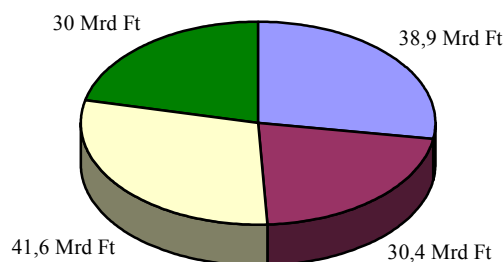
Forrás: saját szerkesztés KSH adatok alapján

Ma már a magyar mezőgazdasági termelés részesedése a bruttó hazai termék előállításából meglepően alacsony. Ennek ellenére a mezőgazdaság nemzetgazdaságban és a társadalomban betöltött szerepe ennél sokszorosan jelentősebb.

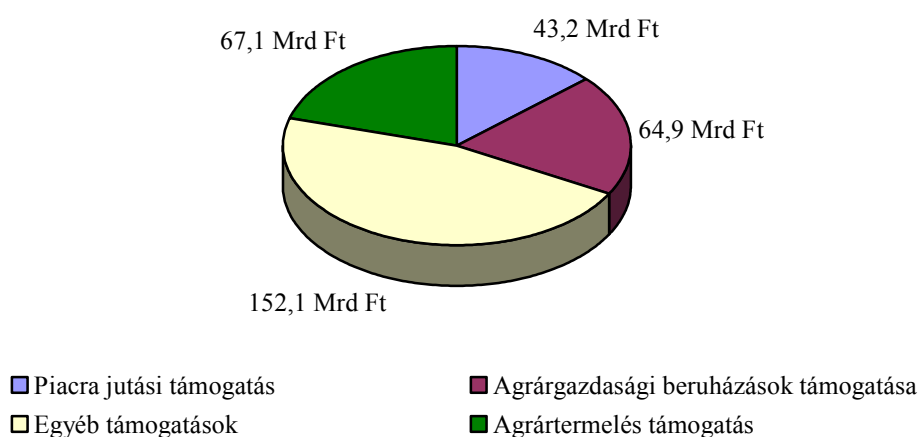
Közismert, hogy *a mezőgazdasági termelés jelentős mértékű támogatásban részesül.* A költségvetésből nyújtott támogatásoknak két alapvető módja volt 2003-ig: a piacra jutási támogatás és az ún. agrártermelési támogatás. Ezek összege együttesen 1998. évi 74,6 milliárd forintról 2003-ra 115,2 milliárd forintra nőtt. Az öt év alatti növekmény 54,4 % volt, ugyanezen időszakban a fogyasztói árindex 45,4 %-kal emelkedett, összességében az alaptámogatás reálértéke növekedett. A mezőgazdasági támogatás azonban nem szűkül le az előbb említett két támogatásra, hanem ezt jelentős mértékben kiegészítik a mezőgazdasági költségvetési fejezetben előírányzott, egyéb, más jellegű támogatások. *A 3. melléklet részletezi 1998 és 2002 között a mezőgazdaság részére, különböző célok elősegítésére illetve megvalósítására biztosított költségvetési támogatásokat.* 1998-ban a mezőgazdaság részére biztosított összes költségvetési támogatás 110,879 milliárd Ft volt. 2002-ben a két alaptámogatáson túlmenően jelentős támogatást kapott a mezőgazdaság elsősorban termelékorszerűsítésre, de egyéb ún. fejezeti agrár és vidékfejlesztési támogatásban, valamint EU-hoz kapcsolódó támogatásban is részesült. Így összesen 2002-ben a támogatási előírányzat teljes összege 260.112 milliárd forint volt. Ez azt is jelenti, hogy egy mezőgazdaságban foglalkoztatott létszáma 1998-ban 398 ezer forint, 2002-ben 1079 ezer forint költségvetési támogatás jutott, reálértéken számítva a támogatás megduplázódott.

A 2. ábra szemlélteti 1998-ra és 2002-re vonatkozóan a mezőgazdasági támogatások megoszlását.

2/a. ábra A mezőgazdaság költségvetési támogatása, 1998

2/b. ábra A mezőgazdaság költségvetési támogatása, 2002

Forrás: saját szerkesztés KSH adatok alapján

2004-ben az EU-ba való belépés következtében a támogatási rendszer teljesen átalakult. *A piacra jutási és a termelési támogatás helyébe az ún. folyó költségvetési támogatást és fejlesztési támogatást felölelő nemzeti támogatás lépett – egész kismértékűvé zsugorodtak a szakmai támogatások – és értelemszerűen megnőtt az EU forrásokkal kiegészülő Nemzeti Fejlesztési Tervbe és a külön agrárszféra keretei között tervezett támogatásoknak a szerepe.* A 2004. évi költségvetésben az EU támogatások nélkül a mezőgazdaság támogatására 159,9 milliárd forint támogatás szerepelt a takarékosági intézkedések előtt.

Az agrárgazdaság jelen helyzetére jellemző, hogy folytatódott a mezőgazdaságilag használt földterület enyhe csökkenése. 1998-ban 6.193 ezer hektár mezőgazdaságilag

művelt földterület volt, ez 2002 végére 5.867 ezer hektárra, vagyis 5,3%-kal csökkent. Ezen belül 4,1%-kal, 4.710 ezer hektárról 4.516 ezer hektárra csökkent a szántóterület.

Fontos és súlyos jellemzője mezőgazdaságunknak a szétaprózottság. A működő gazdasági szervezetek számán belül 1998-2002 között nőtt a jogi személyiségű társaságok és a jogi személyiség nélküli társaságok száma és ennek megfelelően csökkent az egyéni vállalkozások száma. Ez jelent némi elmozdulást a termelés koncentrációja felé. Ugyanakkor ebben az időszakban a gazdasági szervezetek által művelt terület csökkent, de csökkent kisebb mértékben az egyéni gazdálkodók földterülete is. A szántók 60%-át korszerűtlen körülmények között egyéni gazdálkodók művelik.

A mezőgazdasági beruházások és a nemzetgazdaság összes beruházása közötti arány jelentős mértékben ingadozott az évek során, összességében 1998-2003 között a beruházási volumen növekedése 39,4%, alatta marad az árindexnek, következésképpen a beruházások reálértéke egyértelműen csökkent.

A beruházások kedvezőtlen alakulása is hozzájárul ahhoz, hogy a mezőgazdasági termelés, illetve a kibocsátás rendkívül hullámzott az elmúlt évek során. A növénytermesztésen belül a búzatermelés egyik évről másik évre való változása közel kétszeres, kevésbé ingadozott, de jelentős mértékű a rendelkezésre álló terméktömeg különbsége az egyes években kukorica és a burgonyatermelésnél is. A termelésnek ez a rendkívüli ingadozása természetesen összefügg a termőterület változásával és a termésátlag ingadozásával, de összességében visszavezethető a mezőgazdaság műszaki, technikai színvonalára is. Az állatállomány és az állati termékek esetében a szarvasmarha állomány folyamatos csökkenése a jellemző, míg a sertésállománynál az évenkénti eltérő állatszám. Ennek megfelelően a vágóállat termelésben is mutatkozik viszonylag kismértékű ingadozás. Ugyanez mondható el a tejtermelésünkről is, ahol évek óta közel azonos mennyiség kerül piacra. A mezőgazdaság teljes termelésére eddig erőteljes hullámozás és nagyon kismértékű növekedés jellemző.

A magyar agrárgazdaság ilyen teljesítő képessége mellett hazánk 2002. december 13-án lezárta a csatlakozási megállapodás alkufolyamatát, befejeződött az agrárvita. *Koppenhágában aláírták a Csatlakozási Szerződést* (és annak megállapodásait), melynek értelmében 2004. május 1-jén csatlakoztunk az Európai Unióhoz.

A Megállapodásban hazánk vállalta 2004. május 1-től, legfeljebb hároméves (indokolt esetben kétszer egy esztendővel meghosszabbítható) átmeneti időszakra a brüsszeli

forrásból finanszírozott közvetlen agrártámogatások egyszerűsített kifizetését, valamint ezek nemzeti költségvetésből történő kiegészítését.

A két időpont között az EU Közös Agrárpolitikáját 2003-ban a luxemburgi döntés értelmében megreformálták. A Csatlakozási Szerződés és a KAP-reform előírásai lényeges pontokon eltérnek egymástól. Az illeszkedést a – még mindig zajló – ún. adaptációs támogatások hivatottak elvégezni. Hazánk EU tagsága a KAP-reform elfogadását jelenti, amely részben azonnali, másrészt középtávon jelentkező alkalmazkodási és döntési kényszert jelent.

Az új tagállamok (így Magyarország) legkorábban 2005-ben, legkésőbb 2007-ben térhetnek át az egységes támogatási rendszerre (SPS-re). Az új tagállamok az SPS-re való áttérést a regionalizáció keretei között valósíthatják meg. Ez azt jelenti, hogy *az ország által kialakított régiókban a régiónak járó támogatási összeget* valamennyi gazdaság között *területi alapon oszthatják szét*, függetlenül az ún. történelmi bázistól (referencia időszakban felvett támogatásoktól). Kivételes esetben kétszer eltolhatják az átállás időpontját. *A reform* így a magyar mezőgazdaságban is *erősíteni fogja a versenyszféra szerepét*, de jelentős védelmet is nyújt a jelenleg is számottevő támogatást élvező szektoroknak.

A magyar agrárgazdaság jelenlegi helyzetének ismeretében azonnali feladatok végrehajtására van szükség a versenyhátrány mielőbbi leküzdése céljából. Elsősorban meg kell ismertetni a mezőgazdaság szereplőit az ún. egyszerűsített támogatási rendszer (SAPS) és a nemzeti kiegészítő támogatások által kínált lehetőségekkel, valamint ebben a megváltozott feltételrendszerben az ágazati pozíciók várható alakulásával. Fontos a széles körű tájékoztatás az elfogadott reform szelleméről, céljairól, a főbb intézkedéseiről, és ezek várható hatásairól annak érdekében, hogy a magyar szempontból lényeges döntések minél előbb előkészítésre és meghozatalra kerüljenek.

A jövőben egyszerre exportorientált és fenntartható agrárgazdaság megteremtése lehet az egyetlen reális cél, mivel a magyar ökológiai adottságok garantálják a belföldi fogyasztói igényeket meghaladó termék-előállítást. *A vidékfejlesztés keretében támogatni kell a versenyképesség növelését szolgáló beruházásokat* mind az alapanyag-termelésben, mind az élelmiszer feldolgozásban.

A vidékfejlesztésre nyújtott támogatások a közvetlen kifizetésekkel ellentétben társfinanszírozást igényelnek a tagországok nemzeti költségvetéséből. Nem véletlen, hogy a reform következtében a vidékfejlesztési kiegészítő intézkedések új elemekkel bővülnek azokon a területeken (az élelmiszerminőség, állatjólét és a standardok

betartása), ahol a csatlakozásra váró új tagországoknak jelentős lemaradása van. Magyarország számára elsősorban az élelmiszerminőség és az előírásoknak való megfelelés támogatása lehetséges.

4.2. A mezőgazdasági földhasználat értékelése Magyarországon és az Észak-Alföldi Régióban

Magyarország legfontosabb természeti erőforrása a termőföld. A szántóterületek minősége, a talajtípusok, a fizikai adottságok a domborzati és klimatikus viszonyok kedvezőek a mezőgazdasági termelés számára. A földminőséget befolyásoló tényezők jelentős eltéréseket eredményeznek az ország területén. Kisebb területi egységek különleges termőhelyi adottságokkal jellemezhetők, amelyek tájjellegű, különleges termékek termelését teszik lehetővé.

4.2.1. Mezőgazdasági földhasználat értékelése

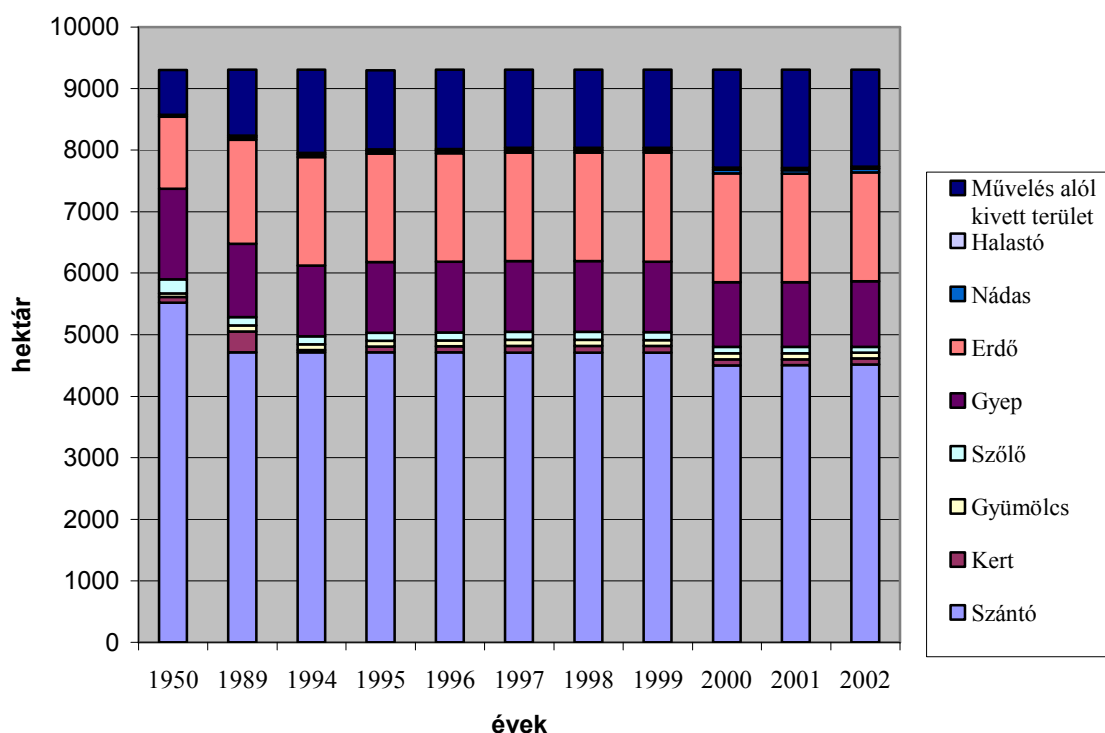
Hazánkban a mezőgazdaságilag hasznosított földterület az elmúlt évszázad során többirányú változáson ment keresztül. Általános tendenciának tekinthető, hogy infrastrukturális létesítmények telepítése miatt - különösen a XX. század egyes időszakaiban - a mezőgazdaságilag hasznosítható területek nagysága nagymértékben csökkent. 2002-ben az ország 9303 ezer hektár összes területének 83,1 %-a, 7732 ezer hektár volt a termőterület. Az elmúlt ötven évben, 1950-hez viszonyítva a termőterület 9,8 %-kal csökkent, míg a művelés alól kivett területek aránya 215,8%-kal növekedett. Jelenleg a termőterületnek 75,9 %-a, 5867,3 ezer hektár áll mezőgazdasági művelés alatt. A szántó 4515,5 hektár ez az ország összes területének közel a felét (48,54 %) teszi ki. Ennek közel 50 %-a kimagasló agrárpotenciálú, azaz mezőgazdasági termelésre alkalmassága átlag feletti, viszont mintegy 10 %-a környezeti szempontból kifejezetten érzékeny területen helyezkedik el. A jelenlegi termesztési színvonal az extenzív gazdálkodásnak felel meg, amely – a magyar agrárpotenciál figyelembe vételével – nem tekinthető kedvezőnek.

A földterület művelési ágak szerinti megoszlásának, a szántóföldi vetésszerkezet alakulásának változása mutatja mezőgazdaságunk átalakulását. Az 1950 és 2002 közötti időszakon belül 1994-től évente értékelhetők a változások. Az Európai Unió csatlakozási tárgyalások során - a hazánkat megillető kvótarendszer kialakításában - az

1996-2000 közötti időszak volt a meghatározó. A mezőgazdálkodás az 1980-as évek második felében érte el a csúcspontját, amikor jóval magasabb technológiai színvonalú termelés folyt, amelyet szükséges lenne a jövőben közelíteni, idővel elérni és továbbfejleszteni az Európai Unió Közös Agrárpolitikájához illeszkedve.

A földterület művelési ágak szerinti megoszlását és annak változását vizsgálva az 1950-2002 közötti időszakban szembetűnő a mezőgazdasági terület 20%-os zsugorodása, amely főként a szántó- és kerthasznosítás térvészteséből adódik. A mezőgazdasági terület aránya az összes földterületből 1950-ben 79,3 % volt, 1989-ben 69,6% volt, mely arány 2002-re 63,1%-ra csökkent. A művelés alól kivett területek gyorsuló növekedése tükrözi a termőterület arányának csökkenését. Művelés alól kivett terület 1950-ben 728 ezer hektár volt, ugyanez 1989-ben 1067,5 ezer hektár, 2002-ben 1571 ezer hektár, azaz 1950-ben az összes földterületből az aránya 7,8%, 1989-ben 11,5% volt, és ez tovább nőtt 2002-re 16,9%-ra. Ezekből az arányokból látható a termőterület jelentős csökkenése. A mezőgazdasági terület (szántó, kert, gyümölcsös, szőlő, gyepek) aránya az utóbbi évtizedben bekövetkezett csökkenés ellenére még mindig kiemelkedően magas, 60%-ot meghaladó. Az európai országok közül csak Dánia közelíti meg ezt az arányt, máshol a mezőgazdasági terület részesedése 50% körüli. Hazánkban a mezőgazdasági terület aránya az Európai Unió tagállamainak átlagát (EU 15) 23%-kal haladja meg. Az elmúlt ötven évben folyamatosan csökkent a szántó, a gyepek, a kert területe, és közel azonos mértékben nőtt az erdő, a nádas, művelés alól kivett területek aránya. (3.ábra)

**3. ábra Magyarország mezőgazdasági földhasználata
művelési ágak szerint**

Forrás: KSH

A szántó művelési ágba tartozó terület 2002-ben 4515,5 ezer hektár volt, 2,2 %-kal csökkent 1989-hez viszonyítva. Az 1950-es adattal összehasonlítva viszont jelentős, mintegy 18%-os, 1003 ezer hektáros csökkenés következett be. Mindezek ellenére az Európai Unió tagállamainak (EU15) szántó területének átlagát hazánk szántó területe 20%-kal haladja meg.

A kert művelési ágban, ha a 4. melléklet adatai alapján az utóbbi 13 éves időszak adatait összehasonlítjuk az 1989-es adattal látható, hogy a terület kevesebb, mint egyharmadára csökkent. Ez azzal magyarázható, hogy a kert művelési ágba sorolt területek jelentős részét az elmúlt évtizedben belterületté nyilvánították, illetve jelentős „kerti” területek kerültek át a „művelés alól kivett területek” művelési ágba. Ennek oka, hogy a nagyvárosok infrastrukturális beruházásai, illetve agglomerációja ezeken a területeken terjeszkedett. Aránya az összes földterületből 1,1%. Ha az 1950-es év, valamint a 2002 év adatait hasonlítom össze, akkor a kert művelési ágban jelentős mértékű változás nincs, viszont 1950 és 1989 között 247 ezer hektáros növekedés

következett be, amely a nagyobb mérvű birtokrendszer létrejöttével magyarázható. Az adatok összehasonlíthatóságát torzítja, hogy 1992-1994 között a belterületi kerteket művelés alól kivett területként kellett nyilvántartani, amelyek 1995-től folyamatosan a tényleges használatának megfelelő művelési ágba kerültek át.

A *gyümölcsös* művelési ág 1989-évi területéhez viszonyítva 2002-höz változás nem regisztrálható, aránya az összes földterületből mindössze 1%. Ugyanakkor ebben az időszakban jelentős területeken megtörtént a hagyományos gyümölcsfafajták korszerű, az intenzív termelésre alkalmas ültetvényekre való lecserélése. A XX. század közepéhez viszonyítva jelentős a gyümölcsös művelési ág növekedése 1996-ra, mintegy 65 %-kal nagyobb a területe, mint 1950-ben.

A *szőlő* művelési ágban a rendszerváltozás előtti állapotokhoz képest 45,7 ezer hektár csökkenés történt, amely elsősorban a kedvezőtlen gazdasági- és termelési körülmények között működő gazdaságokat, illetve szőlőültetvényeket érintette. Ebben a művelési ágban az 1950-es területnagysághoz viszonyítva jelentős mértékű csökkenés figyelhető meg, mintegy 130 ezer hektárral kisebb a szőlő ültetvény területe 2002-ben.

A *gyep* művelési ágban a rendszerváltozást megelőző időszakhoz viszonyítva 122,5 ezer hektáros, több mint 10%-os csökkenés következett be. Ez a kert művelési ághoz hasonlóan a művelés alól kivett területek részarányának növekedésével – pl. zöldmezős beruházások létesítésével – magyarázható. Az 1950-es évhez képest is csökkenés következett be, amely az állattenyésztés szerkezetében lezajlott változásra vezethető vissza.

Az *erdő* művelési ágban a rendszerváltozást megelőző helyzethez hasonlítva a 2002. év adatát, megállapítható, hogy az erdősítési programok révén mintegy 5 % növekedés tapasztalható. Ez a jövőben várhatóan tovább fog növekedni, mert az Európai Unióhoz csatlakozást követően a mezőgazdasági művelésből a gyenge minőségű termőföldek egy részét ki kell vonni. Ezen területek ideális hasznosítási formája az erdőtelepítés. Az 1950-es adatahoz viszonyítva az erdő művelési ág, mintegy 600 ezer hektáros növekedést mutatott 2002-ben. Hazánkban az erdő mértéke 16%-kal marad el az EU15-ök átlagától.

A *halastó* művelési ág is jelentősen növekedett 1950-hez és 2002-hez viszonyítva is. A rendszerváltozást követően jelentős halastó létesítési program valósult meg. Ez a fejlődés a kedvezőtlené váló gazdasági körülmények következtében a 90-es évek közepére megtorpant, 2002-ben a területe megegyezik az 1997. évivel.

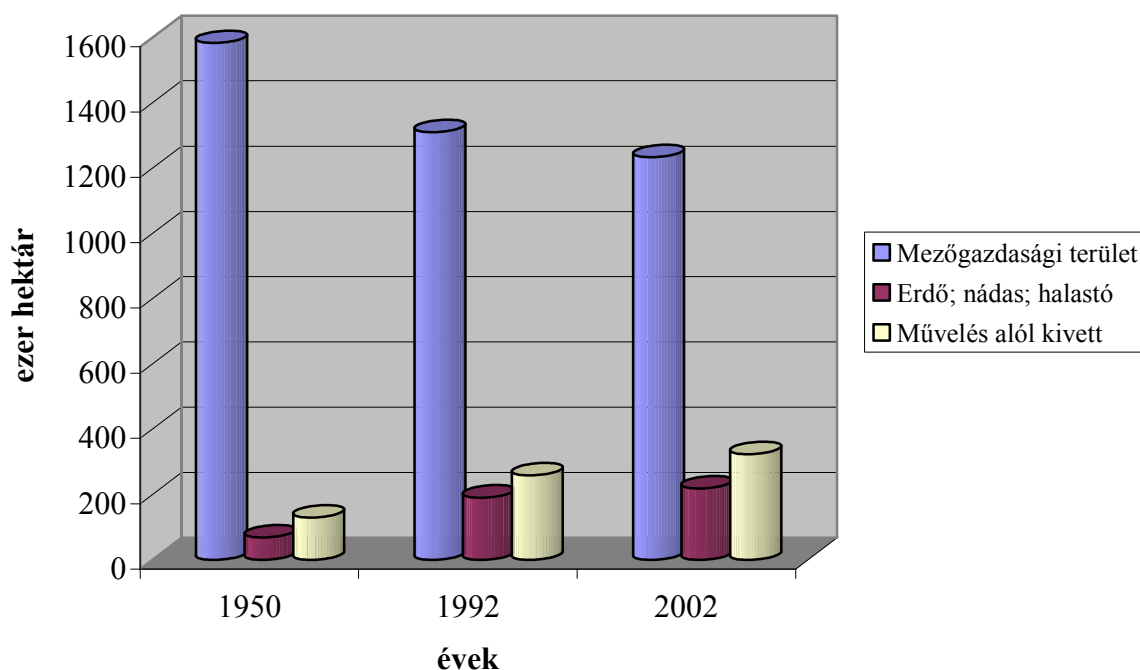
A statisztikákban a 20. század közepén halastó művelési ág még nem szerepelt.

A művelés alól kivett területek aránya az összes földterületből 1950-ben 7,8 % volt, 1989-ben 11,5%, 2002-ben 16,9%. Az 1950-es adathoz képest 2002-re ez a művelési ág több mint duplájára nőtt, amely a városok agglomerációjának növekedésével, az üzemi gazdaság kialakításával magyarázható. Az Észak-Alföldi Régió természeti kincsekben nem bővelkedik, legjelentősebb természeti erőforrása a termőföld. A földterület művelési ágak szerinti hasznosítását, megoszlását a talajminőség, a domborzati és klimatikus viszonyok nagymértékben befolyásolják.

Az Észak-Alföld összes földterülete 2002. május 31-én a KSH jelentése szerint 1.816 ezer hektár, melyből 11% erdő, 1% nádas és halastó, 17,7 % művelés alól kivett terület. Az összes földterületnek 70%-a, 1271 ezer hektár mezőgazdasági földterület. Az ország termőterületének 19,1%-a található az Észak-Alföldi Régióban, a második legnagyobb terület a Dél-Alföldi Régió 20,7%-os aránya után. A régiók közül a legtöbb gyümölcsös (37,8%), a második legnagyobb szántó (21,2%) és gyepek (22,9%) területtel rendelkezik. (5.melléklet)

A régió mezőgazdasági területéből 461,8 ezer hektár, 36% Hajdú-Bihar megyében, 416,8 ezer hektár, 33% Jász-Nagykun-Szolnok megyében és 393,1 ezer hektár, 31% Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található. A régióban 977,3 ezer hektár, a mezőgazdasági területnek 77%-a szántó, 19%-a gyepek, 4%-a gyümölcsös, illetve ezen belül kis része szőlő. *A 6. melléklet a régió három megyéjének földhasználatát mutatja be a művelési ágak szerint 1950 és 2002 között, 1972-től tíz évenként.* Az elmúlt 50 évben több mint duplájára nőtt a művelés alól kivett terület aránya, és jelentősen csökkent a mezőgazdasági terület minden művelési ágban. 1950-hez viszonyítva a régió mezőgazdasági területe 22%-kal csökkent, melyet a 4. ábra szemléltet. A mezőgazdasági terület csökkenése elsősorban a rossz minőségű földek alacsony jövedelemtermelő képességével magyarázható, de jelentős szerepet játszik a földhasználati struktúra megváltozása is.

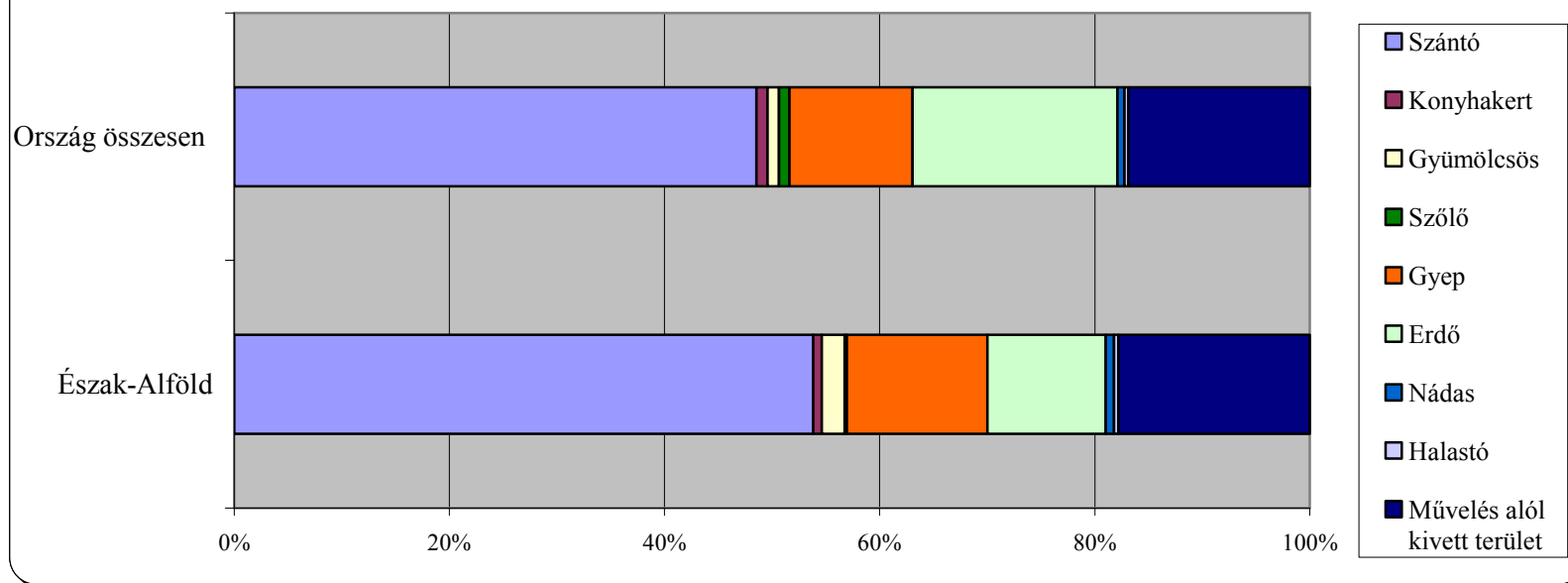
**4. ábra Az Észak-Alföldi Régió mezőgazdasági földhasználata
1950, 1992, 2002 években**

Forrás: saját szerkesztés, KSH adatok alapján

A régióba tartozó három megyére jellemző sajátosságok, hogy Hajdú-Biharban kiemelkedően magas a gyep területe, a megye összes termőterületének 23%-a, Jász-Nagykun-Szolnok megyében a szántó a legtöbb 76%, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében pedig a gyümölcsös 6 %, és az erdő aránya 22 %. *2002-ben hazánk és a régió mezőgazdasági földterület használatának alakulását az 5. ábra mutatja be.*

5. ábra Magyarország és az Észak-Alföldi Régió földterület használata
művelési ágak szerint 2002.

Forrás: egyedi szerkesztés, KSH adatok alapján

Az ország termőterületének 63,15 %-a, a régiónak pedig 70,18%-a szántó. A régióátlagot, valamint a saját megyeit is jóval meghaladja a szántóterület aránya a törökszentmiklósi, a kunszentmártoni, a hajdúszoboszlói és a püspökladányi kistérségekben. A balmazújvárosi részen a gyep művelési ág az összes termőterület több mint 40%-át teszi ki, ugyanis ezen a területen található a Hortobágy. A gyümölcsfákkal – főként almával – való betelepítettség a kisvárdai és a csengeri kistérségekben emelkedik ki (10 százalék feletti részarány) nemcsak megyei és régiószinten, hanem országosan is. (7. melléklet)

4.2.2. Földhasználat szervezeti formák szerint

Hazánkban a föld használatát és tulajdonviszonyait az elmúlt ötven évben három céljaiban és következményeiben sok ellentmondást hordozó földreform alakította. Ezek a változások megakadályozták a mezőgazdaság, a földtulajdon, a földhasználat összehangolt fejlődését, amely az uniós tagországok agrárgazdaságának igen fontos, az állam által védett, ösztönzött és hosszú távon érvényesített sajátossága. A magyarországi földhasználatot az utóbbi félévszázad során a különböző tulajdonformák elegye, a földtulajdon és a földhasználat elkülönülése jellemezte.

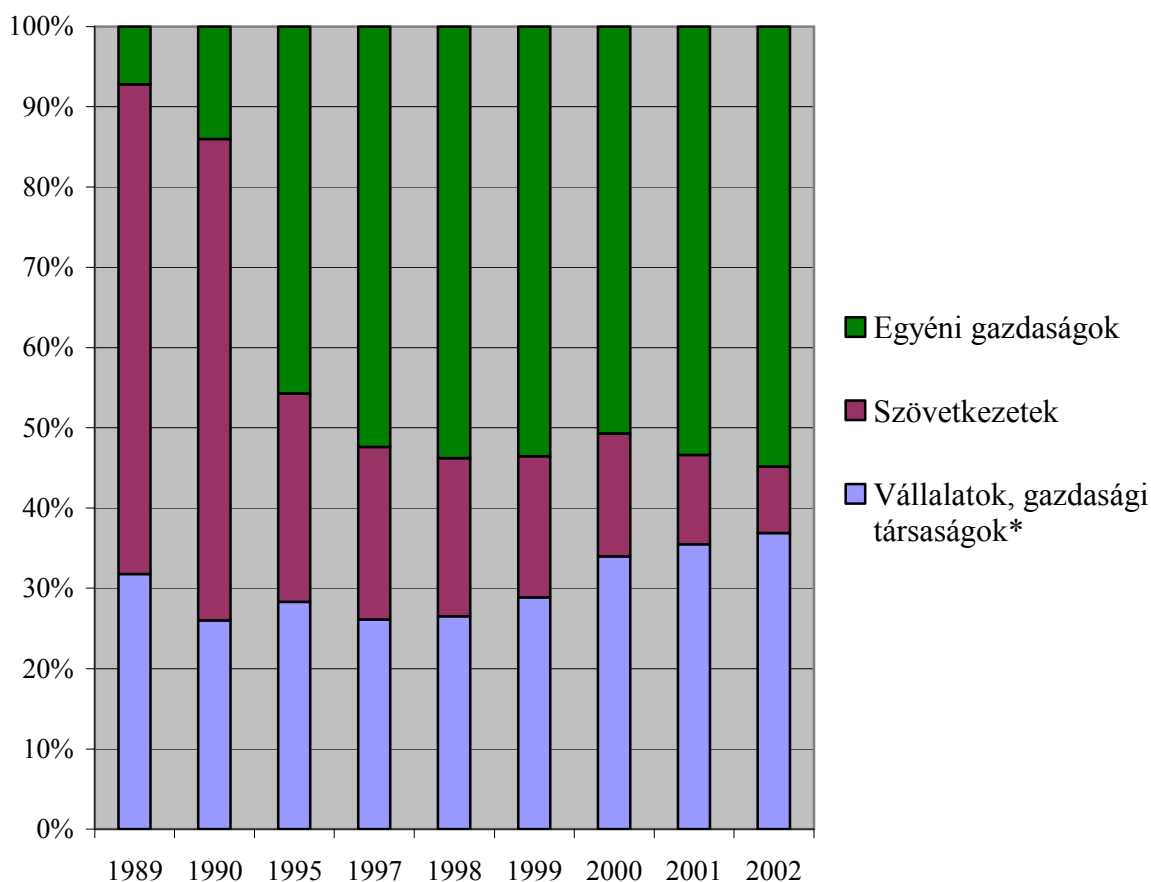
A rendszerváltás előtt a földterület 31,8%-át állami gazdaságok és vállalatok (gazdasági társaságok), 61%-át termelőszövetkezeti gazdaságok (mezőgazdasági, halászati és szakszövetkezetek együtt), 7,2%-át egyéni és kisegítő gazdaságok használták. Az állami gazdaságok és az egyéni, illetve kisegítő gazdaságok földhasználatára állami és egyéni földtulajdont is jelentett. A szövetkezeteknél a földtulajdon és a földhasználat elkülönült egymástól, állami (3,8%), szövetkezeti (61,1%) és használatra átengedett egyéni (35,1%) tulajdonon alapult.

Az 1990-es évek elején kezdődött rendszerváltás célja a tulajdonviszonyok gyökeres átalakítása, a magántulajdon visszaállítása volt. Az átalakulások eredményeként jelenleg a termőföld 86%-a magántulajdonban van. A földterület 12%-át állami tulajdonként gazdasági társaságok bérlik az államtól, (pl. természetvédelmi területek, nemzeti parkok) és 2%-a az átalakult szövetkezetek tulajdona

A jelenlegi földhasználat részletesebb elemzésére a tízévenként készülő, teljes körű mezőgazdasági összeírás, a legutóbbi AMÖ 2000 ad lehetőséget. A teljes körű összeírás – összhangban az uniós gyakorlattal – a statisztikai gazdaságméret minimális értékét el nem érő gazdaságokat, valamint azokat a területeket kihagyta a felmérésből, melyek nem voltak beazonosíthatóak. Ez ad magyarázatot a földterület-statisztika és az AMÖ 2000 területi adatainak különbözőségére.

A 8. melléklet a földhasználat szervezeti formák szerinti változását mutatja be 1989-2002 között, melynek alapján 2002-ben az összes termőterület 54,8%-a egyéni gazdaságok, 8,3%-a szövetkezetek, 36,9%-a vállalatok, gazdasági társaságok használatában volt. Az egyéni gazdaságok 4237,2 ezer hektáron, a gazdálkodó szervezetek összesen 3495,2 ezer hektáron gazdálkodtak. A 6. ábra szemlélteti, hogy a gazdasági társaságok száma 1999-től, az egyéni gazdaságok száma 2000-től kissé növekszik, a szövetkezetek arányának rovására.

6. ábra Magyarország földhasználati szervezeti formák szerint 1989-2002 között

Forrás: KSH * 1989. évben az állami gazdaságokat jelenti.

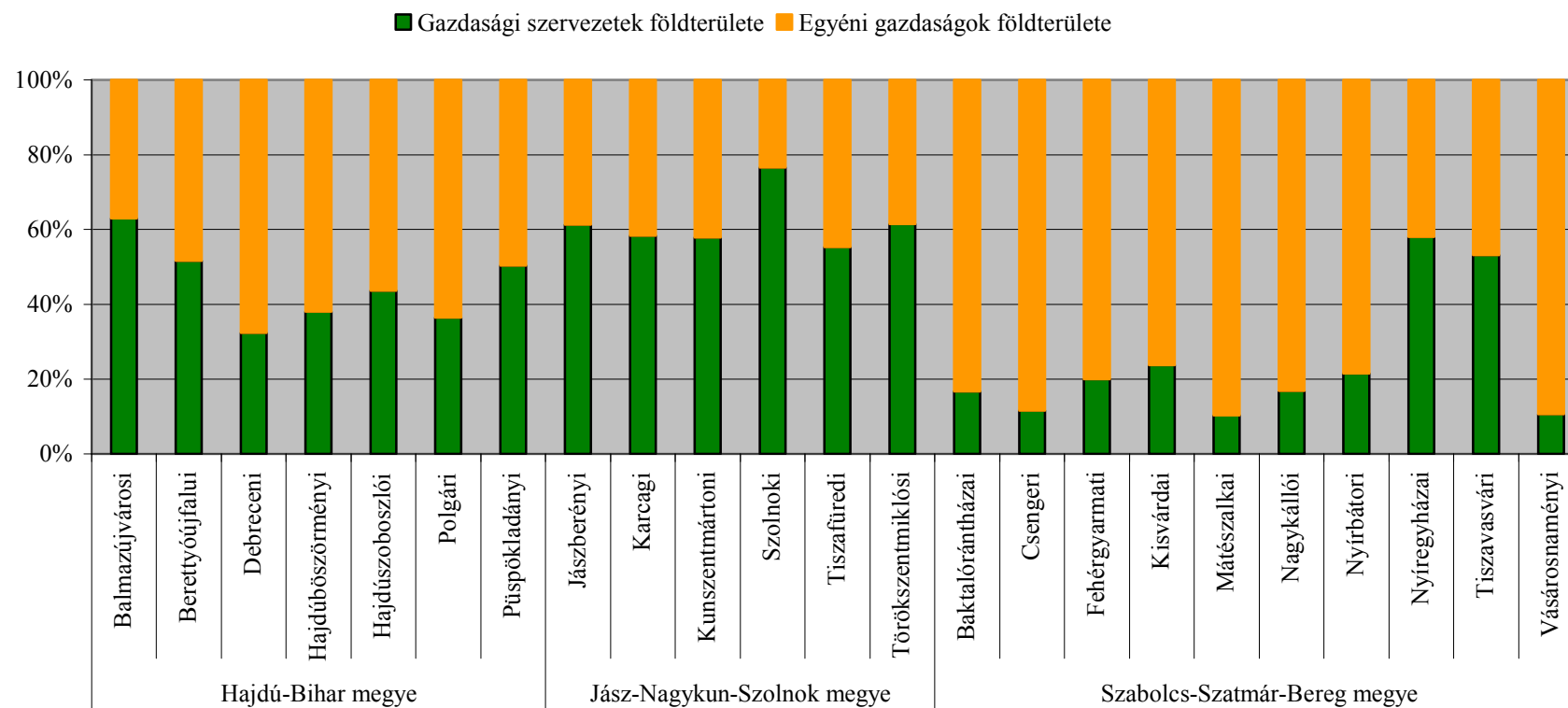
Észak-Alföldön 220.191 egyéni gazdaság a termőterület 52%-át és 1547 gazdálkodószervezet pedig a 47%-át műveli.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legnagyobb az egyéni gazdaságok száma 99182 db, az általuk használt összes földterület 265,6 ezer ha, egy gazdaság átlagos területe 2,67 ha. Hajdú-Biharban az egyéni gazdaságok száma 72410 db, összes földterületük 212,4 ezer ha, átlagos területe 2,93 ha. (9. melléklet) Jász-Nagykun-Szolnokban 48599 db egyéni gazdaság gazdálkodik 160,4 ezer ha-on, egy gazdaság átlagos területe 3,3 ha. Az egyéni gazdaságok termőterületének átlagos mérete nyugatról kelet felé haladva a régióban csökken. A szolnoki, karcagi, tiszafüredi kistérségekben a gazdaságok területe meghaladja a 4 hektárt, Hajdú-Biharban az alacsony debreceni kivételével 3,2-3,9 hektár közötti, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 10 kistérsége közül 6-ban 3 hektár alatti, és a fehérgyarmati 4 hektár kivételével a többiben is alig több 3 hektárnál.

Hajdú-Biharban a gazdasági szervezetek száma a legmagasabb 678 db, általuk használt összes terület 176,5 ha, átlagos területe 260 ha. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a gazdasági szervezetek száma 505 db, összes földterület 137,4 ezer ha, átlagos nagysága 272 ha. Jász-Nagykun-Szolnokban a gazdasági szervezetek száma 364 db, összes földterület 281,3 ezer ha, átlagos nagysága 772,8 ha.

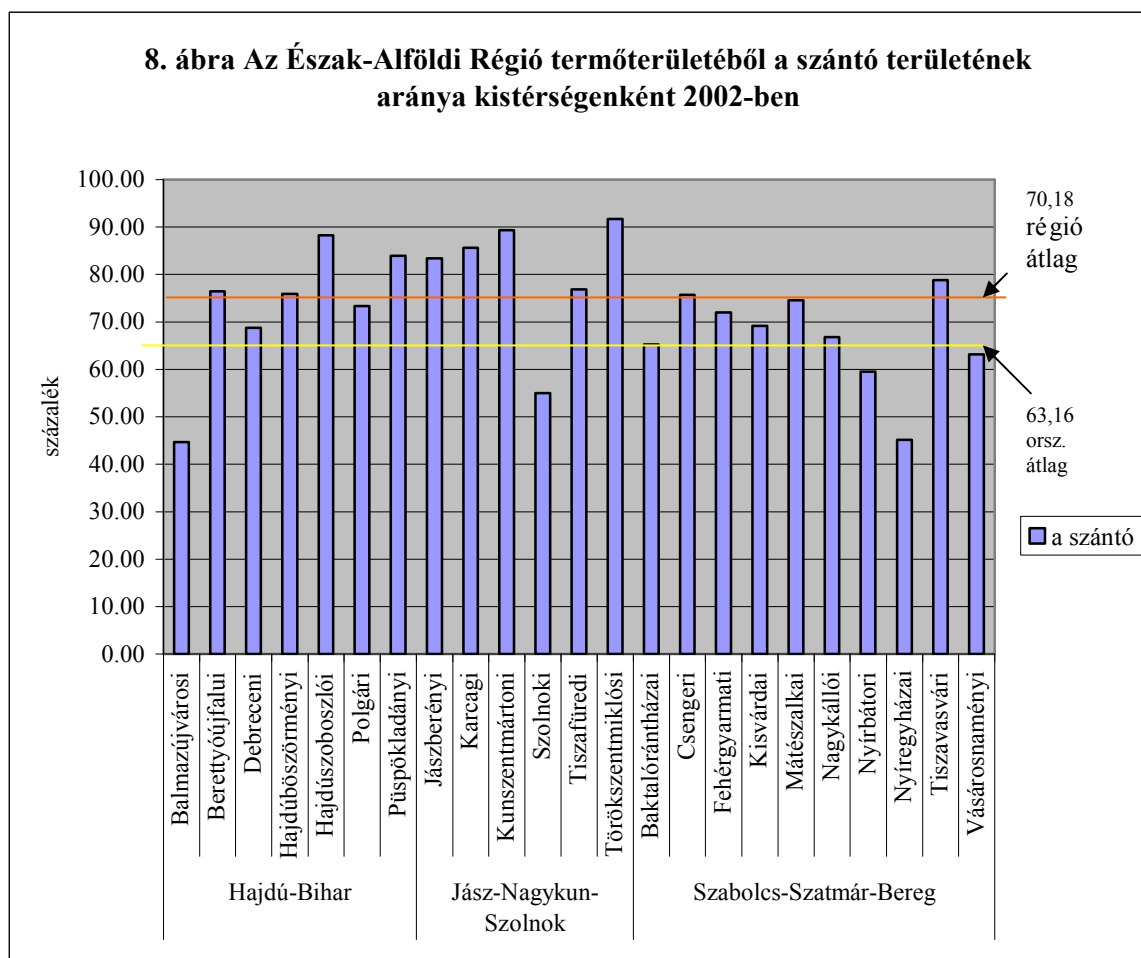
A gazdálkodó szervezetek esetében sokkal nagyobbak a gazdaságok területére vonatkozó különbségek, mint az egyéni gazdaságokban. A jászberényi, karcagi és szolnoki kistérségekben átlagosan ezer hektár feletti területen gazdálkodnak. Hajdú-Bihar megyében a legnagyobb gazdaságméret a balmazújvárosi és a berettyóújfalui kistérségekben található, de ezek is csak 860-890 hektárosak. Szabolcs-Szatmár-Beregben az átlagos termőterület egyedül a nyíregyházaiban haladja meg a 880 hektárt, ezen kívül még a Tiszavasváriban nagyobb (690 hektár), a többiben 90-320 hektár közötti. Az Észak-alföldi Régió földhasználatának megoszlását szervezeti formák szerint a 7. ábra szemlélteti.

7. ábra Az Észak-Alföldi Régió földhasználata szervezeti formák szerint 2000-ben

Forrás: egyedi szerkesztés, KSH adatok alapján

A régióban mind az egyéni gazdaságok, mind a gazdasági társaságok által művelt területeken elsősorban szántóföldi növénytermesztés folyik, mert a termőterületnek 70,18%-a szántó, az ország termőterületéből ez az arány 63,16 %. A 8. ábra szemlélteti, hogy a szántó területe csak a balmazújvárosi, szolnoki, és a nyíregyházi, nyírbátori kistérségekben nem éri el az országos átlagot. Az országos átlag fölötti, de a régió átlagot el nem érő szántóterülettel bírnak a debreceni, baktalórántházai, nagykállói, vásárosnaményi kistérségek.

Forrás: egyedi szerkesztés KSH adatok alapján

A kilencvenes évek elején bekövetkezett *átalakulásnak eredménye egy elaprózott, átláthatatlan tulajdoni szerkezet* kialakulása lett, melyben a biztonságos megélhetést nyújtó, *életképes méretű gazdaságok aránya* a tulajdonváltást követő több mint 12 év elteltével *még mindig elenyésző*.

Fontos megjegyezni, hogy az egyéni gazdaságok jelentős hányada (60,4%-a) csak önellátási céllal foglalkozik mezőgazdasági termeléssel, azaz a családban betöltött szerepe fontos, de a gazdaság egészét nézve, nem meghatározó. Az EU 15-ben az átlagos üzemméret 18,7 hektár, amely országonként eltérő méretet takar, de ettől függetlenül a hazai egyéni gazdaságok jelenlegi formájukban nem valószínű, hogy meg tudnak felelni az EU piacainak.

4.2.3. A szántóföldi vetésszerkezet alakulása

Hazánkban a szántóföldi vetésszerkezet alakulását tekintve az utóbbi 10 éves időszakban jelentős változások nem történtek, azonban a rendszerváltozást megelőző adatokhoz képest a kukorica kivételével valamennyi ágazat esetében kisebb-nagyobb területcsökkenés következett be.

A 10. melléklet alapján 1950 és 2002 között a kalászos gabonák termesztése esetében 6,1 %-os csökkenés figyelhető meg. Összességében a kalászos gabonák részaránya magas, minden évben az első helyen található. A részaránya az 1989-es adatokhoz viszonyítva 4,6 %-os növekedést mutat. Ugyanakkor az is látható, hogy a vetésterületből való részesedése 36,5% és 41,1% között ingadozik. Ez az értékesítési lehetőségek változásával, az étkezési célú fogyasztás- és az abrakfogyasztó állatállomány ingadozásával magyarázható.

A kukorica a magyar növénytermesztésben meghatározó szerepet játszik. A hazai állatállomány energiaszükségletének ma is 70-75%-át, a takarmányok 40%-át fedezi, étkezési célú felhasználása is növekszik. A magyar kukoricanevelés eddigi eredményességének köszönhetően jelenleg a hazai vetésterület 22%-án magyar kukoricahibrideket termesztünk. Ennek a gazdasági kincsnek a megőrzése, valamint a versenyképesség növelése érdekében kutatási és fejlesztési konzorciumot hoztak létre. A kukorica vetésterülete is jelentősen ingadozó. 1989-ben a szántóföldi növények vetésterületének 23,3 %-án termesztettek kukoricát. Ez az arány a rendszerváltás évéhez viszonyítva 1994-re 26,9 %-ra növekedett, 2000-ben 30% volt, 2002. évben minimálisan csökkent 29,3%-ra. A vetésszerkezetben a kalászos gabonák mellett a legnagyobb részarányt képviselte. Az egyes években a kukorica vetésszerkezeti részaránya a második helyen volt, 2000-ben az első helyre került. A vetésterülete a XX. század közepéhez viszonyítva átlagosan közel 9 %-kal növekedett.

A *burgonya* vetésszerkezeti részaránya a rendszerváltás évéhez viszonyítva 2002-ben 0,2%-kal csökkent. 1989 és 1997 között növekedett 0,4%-kal a vetésterület, de ezt követően évről évre csökkent és 2002-re a burgonyatermelés területe kevesebb, mint 0,8%-ra esett vissza. Ez a termesztéstechnológia elavulásával, a gazdálkodás nehézségeivel, illetve a beszűkült felhasználással, feldolgozással magyarázható. A rendszerváltozást megelőző időszak adataihoz való hasonlítás esetén látható, hogy 20%-os csökkenés következett be ennél a növénynél. A burgonya vetésszerkezeti aránya az 1950-es évi 5,0 %-ról 0,8 %-ra csökkent, azaz több mint hatodára esett vissza, amely az étkezési célú felhasználás csökkenésével, valamint a jelentős mennyiségi import megjelenésével magyarázható.

Az *ipari növények* vetésterületének részaránya 1989 és 2002 között 2,5 és 3,8% között ingadozott. A mélypontot az 1998-as év jelentette 1,3% vetésterülettel. 1999-ben volt a legnagyobb a vetésterület részaránya 4,6%-kal. Az 1950-es évhez viszonyítva 2002-ben 0,8%-kal magasabb a részaránya. Az ipari növények részarányának növekedését a vizsgált időszakban a termeltetői szerződések elterjedésével, a biztos, kiszámítható bevétel-, illetve jövedelemviszonyokkal lehet magyarázni.

A szántóföldi kultúrák közül, mint ipari növény a cukorrépa különleges helyet foglal el. Ez azt jelenti, szerepkör azzal jár együtt, hogy termelése a hosszú időkre visszanyúlóan is a legjobban integrált, zárt termelői kört foglalt magába a hazai élelmiszeripari termelés tekintetében. Sokszor a „leg”-ek növényeként is említik, hiszen más kultúrákhoz képest csak intenzív körülmények között termesztethető eredményesen. A rendszerváltás évéhez viszonyítva vetésterülete a 2,8 %-os részarányról 1,3%-ra esett vissza, mely 1997-től évről évre a cukoripar privatizációjával, a piac beszűkülésével függ össze. A hazai piaci viszonyokat értékelve az látható, hogy évente mintegy 380-420 ezer tonna cukor értékesítésére van lehetőség. Az EU cukormérlege pozitív, ami cukorfelesleget jelent, tehát nem lehet arra számítani, hogy nyugati irányba lennének értékesítési lehetőségek.

A *napraforgó* a legfontosabb és a legnagyobb területen termesztett olajnövényünk, ezért meghatározó szerepe van a hazai növényolaj-termelésünkben. A napraforgó termesztése világviszonylatban is fejlődő tendenciát mutat. Nem csak fontos olajnövény, hanem értékes zöldtakarmány és zöldtrágya növény is. Hazánkban a napraforgót korábban az igénytelen növényekhez sorolták, és nagyjából csak gyengébb talajokon termesztették.

A hibridek elterjedése és a teljes gépesítettség hatására ez a szemlélet már teljesen megszűnt, és jelenleg a napraforgó az egyik legfontosabb ipari növényünk. Vetésterülete 1989-hez viszonyítva 7,5%-ról 2002-re 10%-ra nőtt. Legmagasabb részaránya 1999-ben volt 12,6%-kal. 1950-hez viszonyítva pedig vetésterülete mintegy 40%-kal nagyobb 2002-ben.

A *takarmánynövények* részaránya folyamatos csökkenést mutat. Minden évben kevesebb területen termesztenek takarmánynövényeket, mint az azt megelőző évben. Ez a kedvezőtlen folyamat az állatállomány nagymértékű csökkenésével magyarázható. Ha a vetésterületét a rendszerváltozás előtti adatokkal hasonlítjuk össze, a folyamat még kedvezőtlenebb, a csökkenés 65 %-os. A takarmánynövények esetében az elmúlt század közepéhez viszonyítva is csökkenés figyelhető meg.

A *zöldségfélék* vetésszerkezeti részaránya 1989 és 2002 között ingadozó, de általában növekedést mutat. Ennek a kedvező folyamatnak eredményeként 2002-ben vetésterülete 2,5%-ot ért el. 1997-ben volt a legmagasabb vetésterületi arány 2,9%-kal. A zöldségfélék vetésszerkezeti aránya 1950-hez képest jelentős növekedést mutat, háromszorosára nőtt, amely az étkezési szokások átalakulására vezethető vissza.

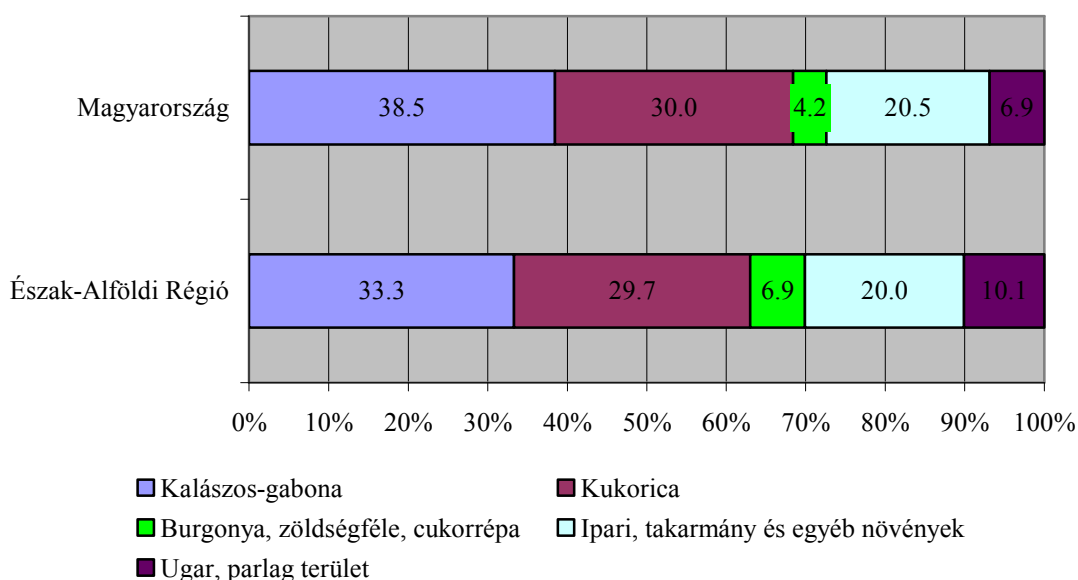
Az *egyéb növények* (vetőmagvak és egyéb) részaránya a vizsgált időszakban nagy különbségeket mutatott. A vetésterülete 1999-ben volt a legmagasabb 9,5%-kal, azonban 2002. évben ez a részarány már csak 4%. A 2002. évi vetésszerkezeti részaránya közel azonos az 1950. évi aránnyal. Ez egyértelműen a főnövények – kalászos gabonák, kukorica – vetésterületi részarányának növekedésével magyarázható. Az 1989-es adathoz viszonyítva 2002-ben az egyéb növények részaránya több mint duplájára nőtt.

Az *ugar, parlag, vetetlen* terület részaránya folyamatos csökkenést mutat. Ez a kedvező folyamat a termelési kedv növekedésével, illetve a növekvő birtokkoncentrációval magyarázható. A rendszerváltozást megelőzően sem 1989-ben, sem 1950-ben nem volt műveletlen terület. A terület több mint 90%-át a szövetkezetek és az állami gazdaságok hasznosították az iparszerű mezőgazdálkodás keretei között. A földtulajdon magánkézbe adását követően számos tulajdonos nem művelte meg a területét, amely kedvezőtlen volt mind termesztéstechnológiai, mind növényvédelmi aspektusból. 2002-ben a Mezőgazdasági Statisztikai évkönyv ugar vetetlen területet nem közöl.

Hazánk szántóföldi területének 21,2%-a található az Észak-Alföldön. (11. melléklet) Az ország és a régió 2000. évi szántóföldi vetésszerkezetét a 9. ábra szemlélteti.

A szántóterület 33%-án termesztnek gabonát, míg országosan ugyanez az arány 38,5 %. Ennek egyik oka, hogy a parlag, ugaroltatott terület aránya igen magas, az országosból itt van a legnagyobb területi arány (31%), összefüggésben az alacsony jövedelmezőséggel. *Másik okként a hagyományosan tájjellegű növények* (burgonya, cukorrépa, zöldségfélék) *nagyarányú termesztése* említhető. Ezek *területi aránya* itt sem kiemelkedő (1-5% közötti), de *az országosnál számottevően nagyobb*. Ezt mutatja az is, hogy a zöldségfélék országos területének 37, a cukorrépa területének 35, a burgonya területének 29 százaléka található a régióban.

9. ábra Szántóföldi növények vetészerkezete 2002-ben Magyarországon és az Észak-Alföldi Régióban

Forrás: egyedi szerkesztés KSH adatok alapján

A szántó 33,3%-án kalászos gabonát, 29,7%-án kukoricát, 6,7%-án takarmánynövényeket, külön-külön 1-3 százalékán burgonyát, cukorrépát, illetve zöldségféléket termesztnek. Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a kalászos gabonák terhére a 37,3 és 40,8%-ban termelnek kukoricát. A régió sajátos növényei közül a cukorrépa Hajdú-Bihar, a burgonya Szabolcs-Szatmár-Bereg jellegzetes növénye, a zöldségfélék szántóföldi aránya pedig mind két megyében kiemelkedő. Szabolcs-Szatmár-Beregben figyelemre méltó a dohány termesztése, amely az ipari növények között szerepel.

Jász-Nagykun-Szolnok megyében mind az országos, mind a régió átlagot meghaladó mértékben termelnek kalászos gabonát. Főként a tiszafüredi gabonaterületek átlagos nagysága emelhető ki, de kivétel nélkül valamennyi kistérségé említésre méltóan több az országosnál.

A *kukorica* vetésterülete összességében nem éri el az országos átlagot, a régióban főként Hajdú-Biharban vannak olyan kistérségek – hajdúszoboszlói, hajdúböszörményi, püspökladányi, berettyóújfalui – ahol 200 hektárhoz közeli, vagy ezt meghaladó a kukorica vetésterülete.

Burgonyát Szabolcs-Szatmár-Beregben termelnek az országosnál nagyobb területen, kiemelkedő nagyságban a nagykállói, a baktalórántházai és kisvárdai, valamint Hajdú-Biharban a hajdúszoboszlói kistérségben.

Cukorrépát Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megyékben az országos átlagot meghaladó területen termel egy-egy gazdaság, míg Szabolcs-Szatmár-Beregben igen kis területen. Ez alól kivétel Tiszavasvári kistérsége, ahol 104 hektár jut száz gazdaságra, ami az országos hétszerese. Észak-Alföldön száz gazdaságra 24 hektár cukorrépa terület jut, amely kiemelkedő az országos 15 hektárhoz viszonyítva.

Ipari növényeket jellemzően nagy területen termelnek, Jász-Nagykun-Szolnok megyében minden kistérségben az országost meghaladó a méretük. Hasonló a helyzet a takarmánynövények esetében is. A régió egészét tekintve száz gazdaságra 85 hektár ipari és 61 hektár takarmánynövény jut.

A *zöldségfélék* átlagos területe főként Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kistérségeiben haladja meg az országost, ezen belül a Hajdú-Bihar megyei hajdúszoboszlói, valamint a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei tiszavasvári kistérségekben kiemelkedően magas, az országos 7, illetve 5-szöröse. Észak-Alföldön száz gazdaságra 28 hektár (országosan 16 hektár) zöldségterület jut.

Ugar, parlag, illetve vetetlen terület aránya Észak-Alföldön magas, 87 hektár esik száz gazdaságra az országos 61 hektárral szemben, és ki kell emelni, hogy Jász-Nagykun-Szolnok megyében ez 154 hektár.

A vetésszerkezet mind országosan, mind a régióban és annak kisebb-nagyobb területi egységeiben jelentős eltérést mutat. Az egyéni gazdaságok – főként a kalászos gabonák terhére – területeik jóval nagyobb részén természetnek *kukoricát, burgonyát és zöldségféléket* mint a gazdálkodó szervezetek. Kalászos gabonából, cukorrépából, ipari és takarmánynövényből a gazdálkodó szervezetek vetésterülete a nagyobb, és a parlag, vetetlen területeinek aránya az országos átlagnak majdnem duplája.

Észak-Alföldön a szántóföldi növények termelése az összes gazdaságot tekintve az országosnál kisebb birtokméretű gazdaságokban folyik.

4.3. Az Észak-Alföldi Régió kistájainak agroökológiai jellemzése

Az Észak-Alföldi Régió legjelentősebb természeti erőforrása a termőföld. A régió az Alföld éghajlati nagytájhoz tartozik, mindhárom megyéjének éghajlata mérsékelt meleg-száraz. A csapadék időbeni és térbeli eloszlása szélsőséges, 520-620 mm az átlagos évi csapadék. Az ökológiai feltételek közül a sugárzási viszonyok kedvezőek, a napsütéses órák évi összege 1950-2050 óra. A tenyészidőszak hossza (10°C) feletti napok száma 183-195 nap. Az évi középhőmérséklet $9,5-10,5^{\circ}\text{C}$ között ingadozik. Talajtani szempontból a régió változatos, 31 talajtípus van jelen az Észak-Alföldi Régióban. A főbb talajtípusok megoszlását és területét a *12. melléklet* tartalmazza.

4.3.1. Hajdú-Bihar megye

A Hajdúság és a Berettyó-Körösvidék középtájakhoz tartozó kistájak meghatározóak, de területe ÉNY felé átnyúlik a Közép-Tiszavidék, Kelet felé pedig a Nyírség vidékére is. A Hajdúság lösszel fedett hordalékkúp síkság, talajai termékenyek, Ebes-Hajdúnánás vonaltól Északra a mészlepedékes csernozjom talajok túlsúlya jellemző, míg Dél felé a hidromorf hatás erősödésével megnő a réti csernozjomok részaránya, a mélyedésekben megjelennek a szikesek is. Az itt leggyakrabban termesztett szántóföldi növények: az őszi búza, az őszi árpa, a kukorica, a napraforgó, a lucerna, valamint a borsó.

Hajdúhát a Hajdúság kistája, területe 850 km^2 , a talajtakaró 72%-a vályog fizikai féleségű alföldi mészlepedékes csernozjom, amely igen jó termékenységgű. A mélyebb fekvésű területeken, réti csernozjom, illetve mélyben szolonyeces réti talajok fordulnak elő.

Dél-Hajdúság területe 750 km^2 . A kistáj löszös iszappal fedett hordalékkúp-síkság, legnagyobb területi kiterjedésben (63%) vályog mechanikai összetételű, réti csernozjom talajok alakultak ki. Termékenységük kedvező, de a Hajdúhát felől északról áthúzódó alföldi mészlepedékes csernozjom területek (11%) termékenysége még jobb. A kistáj összterületének 17%-ában szikes talajok találhatók.

Berettyó-Körösvidék középtáj a Hajdúságtól délre fekszik, öt kistája található Hajdú-Bihar megye területén. A Berettyó-Körösvidék mélyen fekvő terület, a táj nagy része mocsár, láp és ártér volt.

Berettyó-Kálló köze kistáj 400 km² kiterjedésű, Dél-Hajdúságtól DK-re fekszik. A talajtakarója változatos, a legnagyobb kiterjedésben (39%) a homokos vályog, vályog mechanikai összetételű réti csernozjomok fordulnak elő. Ezen talajok termékenysége kedvező. A termékenyebb alföldi mészlepedékes csernozjom talajok csak alárendelten jelennek meg (2%). A vályog mechanikai összetételű, 2-3% szerves anyagot tartalmazó öntés réti talajok a táj negyedét borítják. Jelentős a szikesek kiterjedése, melyek közül a mezőgazdaságilag nem hasznosítható réti szolonyecok a felszín 19%-át borítják, 1-2%-ot tesznek ki a lápos réti talajok és a Nyírségből áthúzódó kovárványos barna erdőtalaj, illetve humuszos homoktalaj foltok. A mezőgazdasági hasznosítás elterjedtebb kultúrái a búza, az őszi árpa és a vöröshere.

Érmelléki löszös hát kistáj területe 150 km², a Nyírség szomszédságában fekszik, Berettyó-Kálló köze Ny-ról öleli át. A talajtakaró a szántóföldi növénytermesztés szempontjából igen kedvező adottságú, vályog fizikai féleségű alföldi mészlepedékes csernozjom talajok (70%). Réti csernozjomok csak a terület 3%-t borítják. A Dél-Nyírséggel határos kistáj É-i részén a futóhomok talajok (13 %) és a kovárványos barna erdőtalajok (11 %) is megjelennek. A táj fő kultúrnövényei a búza, a kukorica és a burgonya.

Bihari-sík 750 km² kiterjedésű kistáj a Körösvidékhez tartozik, a Berettyó-Kálló köze D-i folytatásában fekszik. A talajtakarót zömmel hidromorf talajok alkotják. A talajok kb. fele öntés réti kategóriába sorolható (42%), másik része (43%) szikes. A szikes talajok közül 18%-ot az agyagos vályog-agyag mechanikai összetételű, mezőgazdasági használatra alkalmatlan réti szolonyecok tesznek ki, a mélyebb talajvizű területekre jellemző sztyeppesedő réti szolonyecok kiterjedése ezzel közel megegyező (19%). Az agyagos vályog, vályog fizikai féleségű, szikesedéssel kevésbé érintett szolonyeces réti talajok a talajtakaró 6%-át adják. Az agyagosabb, gyengén, vagy erősen savanyú réti talajok a terület 13%-át borítják. A szántókon jellemző növények a búza, a vöröshere és a napraforgó.

Kis-Sárrét kistáj É-i és a Bihari síktól D-re fekvő része még a megyéhez tartozik. A talajok egyharmada savanyú, agyagos réti talaj, csaknem fele szikes (réti szolonyec, sztyeppesedő réti szolonyec, szolonyeces réti talaj), egyötöde pedig síkláp talaj.

Szántóként főleg a réti és öntés réti talajokat hasznosítják, a szikesek közül csak a szolonyeces réti talajok javított változatai művelhetők. A termesztett növények főként: búza, őszi árpa, cukorrépa, vöröshere, lucerna.

Nagy-Sárrét kistáj területe 650 km², Kis-Sárrétől ÉNy-ra található. A felszínt borító valamennyi talajtípus vízhatás alatt képződött. Szikes talajtípusok borítják a terület 36%-át, melynek nagy része mezőgazdasági művelésre alkalmatlan réti szolonyec talaj. A sztyeppesedő réti szolonyec talajai a szikes területek több mint negyedét foglalják el, míg a kedvező tulajdonságú (nem szikes) szolonyeces réti talajok csupán 2%-nyi területen fordulnak elő. A kistáj felszínének negyedét nem szikes, agyag fizikai féleségű réti talajok borítják, réti csernozjom talajok a terület 16%-án találhatók. Ugyanilyen részarányban fordulnak elő sós réti talajok is. A mezőgazdaságilag hasznosított területeken elsősorban búzát, rizst, lucernát és napraforgót termesztenek.

Dél-Nyírség kistája a Nyírséget kettéosztó Debrecen-Mátészalka vonaltól délre eső terület. A kistáj mezőgazdasági potenciálját a közepes méretű deflációveszély jelentősen csökkenti. A kistáj talajtakaróját a homoktalajok uralják. A mezőgazdasági szempontból csaknem terméketlen fotóhomokok 56%-ot, a gyenge termőképességű humuszos homoktalajok 16%-ot, a kovárványos barna erdőtalajok 8%-ot, gyenge termékenységű réti talajok (13%)-ot tesznek ki. A szántók haszonnövényei közül a legfontosabb a rozs, az őszi árpa, a burgonya és a dohány.

Hortobágy kistáj a megye területén északra túlnyúlik. A terület háromnegyedét mélyben sós és szikes talajok fedik. Legnagyobb területi részaránnyal (46%) agyagos vályog fizikai féleségű, szikes legelőkkal borított réti szolonyec talajok találhatók. Legelőként hasznosítják a sztyeppesedő réti szolonyecet és a szolonyeces réti talajokat is. Különböző típusokhoz tartozó csernozjomok is találhatók, mint alföldi mészlepedékes, -réti- és mészlepedékes csernozjom, melyek összterülete mindössze 5%. A szikes talajkomplexus nagy része a Nemzeti Park védelme alatt áll, a mezőgazdaságilag hasznosítható területeken búzát, burgonyát és rizst termesztenek.

4.3.2. Jász-Nagykun-Szolnok megye

A megye nagyjából a Közép-Tiszavidék középtáj területére esik. A megye talajviszonyait és természeti képét a területét átszelő Tisza és a hozzá kapcsolódó, kis árterületek határozzák meg. A Közép-Tiszavidék középtáj, mezőgazdaságilag hasznosítható területeit a folyószabályozás után nyerte el, az ország legszárazabb

területe, s ennek következtében az aszálykárak is itt a leggyakoribbak. *A megye területéhez tartozik a Nagykunság kistájcsoport (3 kistáj), és a Közép-tiszai ártér kistájcsoport két kistája a Szolnoki-ártér és a Hevesi-ártér Ny-i része.*

Szolnoki-ártér kistáj területe 700 km². Legnagyobb területi részarányban a nehéz mechanikai összetételű, réti és öntés réti talajok találhatók (22%, illetve 41 %). *A szikes talajok részaránya jelentős (29%), melynek legnagyobb része sztyeppesedő réti szolonyec (21 %), illetve kedvezőbb tulajdonságú szolonyeces réti talaj. Réti csernozjomok és jelentéktelen kiterjedésben alföldi mészlepedékes csernozjomok találhatók, összesen mintegy 7%-nyi területen. A mezőgazdasági termesztésbe vont növények: búza, őszi árpa, cukorrépa.*

Hevesi ártér kistáj talajtakarójának egyharmadán szikes talajképződmények találhatók, mintegy ötödét a Tisza öntésanyagain kialakult nehéz mechanikai összetételű, többnyire savanyú öntés réti talajok borítják. *A Tiszán kialakított víztározó a táj területének negyedét foglalja el. Csernozjom jellegű talajfoltok csak 1-1 %-ban tarkítják a talajtakarót.*

Tiszafüred-Kunhegyesi sík kistáj 900 km² kiterjedésű, a megye ÉK-i részén húzódik és a Hortobággal határos. Lössös homokkal fedett buckák találhatók Tiszafüred-Kunmadaras és Tiszaszentimre-Abádszalók-Kunhegyes között. *A talajtakaró változatos, a homokháton humuszos homok és csernozjom jellegű homok szelvények alakultak ki, ezeket gyümölcsösként hasznosítják. A lösszel, lössziszappal fedett felszíneken túlnyomórészt réti csernozjomok alakultak ki, alárendelten alföldi mészlepedékes csernozjom is megjelenik. A talajtakaró felét szikes talajok adják, a Hortobággal szomszédos területeken a réti szolonyecok kiterjedése jelentős. A nem szikes, réti és öntés réti talajok 15%-nyi területet foglalnak el. A mezőgazdasági művelésre alkalmas területeken búza, az őszi árpa, a kukorica, a cukorrépa és a lucerna a főbb termesztett növények.*

Szolnok-Túri sík a Nagykunság kistája 1700 km² kiterjedésű a Tiszafüred-Kunhegyesi síktól D-re fekszik. Legnagyobb kiterjedésűek a kedvező mezőgazdasági adottságú, vályog és agyagos vályog mechanikai összetételű alföldi mészlepedékes- és réti csernozjom talajok (12%, illetve 34%). *A kistáj mintegy ötödét kitevő talajai az agyag, vagy agyagos vályog összetételű réti- és réti öntés talajok. Szikes talajtípusok a terület 30%-át foglalják el, melynek közel fele szolonyeces réti talaj. A mezőgazdasági növénytermesztés legfontosabb kultúrái a búza, az őszi árpa, a kukorica és a cukorrépa.*

Nagykunság kistája *Tiszazug* is, melynek területét a Tisza és a Körös határolja. A *kistáj talajtakarója változatos*, legnagyobb részarányban löszön képződött *alföldi mészlepedékes csernozjom talajok (19%) és réti csernozjomok (26%) fordulnak elő*, de a mélyben sós *réti csernozjomok részaránya is 10%*. Szikes talajtípusok a táj ötödére jellemzők, a futóhomok talajok részaránya is közel ennyi. Humuszos homoktalajok, réti talajok és öntés réti talajok néhány százalékos részarányban fordulnak elő. *A szántókon főként búzát, őszi árpát, kukoricát és cukorrépát termesztenek.*

Jászság kistájban a könnyű mechanikai összetételű homoktalajok csak 3%-ot tesznek ki. *A talajok negyede termékeny, jó minőségű alföldi mészlepedékes csernozjom, s további 7% jó termőképességű réti csernozjom.* Ezek vályog mechanikai összetételű, értékes mezőgazdasági területek. Előfordulnak a csernozjom típusok kevésbé termékeny, mélyben sós változatai is. *A kistáj legnagyobb kiterjedésű talajtípusa az agyagos vályog összetételű, savanyú réti talaj (38%). A táj többi részére szikes talajtípusok, elsősorban kedvezőtlen adottságú réti szolonyecék jellemzőek.* A szikes talajok megjelenése ellenére *a kistáj mezőgazdaságilag értékes terület.* A kistáj legelterjedtebb szántóföldi növényei *a búza, őszi árpa, kukorica, cukorrépa.*

Hevesi-sík kistáj a Jászsághoz É-felől kapcsolódik. A talajtakaró zöme löszös anyagon képződött. *A táj talajainak jelentős hányada szikes (53%), vagy sóhatás alatti.* A szikes talajok kétharmada viszonylag kedvező termékenységi besorolású szolonyeces réti talaj, melynek jó része szántóföldi művelés alatt áll. *A talajtakaró negyedét csernozjom talajtípusok adják (alföldi mészlepedékes csernozjom és réti csernozjom), a Mátra felé kovárványos barna erdőtalaj-foltok tarkítják, előfordulnak még csernozjom barna erdőtalajok is (8%). Kisebb foltokban réti talajok találhatók.* *A mezőgazdasági termelés legfontosabb kultúrái a búza, a cukorrépa és az őszi árpa.*

*Gyöngyösi-sík kistáj*nak csak D-i része érinti a megye területét. Itt még az *alföldi jelleg dominál, a löszös üledékeken réti csernozjom talajok találhatók, helyenként réti talajok, a réti talajok közé ágyazva réti szolonyecék és sztyeppesedő réti szolonyecék is előfordulnak.* *A kistáj legfontosabb mezőgazdasági növénye a búza, az őszi árpa, cukorrépa, valamint a paradicsom.*

Hatvani-sík kistáj talajtakarója változatos, egyötödét homoktalajok, egyötödét a barna erdőtalajok képezik. *Az alföldi mészlepedékes csernozjom talajok részaránya 12%, igen kedvező tulajdonságú szántók.* A futóhomokok, barnaföldek és a sós réti talajok részaránya 4-4%. *A mezőgazdaságilag hasznosított területeken búzát, cukorrépát, paradicsomot termesztenek.*

Körösszög kistáj része Körös-Maros-köze középtájnak, és a kistáj fele a megyéhez tartozik. *A talajtakaró* csaknem *háromnegyedét réti csernozjomok* és azok mélyében sós *változatai teszik ki*. A terület többi része megoszlik a réti szolonyeczek és az öntés réti talajok között. *A szántóterületek fő növénye búza, az őszi árpa, a cukorrépa, a kukorica és a lucerna.*

4.3.3. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye

Beregi-síkon a legnagyobb területet borító talajok erősen savanyúak, jó termékenységgűek. Jelentős a kistájban az erősen savanyú kémhatású, kis szervesanyag-tartalmú (1%) öntéstalajok területi részaránya, termékenységük igen gyenge.

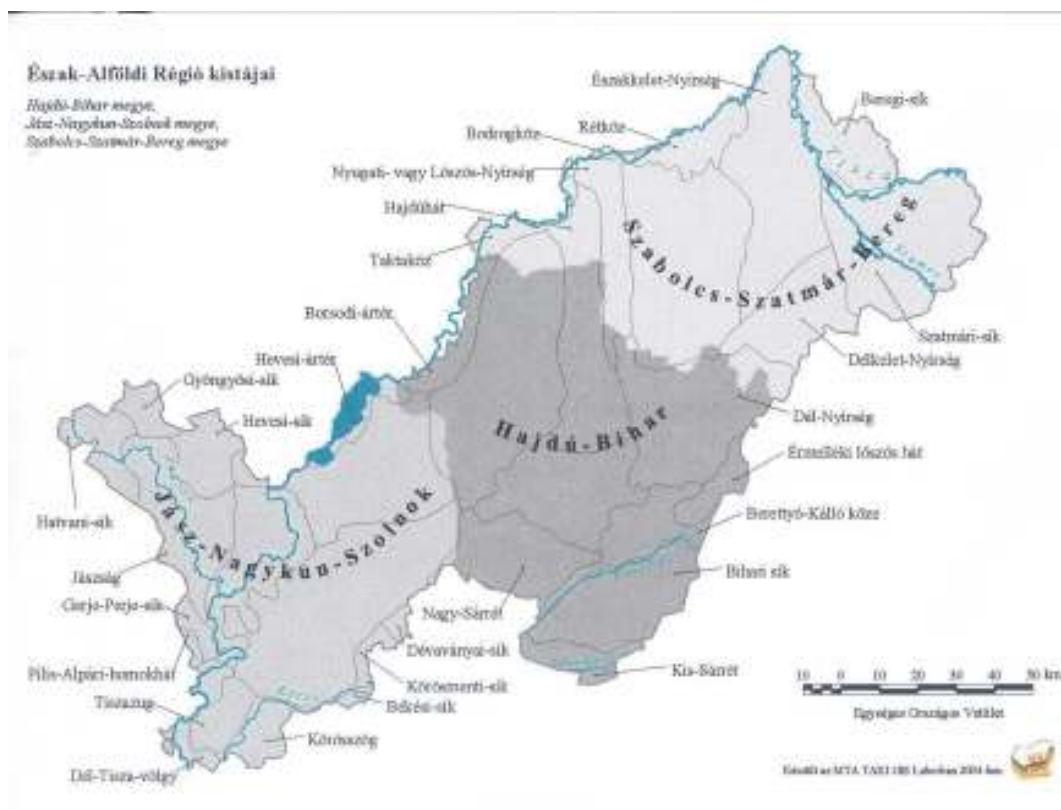
A fennmaradó területeken jellemző talajtípus az öntés réti talaj, közepes termékenységgel.

Szatmári síkon a talajtakaró teljes egészében vízhatás alatt álló réti és lápos réti talajokból áll, döntő részén a gyengén vagy erősen savanyú kémhatású, kis szervesanyag-tartalmú (1%), gyenge termékenységgű öntéstalajok fordulnak elő. A kistáj keleti részén a mocsári erdők talaja borít nagy kiterjedésű, összefüggő területet. Az előforduló *tőzeges lápos réti talajok, síkláp talajok, a lecsapolt és telkesített síkláp talajok termékenysége igen gyenge*, illetve gyenge minősítésű, értékük leginkább a termőhelyükre jellemző speciális élővilág.

A nyírségi kistájakat a gyenge termékenységgű kovárványos barna erdőtalajok és futóhomok talajok uralják. A mélyebb területeken gyenge termékenységgű réti talajok, lápos réti talajok és réti öntéstalajok találhatók. A magasabb területeken a gyengén savanyú, *jó termékenységgű barnaföldek kis kiterjedésben előfordulnak.* A Nyírség nyugati részén, főleg Nyíregyháza és Újfehértó környékén réti talajokkal együtt *foltonként sós-szíkes talajokat is találunk.*

Az Észak-Alföldi Régió kistájait az *1.sz. térkép* mutatja be.

1. sz. térkép Észak-Alföldi Régió kistájai

4.4. Az Észak-Alföldi Régió földhasználatának értékelése talajinformációs rendszer fejlesztésével

Észak-Alföld összes területe 17.729 km^2 , mely területből 12.000 km^2 (1,2 millió hektár) termőterület a 2000. évi általános mezőgazdasági összeírás alapján. A népesség több, mint 30%-a folytat mezőgazdasági tevékenységet.

A szántóföld általában jól művelhető, az előző részben ismertetett kistájak talajtípusai heterogén összetételűek. A régió kistérségei mezőgazdasági területének jellemző talajtípusait, kiemelt művelési ágait, azok átlagos AK értékét a 13. melléklet mutatja.

A régió szántó területe a termőterületnek 70%-a, melynek hektáronkénti átlagos aranykorona-értéke 19, vagy az alatti. A szántóterület minősége összességében Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legrosszabb, átlagosan 13,27 AK. A települések 93 százalékában (228 közül 213-ban) gyengébb 17 AK-nál. A legkisebb (3,6 AK/ha) Papos községben, a legmagasabb (25,0 AK/ha) Nagycserkeszen. Hajdú-Bihar megyében az átlagosan 19,7 AK-értékű szántóval jellemezhető települések aránya 44 százalék, de igen nagyok az eltérések az átlagtól. Fülöp településen ez az érték 7,5 és

Ebes térségében 41,7. *Jász-Nagykun-Szolnok megye területén a legjobb a szántó összességében, mivel itt a 19 AK/ha alatti települések aránya csak 30 százalék, és az átlagosan legrosszabb minőségű földdel rendelkező Nagyivánban is 11,1 aranykoronás. A legjobb területei (29,3 AK/ha) Rákócziújfalunak vannak, ugyanakkor a szóródás terjedelme ebben a megyében a legkisebb, itt a legegyenletesebb a szántóterület minősége.*

A régióon belül Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében vannak a leghátrányosabb helyzetű kistérségek, ezért ebben a térségben kellene legelőször meghatározni az optimális tájgazdálkodási körzeteket a fenntartható mezőgazdálkodás, a természeti erőforrások hosszú távú védelme, a vidéki közösségek, illetve munkalehetőségek megtartása, a területi egyenlőtlenségek csökkentése céljából.

A lakosságmegtartó képesség megőrzéséhez szükség van a mezőgazdasági, ezen belül a növénytermesztési tevékenységre. Ahhoz, hogy a gazdaságosság, a jövedelemtermelő-képesség biztosított legyen, szükség van fejlesztésre, életképes birtok és termelésszerkezet kialakítására, modern piacképes árutermelésre. A megváltozott piaci és termelési körülmények között a jelenlegi földhasználati struktúra és ezen belül a növénytermesztési vetésszerkezet nem felel meg a gazdaságos termelés követelményeinek, változtatás nélkül nem képzelhető el hatékony fejlődés.

A földhasználati zónációs piramissal jellemzett földhasználati stratégia lehet az a megközelítés, amely szélsőségektől mentesen a táj adottságaiból kiindulva határozza meg a használat és a védelem intenzitását, egymáshoz viszonyított arányát.

Olyan földhasználati zónarendszert szükséges kialakítani, amely maximálisan figyelembe veszi a különböző régiók agrártermelési és nem-termelési típusú potenciálját, e koordináták mentén kategorizálja a régió különböző területeit, és az így kialakuló zónákban eltérő agrár- és vidékfejlesztési prioritásokat alkalmaz.

A természetvédelem és a mezőgazdálkodás zónációs igényeit egyesítve, ennek a rendszernek a kategóriái a következők lehetnek:

- *Természetvédelmi magzónák:* a természetvédelmi funkciók kizárólagossága, egyéb földhasználat teljes tilalma.
- *Természetvédelmi pufferzónák, vízbázisvédelmi területek:* tájapoló, természet- és környezetvédelmi szempontú gazdálkodás, környezeti, foglalkoztatási, kulturális és rekreációs funkciók.

- *Átmeneti zónák:* mezőgazdálkodási termelési-, védelmi és egyéb funkciók, ökológiai és egyéb extenzív gazdálkodási formák.
- *Agrárzónák:* mezőgazdasági termelési funkciók, integrált, környezetkímélő gazdálkodás.
- *Művelés alól kivett területek:* urbanizációs, fogyasztási-szolgáltatási, infrastrukturális- és ipari funkciók.

A környezeti és természeti adottságaink figyelembevételével *agrár-környezetvédelmi és termelésfejlesztési szempontból* is *három* meghatározó földhasználat típus kialakítása célszerű:

- *védelmi célú* (vízminőség-, talaj-, természet- és tájvédelem) földhasználat,
- *extenzív termelési célú földhasznosítás* (mezőgazdasági termelésre kedvezőtlen természeti adottságú területeken) és
- *intenzív termelési célú* földhasználat (a kedvező agroökológiai potenciál és tájgazdálkodás szempontjait figyelembe véve).

A védelmi funkciójú területeken a termelési funkció háttérbe szorul *a természet-, és tájvédelmi szempontok dominálnak.* Az *extenzív gazdálkodás* a mezőgazdasági termelői funkciói mellett új lehetőséget ad nemcsak a természeti értékek, a biológiai sokféleség fenntartására, de *a termelési struktúra átalakulása* (erdősítés, gyepesítés, tájgazdálkodás) a rekreációs fejlesztések (falusi-, agroturizmus) elősegítése révén **a** vidéki térségek komplex fejlesztését, szociális biztonságát is elősegítheti.

Az *intenzív* módon hasznosított területeken *a gazdaságos árutermelés* az elsődleges *cél.* Nagyon fontos, hogy ezeken a helyeken is erőforrás-takarékos, szakszerű és ellenőrzött termelési technológiákat alkalmazzanak, s valósítsák meg itt is a környezetkímélő agrárgazdaság alapvető céljait.

A mezőgazdaság az adott térségre vonatkozó szerepének meghatározása csak az EU-ban már alkalmazott térinformatikai technológiai támogatással lehetséges. *A térinformatika,* mint az adatok térbeli-időbeli kezelésének igen hatékony eszköze nélkülözhetetlen támogatást biztosít *az agrár-környezetgazdálkodás különböző problémáinak megoldásához.*

A földrajzi környezet számítógépes, térbeli modellezésének és elemzésének megkönnyítésére kifejlesztett Földrajzi Információs Rendszerek egyre szélesebb körű elterjedése magával hozta ezek elméletének kialakulását (a GIS, a Geographic Information System rövidítése). A Térbeli Információs Rendszerek egyrészt a technikát

képviselik, amely az adatok térbelileg kezelhető tárolását teszi lehetővé, másrészt egyre nagyobb mértékben a bennük tárolt adatok széleskörű analízisét is.

A vidékfejlesztést támogató többszintű informatikai rendszer kialakítása szükséges a régió *mezőgazdaságában*. Az EU 3508/92 sz. Tanácsi Rendeletében a tagállamok számára kötelezővé teszi egy integrált igazgatási és ellenőrzési rendszer felállítását egyes mezőgazdasági programjainak ellenőrzéséhez.

A rendszer alapvetően egy részletes, a föld tulajdonjogán és *kultúrnövény mélységű* hasznosításán alapuló *adatbázisra épül*. A FIR a földügyi ágazat digitális adatbázisait és információs rendszereit integrálja, többek között a földhivatalok kataszteri- és megyei információs rendszereit (TAKAROS, META), valamint az országos szántóföldi növény-monitoring rendszert. A rendszer kiegészül különböző tematikus modulokkal: az agrár-nyilvántartási modulon kívül talajtani modullal is.

Szabványos, *térinformatikai alapokon nyugvó*, jogszabályi szinten rendezett intézményi háttérrel rendelkező *rendszerrel lehet* az EU által meghatározott *agrár-környezetvédelmi támogatási formák*, a szaktanácsadás és a termelői *adatbázis* kialakítását elősegíteni.

Az EU rendeletétől függetlenül Magyarország közel 150 éve gyűjti a természetföldrajzi, talajtani információkat. A Kreybig Lajos által vezetett országos talajismereti térképezés célja egy olyan szelvényezett térképsorozat készítése volt, „amelyekből közvetlenül azokat a talajtulajdonságokat állapíthatjuk meg, amelyeknek egyrészt a talajban élő lényeknek, másrészt a termesztett növényeknek élettani feltételeit tárják elénk.” (Kreybig,1934) MTA TAKI őrzi a Kreybig féle térképeket, melyek ma is aktuálisak, bár szerkesztésük 1944-ben fejeződött be.

A Magyar Tudományos Akadémia Talajtani és Agrokémiai Kutató Intézete GIS Laboratóriuma az MTA-DE ATC Földműveléstani és Területfejlesztési Kutatócsoportjával elkészítette az Észak-Alföldi Régió kistájainak termőhelyi jellemzését, valamint *a régió egyes kistérségeinek növénytermesztési, talajvédelmi és tájhasznosítási irányelveit*.

A Kreybig Információs Rendszer logikai adatmodelljével, valamint MTA TAKI fejlesztésű adatkezelő modul segítségével, az (ESRI ArcView) térinformatikai szoftverrel végzik a térbeli adatok tárolását, valamint az Input/output folyamatokat és az adatbázis felépítését. A térinformatikai rendszer feltöltése és a térképek és leíró adatok digitális feldolgozása ARC/INFO, ArcView szoftver környezetben történik.

Az információs rendszer segítségével elvégezhető a tájgazdálkodási körzetek lehatárolása a talajadottságok alapján.

A területek részletes jellemzése után -amely a földrajzi-, talajtani adottságok, valamint a mezőgazdasági termelés helyzetének áttekintése szükséges. A Kreybig-féle Átnézetes Talajismerteti Térképezés adatainak felhasználásával nagyléptékű, a térség növénytermesztési sajátosságainak bemutatására alkalmas térképi adatbázisok állíthatók elő. *Az adatbázisok alapján* térben elhatárolhatók és *feltárhatók* a mintaterületek *talajtani viszonyai*: a növények gyökerei által kihasználható talajszelvény kémiai és fizikai tulajdonságai, a humusztartalom, a tápanyagtőke, a termőréteg vastagsága és a talajvíz mennyisége.

Elkülönítésre kerülnek a mezőgazdasági tájkörzetek agroökológiai egységei. Ezt követően meghatározásra kerül determinisztikus modell kialakításával a termesztendő növények választéka a termőhelyi adottságok figyelembe vételével.

Az éghajlati, a domborzati, a földtani és biológiai sajátosságok figyelembe vételével egy egyszerűsített determinisztikus modell alkotható, melynek segítségével a mezőgazdasági területek termőképességük alapján csoportosíthatók. A modell input adatait a Kreybig-féle digitális adatbázis talajszelvényeinek kémiai és fizikai tulajdonságai alapján elhatárolt "mezőgazdasági tájkörzetek" szolgáltatják.

A modell 4 fokozatú mezőgazdasági szántóföldi alkalmassági skálát határoz meg:

- Gyenge termőképességű területek
- Közepes termőképességű területek
- Jó termőképességű területek
- Kiváló termőképességű területek

Elkülöníthetők *a nem mezőgazdasági hasznosítású területek* (mezőgazdasági termelésre alkalmatlan szikes területek, települések, vízfelületek, erdők stb.) amelyek az 5. csoportba sorolhatók.

Tájgazdálkodási körzetenként javaslatok készülnek az adott talajtani és meteorológiai sajátosságok mellett legeredményesebben termesztendő növények körére, valamint a növényi sorrendre, a vetésforgóra. Javaslatok alapján az adott termelési körzetekben indokolt agrotechnikai beavatkozások (meszezés, mésztrágyázás, altalajlazítás, környezetkímélő szerves-, ill. műtrágyázás gyakorlata, stb.) tudományosan megalapozottá, tervezhetővé válnak.

A régióban az *optimális földhasználat* megvalósítása érdekében szükséges a *talajdegradációs folyamatok feltérképezése* is. Ez magában foglalja a főbb *talajdegradációs típusok* felmérését és lehatárolását, regionális térképezését, valamint a talajdegradációs folyamatok következményeinek többszemponútú értékelését és okainak elemzését. A regionális térképezésre felhasznált adatbázisok és integrált térinformatikai rendszerek, ezek elemzési folyamatai együttesen módot adnak a jelenségek időbeni felismerésére, megelőzésére, csökkentésére, kiküszöbölésére. A térségek talajvédelmi szempontú jellemzésére két paramétert vezettek be. *A talajvédelmi kód az egyes térségek összehasonlítására használható* és a talajdegradációs folyamatok kiterjedtségét, a szükséges talajvédelmi feladatok mértékét (nagyságát) jellemzi.

A részletes talajvédelmi kód tízjegyű, amelyben minden jegy egy 0-tól 9-ig terjedő értéket vehet fel. Részletezésével képet kaphatunk az elemzés során figyelembe vett és tárgyalt tíz talajdegradációs folyamat mindegyikének térségi kiterjedéséről. Két különböző térség egyszerű összehasonlítására azonban, melyben egyik érintettségét akarjuk összehasonlítani a másikéval, nem alkalmas.

Az egyes kistérségek optimális tájgazdálkodásának meghatározásához nélkülözhetetlen a nagyobb gazdasági környezet (megye, régió) növénytermesztésének komparatív előnyeinek, illetve *a termelés korlátainak pontos meghatározása*. Részletesen kell foglalkozni az egyes növénytermesztési ágazatok jelenlegi helyzetével, a termeszéstechnológia folyamán elkövetett legfontosabb hibákról, az életképes és fenntartható növénytermesztési struktúra kialakításának elsődleges feladatairól.

A régió optimális földhasználatához az alábbi növények termesztése lehetséges eredményesen:

Gabonafélék

Az *őszi búza* vetésterületének kismértékű csökkentése indokolt, az *optimális terület* nagysága 40-45 ezer hektárban határozható meg.

A *kukorica* exportja nem megoldott, mert a környező országok felvevőpiaca kicsi, az EU önellátottság szintje 105,4%. Indokolt a *kukorica vetésterületének 45-50 ezer hektárra történő csökkentése*. A gyengébb adottságú területeket más kultúrákkal szükséges hasznosítani.

Triticale termeszthető savanyú és lúgos kémhatású, sőt magas sótartalmú talajokon is. Kitűnő alkalmazkodóképessége, jó szárazságtűrése és termőképessége, valamint kiváló takarmányértéke miatt *a vetésterület dinamikus növelése* javasolt. A termőhelyi

adottságok figyelembevételével a vetésterület növelése indokolt az őszi búza és a *kukorica vetésterületek rovására*. Termesztése a 0.8-1% szervesanyag-tartalmú homoktalajokon is indokolt, mert többet terem a rozsnál.

Szükséges lenne az őszi árpa vetésterületének növelése 8-10 ezer hektárra jobb beltartalmi értéke és jövedelmezőbb termesztése miatt. Ugyanakkor a tavaszi árpa vetésterületének 5 ezer ha-ra csökkentése indokolt és a termés minőségének (söripari minőség) javítása az elsődleges feladat.

A rozs termesztése jelenleg a gyenge termőképességű homoktalajokon történik. Az import-igényt feltétlenül ki kellene váltani hazai rozssal, ami a jelenlegi területen a termelési színvonal kismértékű növelésével megoldható. A közepes adottságú területeken az intenzívebb rozstermesztés lehetséges.

Olajnövények

A napraforgó számára a csernozjomok, a középkötött barna erdő-, réti- és öntéstalajok a legjobbak. Jól megfelelnek a vízrendezett rétitalajok, rosszabb vízgazdálkodású talajok, a gyengén humuszos és humuszos homok és a kovárványos barna erdőtalajok. A napraforgó vetésterületének számottevő növelése nem lehetséges, de a termelés volumenének és a minőségének javítása indokolt. A vetésváltás és a termőhelyi igények figyelembevételével a vetésterület maximálisan 35-40 ezer hektár lehet.

A repce számára 6.5-8.5 pH érték közötti jó mészállapotú, közepes tápanyag-szolgáltató talajok a megfelelőek. Alkalmasak a mészben nem szegény erdő, mezősegi, meszes öntés és humuszos homoktalajok. Vetésterületének növelését a kedvező talajlazító és talajjavító tulajdonsága és jó jövedelmezősége indokolja.

Ipari növények

A burgonya talajigényét figyelembe véve a laza, jó agronómiai tulajdonságú, kellően átszellőző talajok a legalkalmasabbak termesztésére. A kémhatás szempontjából semleges vagy gyengén savanyú talajok a megfelelőek. A régió szabolcsi tájegységében eredményes termesztés folytatható a leggyakrabban előforduló homok, homokos-vályog mechanikai összetételű rozsdabarna erdőtalajokon, humuszos homoktalajokon, valamint csernozjom-barna erdőtalajokon és csernozjomon. Ez a tájegység ökológiai adottságai folytán alkalmas a burgonyatermesztésre. Öntözéssel, ill. harmonikus tápelemellátást biztosító szerves-, ásványi- és műtrágyázás kombinációjával biztosítható a jövedelmező termesztése. Célszerű vetésforgó rendszerű gazdálkodásra törekedni, amelyben a burgonya négy évnél hamarabb nem kerül ugyanarra a táblára.

A hagyományos burgonyatermesztési körzeteket és a kistérségek ökológiai adottságait figyelembe véve a burgonyaágazat fejlesztése a Kisvárdai-Záhony, Nyíregyháza-Újfehértó, Nagykálló, Tiszavasvári kistérségekben indokolt. Célszerű lenne a birtokkoncentráció megfelelő szintjén burgonyatermesztő zárt körzetek kialakítása a fenti térségekben.

A *Keleti dohánytermesztési nagytáj* a Tisza felső folyása és az észak-keleti, keleti országhatár között terül el. Közigazgatásilag Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megye területét foglalja magába. A megyében jelenlevő termeltető szervezet integrációja és a biztonságosnak ígérkező felvásárlás a termőterületek 6 ezer ha-ra növelését teszi lehetővé. Fontos a palántanevelés, a tápanyag-gazdálkodás, a növényvédelem fejlesztése, a szárítókapacitás bővítése, az öntözött felületek növelése, valamint a technológiai fegyelem betartása.

A *cukorrépa* termésátlagok az országos értékeket megközelítik, de gazdaságos termesztése nem lehetséges nagyobb területen, mert *a termőhelyi adottságok nem kedvezőek, és a cukorgyárak viszonylag nagy távolságra vannak.*

Fehérjenövények

A fehérjetakarmányok *piaca hosszú távon is biztosított*, mert az állattenyésztés évente mintegy 500-550 ezer tonna szójadarát importál 36-40 milliárd Ft értékben. Ezt a mennyiséget mintegy 400-450 ezer hektáros vetésterületen lehetne előállítani, amit célszerűen kukorica és az őszi búza területek rovására lehetne megvalósítani. Magyarországon a termesztési hagyományok miatt *az abrakhüvelyesek közül a borsónak és a szójának lehet meghatározó szerepe a fehérjehiány enyhítésében.* A többi abrakhüvelyes, a lóbab, a csillagfürt és a bükkönyök speciális ökológiai igényük miatt egy-egy mikrokörzetben lehetnek potenciális fehérjeforrások. *Agronómiai szempontból az abrakhüvelyesek a vetésszerkezetben kedvezőek, mert javítják a talaj szerkezetét, növelik a talaj szervesanyag és nitrogén tartalmát, érvényesül a vetésforgóhatás, a termésnövekedés nagyobb, mint ami a nitrogén szolgáltatás alapján becsülhető, lehetővé válik az energia és víztakarékos művelés. Az abrakhüvelyesek területének növelésével csökken a nagyobb szárazanyag-termelésre képes, a talaj vízkészletét fokozottan igénybe vevő növények aránya. Lehetővé válik a talaj vízkészletével való hatékonyabb gazdálkodás.*

Szója elsősorban a *csernozjom típusú talajokon termesztendő*, de jók a terméseredményei barna erdőtalajokon is. Az ökológiai tényezőket figyelembe véve a

szója termesztését célszerű lenne ismét elkezdni elsősorban az Ecsedi láp környékén. Az ökológiai igényeket figyelembe véve a vetésterület nagysága 4 -6 ezer ha lehet.

Borsó legkedvezőbb a löszön kialakult *meszes vagy mészlepedékes csernozjom talajokon* *termeszthető*, amelyek legjobban megfelelnek a borsó igényeinek (jó vízgazdálkodás, megfelelő mész- és humusztartalom, semleges vagy enyhén lúgos kémhatás). Alkalmasak a *homokos vályogtalajok*, a *csernozjom jellegű homoktalajok és a humuszos homoktalajok* is. A vetésszerkezetben nagy jelentősége van, mert a legnagyobb területi részarányú búzának és kukoricának a vetésváltásra gyakorolt kedvezőtlen hatását javítja. A borsó kedvezően hat a talaj vízháztartására, a talaj mikrobiológiai életére és csökkenti a gombás megbetegedést.

A *lóbabtermesztés* számára a *csernozjomok*, a *barna erdőtalajok*, a *kötött réti és erdőtalajok* alkalmasak. Nagy vízigényű növény, egyenletes csapadékeloszlású mikrokörzetekben termeszthető sikerrel.

A *fehér és sárga csillagfürt* édes változata magtermesztés, szálastakarmány és zöldtrágyázás céljából egyaránt felhasználható. A sárga csillagfürt a laza szerkezetű savanyú homoktalajok növénye. A fehér csillagfürt a talaj tápanyagkészletére igényesebb, mésztűrő képessége jó. A jobb adottságú nyírségi homok és rozsdabarna erdőtalajokra javasolt.

Szántóföldi zöldségtermesztés

A hidegtűrő és nagy vízigényű zöldségfélék (zöldborsó, káposztafélék, stb.) *ökológiai igényének Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék éghajlata a legkedvezőbb*. A piaci lehetőségek sokfélék, de szervezés hiányában nagy a bizonytalanság. Hiányzik az új típusú termelés piaci háttere, a kínálat és elosztás egyenletessé tétele érdekében nagy szükség lenne piaci koordinációra és információs rendszer kiépítésére. A konzervipar fejlesztésének alapfeltétele a nyersanyag mellett, a belföldi és külföldi piacok feltárása és megnyerése. A konzervipar mellett dinamikusan fejlődő élelmiszeripari ágazat a hűtőipar.

A *Nyírség* hűvösebb, csapadékosabb klímája és laza *talajai kiválóan alkalmasak alma- és meggytermesztésre*.

Vetőmagtermesztés

A *régió kutató intézetei*: Debrecen, Karcag, Nyíregyháza székhellyel, a Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrumának szervezeti egységei, melyekben *végzik a tájegységekben optimális hatékonysággal termesztendő növények*, (búza, kukorica, zöldborsó, burgonya, hibridnapraforgó, csillagfürt, száraz borsó és szárazabb triticales)

nemesítését és fajtafenntartását. Kiterjedt kutatás folyik tavaszi bükköny fajták, zab, köles, pohánka, mohar fajták nemesítése és génmegőrzése érdekében.

A régió birtokviszonyai miatt előtérbe kell helyezni a *zöldség-, virág-, fűszer-, és gyógynövények vetőmag előállítását*, mert kisebb a területigényük és a *jövedelemtermelő képességük viszonylag nagy*. Az ágazat *nagy kézimunka igénye* következtében, a jövőben meghatározó szerepe lesz a térség munkaerő lekötésében és a foglalkoztatottsági szint növelésében. Fontos feladat a vertikális integráció kiépítése, a nemesítés, szaporítás, feldolgozás és az értékesítés összehangolása. A vetőmagexport növelése megoldható egy erőteljesebb marketing szemléletű üzletpolitikával, a nagy genetikai potenciállal rendelkező lucerna, vörös here, csillagfürt és lóbabfajták még versenyképesebbek lennének a nyugati piacokon.

Alternatív földhasználat

A régióban a növénytermesztés akkor lehet gazdaságos és sikeres, ha *a termelés a jó és legjobb adottságú termőhelyekre koncentrálódik*.

A gyenge és közepes minőségű szántóterületek alternatív hasznosítása több módon lehetséges:

A futóhomok és az időszakosan elöntött területeken a racionális földhasználat *erdőtelepítéssel vagy talajvédő gyepesítéssel* oldható meg. A termőerőben leromlott, szélsőséges vízgazdálkodású és alacsony humusztartalmú területeken *akác és erdeifenyő* (legrosszabb futóhomokokon, ahol más fafaj nem telepíthető) *telepítése* indokolt. A mély fekvésű láposok, időszakos vízborítottságú területeken, ahol a szántóföldi növénytermesztés kockázatos, a *nyárfa telepítése* jelentheti *az optimális földhasznosítást*.

A réti és öntéstalajokon, a degradálódott barna erdőtalajokon a tájhasznosítás a kocsányos tölgyek telepítését indokolja, folytatva az *őshonos fafajokkal történő erdőtelepítést*.

Egyéves és évelő energianövények termesztésével az energiaigény kielégítése 10-15%-ra növelhető. Ezek közül legfontosabbak: a keményítő és cukortartalmú növények (rozs, triticale, zab, burgonya, árpa) termesztése etanol előállítására.

Az *olajos növények* (napraforgó, repce) termesztése *biodízel előállítása céljából* is javasolt. Szilárd biomasszából hőenergia előállítására évelő növények és gyorsan növő fafajok termelése indokolt.

4.5. Területi fejlettségi különbségek Magyarországon és az Észak-Alföldi Régióban

A régiók közötti *fejlettségi különbségek* kialakulását a természeti adottságok mellett jelentős mértékben befolyásolják az adott *térség gazdasági jellemzői*, a *humán erőforrások* minősége és mennyisége, a régió *megközelíthetősége*, és a helyi életminőséget meghatározó tényezők. A regionális különbségek ezen szempontok alapján értékelhetők.

A különböző térségek (régiók, területi egységek) fejlettségi típusainak meghatározásához sokféle matematikai és statisztikai módszer lehetséges. A nemzetközi szakirodalomban a legutóbbi évtizedben széles körben elterjedt számos, többváltozós matematikai-statisztikai módszer (pl. faktoranalízis), ezeket hazánkban még megfelelő adatok hiányában az időbeli és nemzetközi összehasonlító vizsgálatokban nem lehet alkalmazni. A jelenlegi ismérv-kombinációk (komplex mutatók, faktorok) mindig csak az adott megfigyelési egységekre és időpontra vonatkoznak, nem hozható létre segítségükkel egy tartósan érvényes, összehasonlításra alkalmas jelzőszámrendszer, amely bármely esetben alkalmazható lenne. Azokban a faktorelemzésekben, amelyekben a mutatószámok között szerepelnek az értéktermelés, a jövedelmek területi adatai, ott ezek a mutatók magas faktorsúlyúak. Ez azt jelenti, hogy a jövedelmek területei differenciái hasonlóak a több mutatóból képzett, "komplex", új változókéhoz, a területi egységek jövedelemszint alapján kimutatható rangsorai erősen korrelálnak az általános fejlettséggel.

A magyar gazdaság fejlettségi szintjét nemzetközi összehasonlításban az egy lakosra jutó GDP alapján felállított ország-sorrend érzékelteti. Az országon belül még a régiókra és a megyékre is ez jellemző, de a kistérségekre egyelőre ez nem számítható.

Az évtized végére, a rendszerváltást követően a piacgazdaságra való átmenet befejeződött. A '90-es évek végére *az ország térszerkezete, térségi és területi tagoltsága lényegesen eltér a rendszerváltás előtti helyzettől.* Ebben meghatározó szerepet játszanak a piacgazdálkodásra jellemző elemek:

- a vállalkozások számának robbanásszerű emelkedése,
- a külföldi tőke meghatározó szerepe,
- a mindent átszövő piac hatása, valamint
- a széleskörű privatizáció.

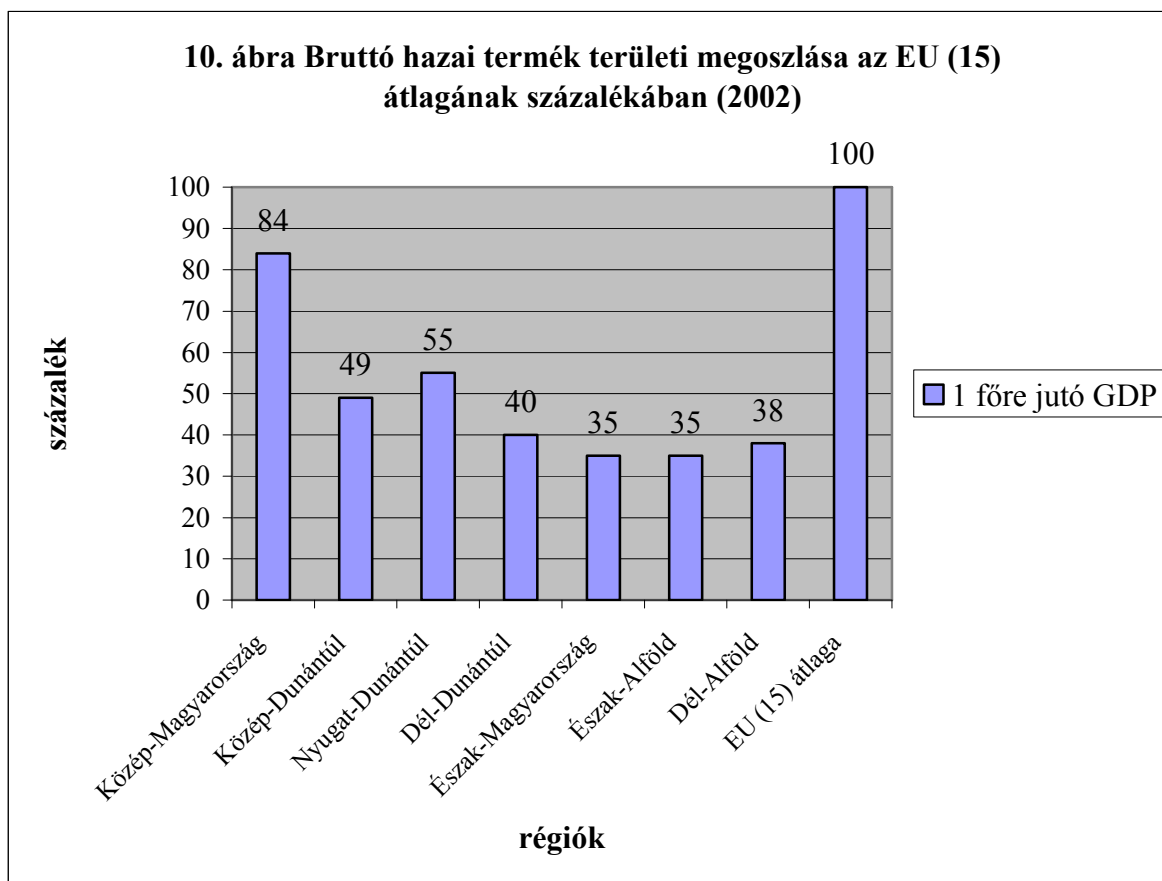
Érezhetőek még az elmúlt évtizedek nyomai, a szocialista nagyipar és a mezőgazdasági nagyüzemek szerepe, de természetesen *jelen vannak évszázados meghatározottságok, a kelet-nyugat és a falu-város megosztottság.*

Az új térszerkezetet a rendszerváltozás, kilencvenes évek folyamatai, elsősorban a külföldi tőkebefektetésekre épülő gazdasági megújulás és a párhuzamosan jelen lévő válságjelenségek (munkanélküliség, jövedelemcsökkenés, a beruházások jelentős visszaesése) formálták. *Az átalakulás gazdasági, politikai és társadalmi következményei jelentősen megváltoztatták a területi struktúrát és növelték az egyenlőtlenségeket.* Közép-Magyarország és ennek részeként az ország egyetlen nagyvárosi övezete a fővárosi agglomeráció megerősítette dominanciáját. *A városi és a falusi térségek közötti különbségek nőttek.* Új egyenlőtlenségek jöttek létre, amelyek a kelet-nyugati lejtő és a helyi válságövezetek kialakulása következtében egyre erősebbé váltak. *A piacgazdaság a már fejlett régiók, elsősorban Budapest és környéke számára volt előnyös, a hagyományos ágazati struktúrával, nehéziparral vagy mezőgazdasággal rendelkező területeket hátrányosan érintette, ezek lettek a rendszerváltás vesztesei.* A térszerkezet átalakulása természetesen nem egy befejezett folyamat, de az eddig lezajlott, piacgazdaságot kialakító gazdasági-társadalmi folyamatoktól eltérő változások lesznek a jellemzők, amelyben már új feltételek, *az Európai Unióhoz való csatlakozás, az EU piacainak való megfelelés lesz a meghatározó.* Új források és új kapcsolatok nyílnak meg, amelyeket jól felhasználva *a területfejlesztésnek egy minőségileg új szakasza* veheti kezdetét. A területfejlesztés hazai intézményrendszere már részben kialakult, de még nagy feladatok állnak előttünk.

Az új térszerkezet meghatározó elemei:

- a főváros kiugró fejlődése az ország többi részéhez viszonyítva,
- a nyugati térségek növekvő előnye a keleti és az északi régiókkal szemben
- a kistérségek fejlődésének növekvő térbeli tagoltsága és
- a településhálózat erősödő gazdasági tagoltsága.

A bruttó hazai termék mind az egy főre jutó értéke, mind a tömegéből való részesedést tekintve a legjobban kifejezi az ország egyes területei (régiói, megyéi) közötti fejlettségi és teljesítménybeli különbségeket. A 10. ábra hazánk régióinak fejlettségi különbségeit mutatja be az EU (15) átlagához viszonyítva.

Forrás: saját szerkesztés KSH adatok alapján

A főváros fejlettség szempontjából kiemelkedik az országból. 2001-ben Budapesten állították elő a bruttó hazai termék 35%-át, és a megtermelt egy főre jutó GDP 204%-a az országos átlagnak. Itt van a külföldi érdekeltségű vállalkozások és bejegyzett tőkéjük több mint 50 %-a. Budapest ma Közép-Európa egyik legdinamikusabb, legvonzóbb pénzügyi, kereskedelmi centruma, meghatározó hatalmi-politikai központ (14.melléklet).

A főváros kiugró növekedése eredményeként a regionális fejlettségi különbségek nagy távlatú differenciálódása is kimutatható a bruttó hazai termék területi megoszlásának vizsgálatakor.

Regionális léptékben erőteljes Nyugat-Kelet megosztottság alakult ki. Az ország legdinamikusabb, válságjegyekkel legkevésbé érintett térsége a főváros mellett Nyugat-Dunántúl, ezen belül is Győr-Moson-Sopron és Vas megye, és az utóbbi években felzárkózott Fejér megye is, amelynek az egy főre jutó GDP-je 2001-ben Budapest, Győr-Moson-Sopron után a harmadik legtöbb volt 1.497 ezer forinttal.

A skála végén *Észak-Magyarország* és *Észak-Alföld* van, a *legalacsonyabb fejlettségű* Szabolcs-Szatmár-Bereg 598 ezer Ft, Nógrád 819 ezer Ft, és Borsod-Abaúj-Zemplén megye 936 ezer Ft 1 főre eső GDP-vel. A Nyugat-Kelet megosztottság sem egyöntetű, mert a nyugati országrészen Somogy megye gazdasági fejlődése lassul, így a térség leggyengébb megyéje, és 2001-ben a megyék sorrendjében az 1 főre jutó GDP alapján (866 ezer Ft) a 15. helyen áll, addig a keleti országrészben Csongrád megye –Szeged dinamikus fejlődése révén –az országos 10. helyet foglalja el.

A nyugati térségek dinamikája elsősorban a kedvező földrajzi fekvésnek, mobilabb gazdasági szerkezetének, magasabb iskolázottságának, szakmakultúrájának köszönhető. Ez segítette abban, hogy a külföldi működő tőke megtelepedjen, átalakuljon és felfusson az exportorientált feldolgozóipar.

A keleti országrészben a válság elhúzódásának több oka van. Az észak-keleti megyéket érintette legjobban a keleti piacokra települt *nehézipar és a mezőgazdasági tömegtermelés összeomlása*. Ehhez hozzájárult az átalakulás kezdetén, hogy a válságágazatokban és az összezsugorodó építőiparban először az ingázó, alacsony szakképzettségű munkásokat bocsátották el, és a fővárosból kitelepített kis vidéki telepeket zárták be. Lényeges az is, hogy *kiépítetlen a nagytérségi infrastruktúra*, elsősorban az autópályák hiánya, amit nem lehet ellensúlyozni helyi kedvezményekkel, támogatásokkal. A megyék elemzése a főváros-vidék, illetve a Nyugat-Kelet markáns különbségét mutatja.

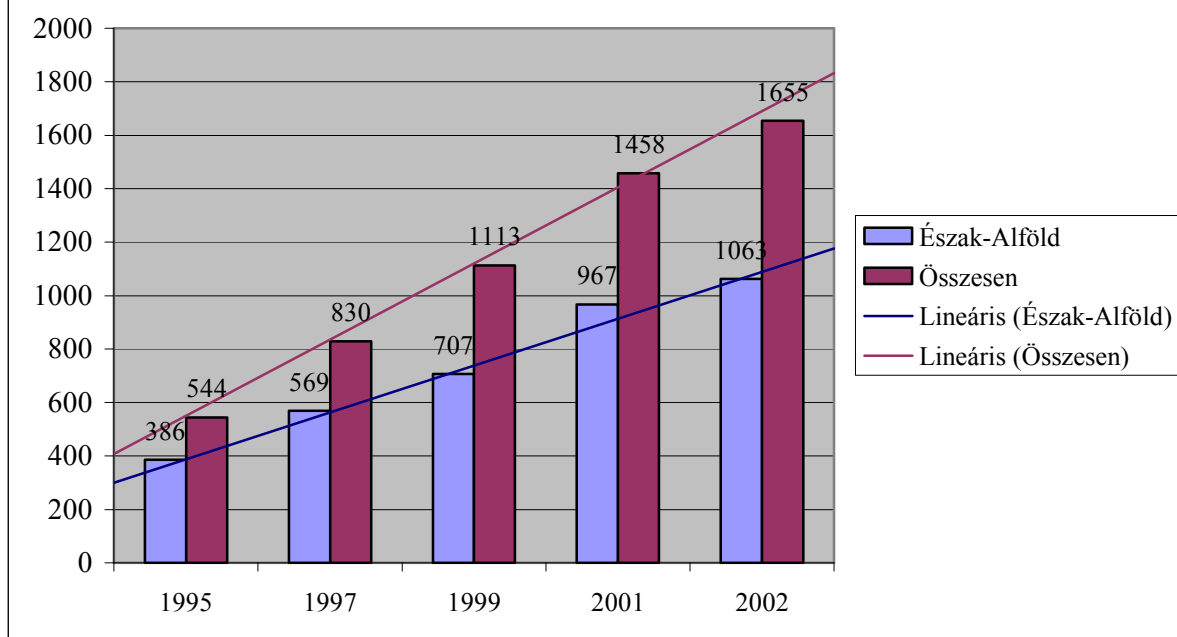
Az *Észak-Alföldi Régió* ország keleti részén terül el, három országgal (Szlovákia, Ukrajna, Románia) határos, és három megye alkotja: Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. *Az egyik legnagyobb kiterjedésű régió*, mely csak látszólag egysíkú, valójában igen sokszínű és sajátos kistájakból (mint pl. a Jászság, a Hortobágy a Hajdúság vagy a Szatmár-Beregi-síkság) áll össze. A térség nem bővelkedik természeti kincsekben, de legfőbb értéke a *jó minőségű termőföld*, és jelentős értéket képviselnek a *hévizek* is.

Az Észak-Alföldi Régió az ország második legnagyobb területű régiója: 17.729 km² területe az ország teljes területének 19,1 %-a, amelyen viszonylag kevés, 387 település található. Ezek közül 2002 végén 55 volt városi rangban. A településszerkezetre jellemző, hogy a kisebb (1000 fő alatti) települések száma 131, a nagyobb (1000-5000 lakosú) falvak száma pedig 195. A régióban 2002 végén 1.554 millióan éltek, az ország teljes lakosságának 15,3%-a, ebből 62,9%-a városlakó, meghaladva a vidéki régiók 57,8%-os átlagát. A régió 2002. évi területi adatait a 15. melléklet tartalmazza.

A népsűrűség ezzel szemben a vidéki átlaghoz igazodik: 2002-ben 88 fő/km² volt, ennél kisebb értéket csak a Dél-Dunántúlon (70 fő/km²) és a Dél-Alföldön (75 fő/km²) regisztráltak. A népesedési helyzetre a nagymértékű elvándorlás és az országban legkisebb mértékű természetes fogyás jellemző: ezen tényezők összességéként az utóbbi években szinte változatlan volt a lakosság összlétszáma. A települések mérete, lélekszáma az alföldi területekre jellemző módon az átlagosnál nagyobb, de Szabolcs-Szatmár-Bereg megye keleti, valamint ennek folytatásaként Hajdú-Bihar keleti és déli részén az aprófalvas struktúra jellemző. A kistérségek településeinek átlagos népességszáma emiatt esetenként igen alacsony és rendkívül szóródik. A megyeszékhelyek körzetében kiemelkedően magas népességnagyságú kistérségek alakultak ki, főként Hajdú-Biharban és Szabolcs-Szatmár-Beregben. Jász-Nagykun-Szolnok megyében a Szolnoki kistérség mellett jelentős népességű a Jászberényi kistérség is. A Debreceni kistérség az ország második legnagyobb lélekszámú kistérsége. Az ország harmadik legnagyobb kistérsége a nyíregyházi.

A régióban a területfejlesztés szempontjából a kedvezményezett kistérségek száma 24, ezek közül társadalmi-gazdasági, vidékfejlesztési szempontból elmaradott 22. A kedvezményezett települések száma 287, ebből 190 esik Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területére. A legnagyobb problémát az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések száma jelenti, 265-ből 186 található az előbb említett megyében. A régió gazdasági helyzete rosszabb az országos átlagnál, s még kelet-magyarországi összehasonlításban is kedvezőtlennek tekinthető. A legutóbbi 2001. évi adatok szerint az Észak-Alföldi Régióban az országos GDP 10,2%-át állítják elő, az egy főre eső GDP 967 ezer forint, az EU 15 átlagának %-ában 35 %. Ez az adat még a hat vidéki régió 1.157 ezer forintos átlagának is csak 83,6 %-a. A 11. ábra szemlélteti a GDP alakulását 1995 és 2002 között. Az egy főre jutó bruttó hazai termék országos átlagát valamint az Észak-Alföldi Régió átlagát mutató lineáris trendvonal között nő a távolság, azaz a régió lemaradása növekvő. Az egy főre jutó bruttó hazai termék 1995-ben országos átlagban 544 ezer Ft volt, az Észak-Alföldi Régióban ugyanez 386 ezer Ft, az országos átlagnak 71%-a. 2002-ben az országos átlag 1655 ezer Ft volt, a régióban ennek 64%-a, 1063 ezer Ft.

**11. ábra Az egy főre jutó bruttó hazai termék
(ezer forint)**

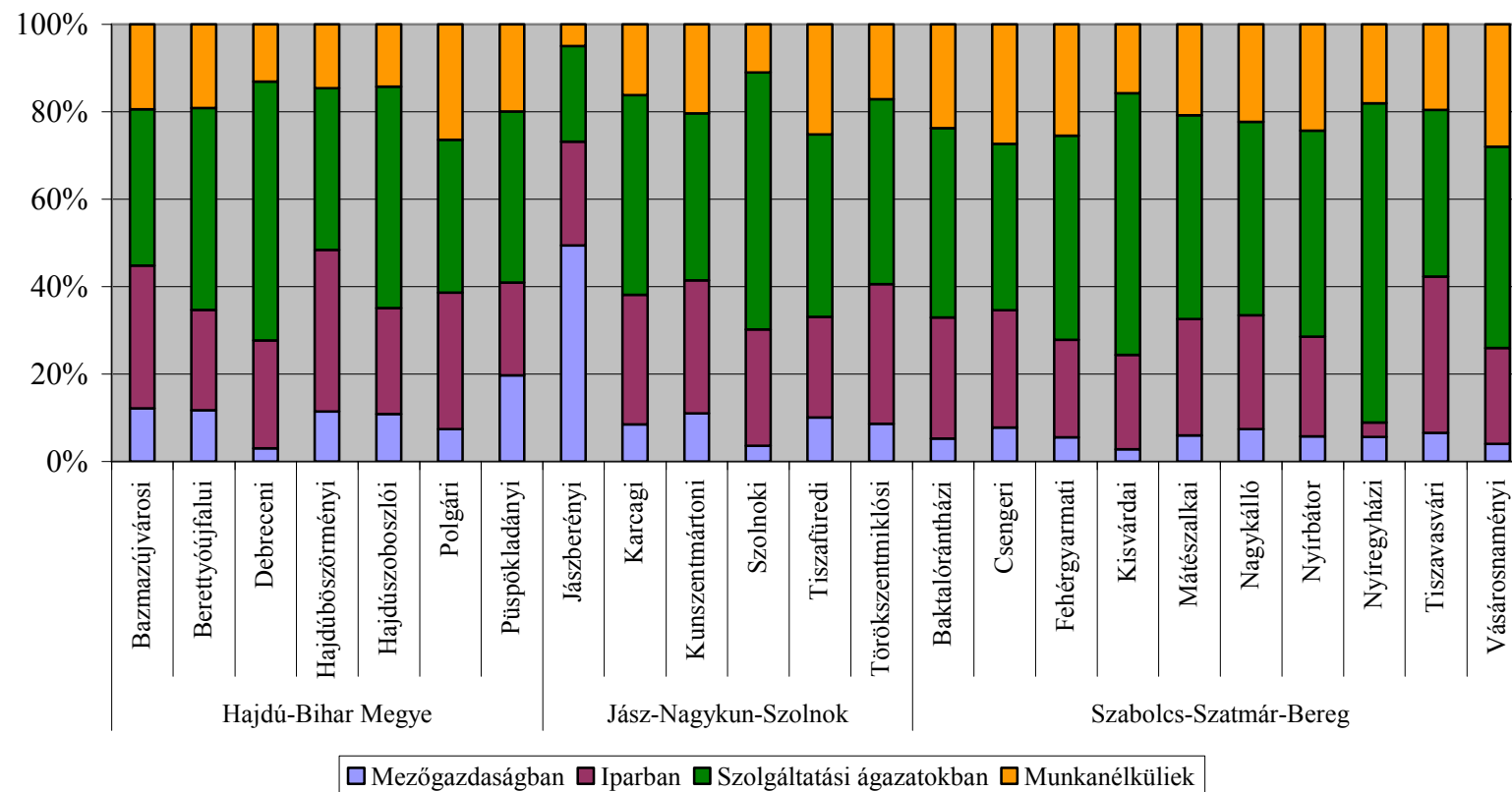

Forrás: saját szerkesztés KSH adatok alapján

A térségben elsősorban a mezőgazdaság számít meghatározónak, hiszen itt állítják elő az ország mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat ágazatában létrehozott bruttó hozzáadott érték 20,4%-át (2001. évi adat). A többi ágazat teljesítményéből 9-12%-ban részesedik: ezen belül az iparból 10,1%-kal, szolgáltatásokból 9,4%-kal.

A régió gazdasági szerkezetében a szolgáltatások dominálnak 59,71%-kal, az ipar 26%-kal részesedik a teljes újérték-termeléséből, a mezőgazdaság részaránya 8,6%, 143%-a az országos átlagnak. A régió kistérségeinek népességi, foglalkoztatási adatait, valamint a munkanélküliek számát a 16. melléklet tartalmazza. A régió népességének 30%-a dolgozik a mezőgazdaságban, itt működik a mezőgazdasági tevékenységet folytató egyéni gazdaságok 23, a gazdasági szervezetek 18,5%-a. A régióon belül a mezőgazdasággal foglalkozó népesség 49%-a él Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. A kistérségek közül a nyíregyháziban (66,5 ezer fő), a debreceniben (54,2 ezer fő), és a mátészalkaiban (30,8 ezer fő) foglalkoznak legtöbben mezőgazdasági tevékenységgel. A 12. ábra a régió kistérségeiben a 2002-ben foglalkoztatottak és a munkanélküliek arányát szemlélteti. Legmagasabb a munkanélküliség a polgári, tiszafüredi, csengeri, fehérgyarmati, és a vásárosnaményi kistérségekben. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya a legmagasabb a jászberényi kistérségben, szolgáltatási ágazatban dolgoznak a legtöbben a nyíregyházi kistérségben.

12. ábra Az Észak-Alföldi Régió kistérségeiben a foglalkoztatottak és a munkanélküliek aránya 2002-ben

Forrás: saját szerkesztés KSH adatok alapján

A régiót nyugat-keleti irányban a megyeszékhelyeken áthaladó vasúti és közúti főforgalmi tengely szeli át, amely Szolnok előtt éri el és Záhonytól - Ukrajna irányában - hagyja el a területét. *A gazdasági elmaradottság egyik oka az infrastruktúra fejletlensége, az autópálya hiánya: ezért is különösen fontos az M3-as autópálya mielőbbi továbbépítése.*

A regionális fejlesztés *egyik kulcskérdése az országhatáron túlról érkező folyók által továbbított szennyeződés, valamint az ár- és a belvízvesztély csökkentése.*

Hazánkban mindig meg volt a politikai szándék a területi fejlettségi különbségek csökkentésére, a térségek egyenletes fejlődéséhez a lehetőségek biztosítására, de eddig még nem sikerült a fejletlen térségek leszakadásának megállítása.

A társadalmi-gazdasági fejlettségi különbségek mérésére a statisztikai kistérség rendszer első változatát 1994. január 1-től vezette be a KSH. Egy-egy statisztikai kistérség (mikrorégió) a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény 5.§ h) pontja értelmében „... a települések között létező funkcionális kapcsolatrendszer összesége alapján behatárolható területi egység, egymással intenzív kapcsolatban lévő, önszerveződő, egymással határos települések összesége”. *Hazánk 150 kistérsége (a 244/2003.(XII.18.) Korm. rendelet alapján 168) az ország egész területét átfogó, megyehatárokat át nem lépő rendszer.* Egy-egy kistérség olyan földrajzilag is összefüggő települések együttese, amely a települések közötti valós munka-, lakóhelyi, közlekedési, közép fokú ellátási (oktatás, egészségügy, kereskedelem) kapcsolatokon alapul. A kistérségi rendszerben a települések kapcsolataik révén egy vagy több központi településhez vonzódnak.

A 189/1996.(XII.11.) Korm. rendelet meghatározta a térségek besorolását és a kiemelt térségek behatárolását. A 30/1997.(IV.18.) OGY. határozat alapján, 1995. évi adatokat tartalmazó, a foglalkoztatás jellemzőit, a gazdaság helyzetét és az infrastrukturális ellátottságot kifejező, 28 jelzőszámból kialakított úgynevezett komplex mérőszám szerint a régió kistérségei közül országos összehasonlításban csak *a debreceni, a hajdúszoboszlói, a szolnoki, a kiskvárdai, továbbá a nyíregyházi nem minősült elmaradottnak, a többi 18 ebbe a kategóriába tartozott és fokozott fejlesztési támogatásra szorult.* Ez utóbbiakban 1999. év elején a népesség 52 százaléka élt.

Az OGY. határozattól függetlenül KSH a területfejlesztésért felelős minisztériummal egyetértésben a piacgazdaságra való átmenet végén, a 150 statisztikai kistérség fejlettségi típusainak meghatározásához a gazdasági-társadalmi helyzetüket és

fejlődésüket jól jellemző, 9 mutatót tartalmazó rendszert dolgozott ki, melyek a következők:

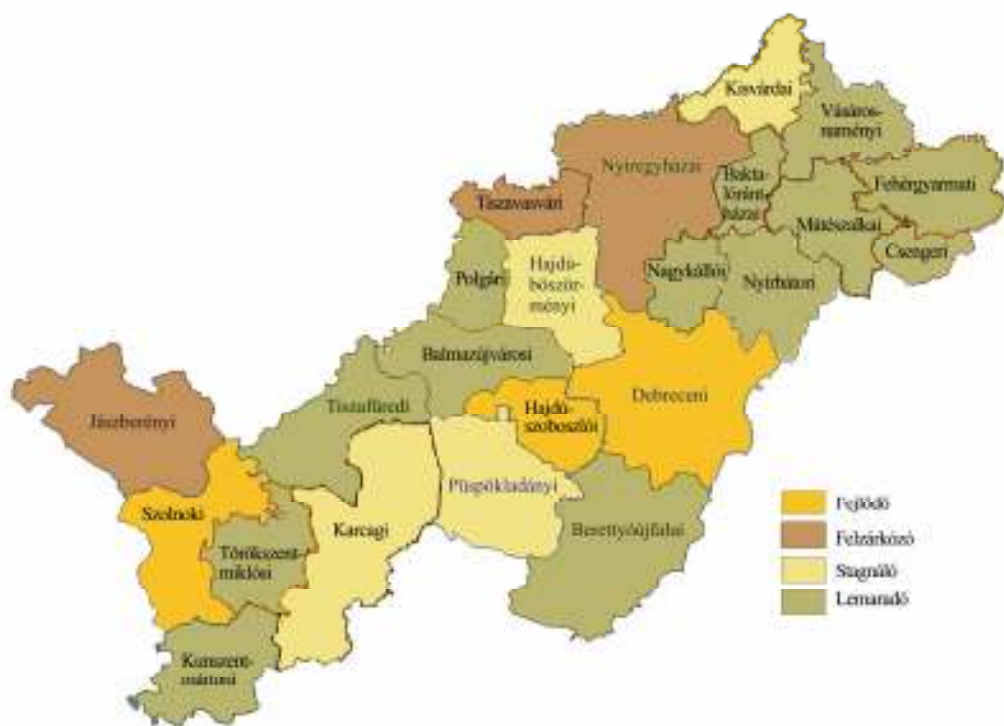
- Külföldi érdekeltségű vállalkozások külföldi jegyzett tőkéje egy lakosra,
- Személyi jövedelemadó alapot képező jövedelem egy lakosra
- Személyi jövedelemadó alapot képező jövedelem egy lakosra (korábbi évekhez viszonyítva)
- Működő gazdasági szervezetek ezer lakosra jutó száma,
- Működő gazdasági szervezetek száma (korábbi évekhez viszonyítva)
- Munkanélküliek aránya,
- Vándorlási különbözet ezer lakosra jutó száma,
- Távbeszélő főállomások ezer lakosra jutó száma
- Személygépkocsik száma ezer lakosra

A felsorolt mutatókkal mérhetők a térségi munkavállalók munkaerő-piaci és jövedelem helyzete, a jövedelmi pozíciók változása, a gazdasági fejlődést leginkább befolyásoló működő tőke jelenléte, a vállalkozói szféra aktivitása, alkalmazkodási készsége. *Az alkalmazott jelzőszámok alapján öt térségtípus különíthető el:*

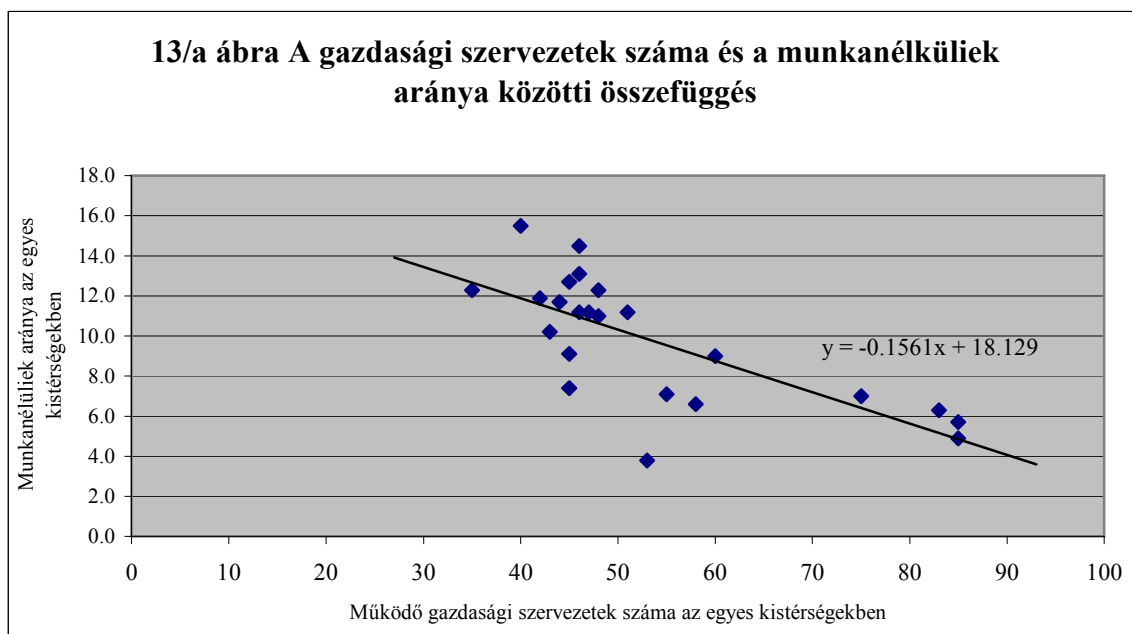
- „dinamikusan fejlődő” térségeknek nevezhetők azok, ahol a jelzőszámok zöme több mint 10 százalékkal meghaladja a vidéki átlagot,
- a „fejlődő térségek” azok, ahol a mutatók zöme a vidéki átlag felett van, de annak mértéke nem haladja meg a 10%-ot.
- A „felzárkózó” térségek azok, ahol a mutatók zöme megközelíti a vidéki átlagot, s a növekedés jeleit is mutatják,
- a „stagnáló térségek” azok, ahol a vidéki átlagtól való elmaradás a jelzőszámok többségénél eléri, illetve megközelíti a 10%-ot, a
- „lemaradó térségek” esetében a mutatók többségénél a vidéki átlagtól való elmaradás legalább 15%.

A fenti mutatók alapján az *Észak-Alföldi Régió kistérségeinek fejlődési pozícióját a 17. melléklet* mutatja be. Ennek alapján *a régióban nincs dinamikusan fejlődő kistérség*. A fejlődő kistérség a debreceni, a hajdúszoboszlói, és a szolnoki, felzárkózó a nyíregyházi, tiszavasvári, jászberényi, és stagnáló a hajdúböszörményi, püspökladányi, karcagi és kisvárdai kistérségek. A régió 23 kistérségéből 12 a lemaradó kistérségek közé tartozik. *A kistérségeket fejlődési típus szerint a 2.sz. térkép szemlélteti.*

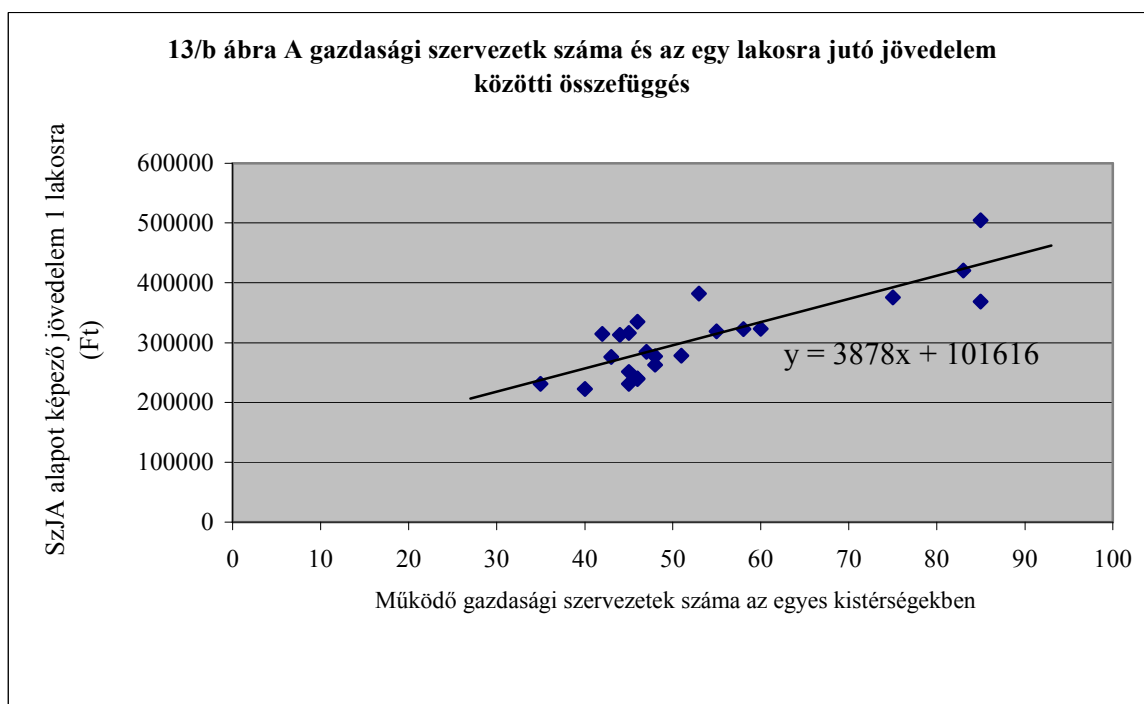
2.sz. térkép Az Észak-Alföldi Régió kistérségei fejlődési típus szerint

Az egy lakosra jutó SZJA alapot képező jövedelem a szolnoki kistérségben a legmagasabb 504 eFt. A megyék közül Jász-Nagykun-Szolnok megyében a legmagasabb az egy főre eső jövedelem: 378 eFt, és Szabolcs-Szatmár-Beregben a legalacsonyabb: 304 eFt (17. melléklet). *Regresszió és korreláció számítással* vizsgáltam a kistérségekben működő gazdasági szervezetek számát és az egy lakosra jutó SZJA alapot képező jövedelem összefüggését, melyből arra a következtetésre jutottam, hogy a két ismérv között igen szoros kapcsolat van, azaz azokban a kistérségekben ahol a *működő gazdasági szervezetek száma* magas, ott az *egy főre jutó jövedelem* is magasabb. *A korrelációs együttható: 0,8.* Megvizsgáltam a kistérségekben *működő gazdasági szervezetek számának és a munkanélküliek arányának összefüggését* is, melynek eredménye e két ismérv között szoros negatív kapcsolatot állapítottam meg, azaz, ahol kevés a működő gazdasági szervezetek száma, ott magas a munkanélküliek aránya. *A korrelációs együttható: -0,7* (13. ábra).

Forrás: saját szerkesztés KSH adatok alapján

Forrás: saját szerkesztés KSH adatok alapján

Az 1 lakosra jutó külföldi érdekeltségű vállalatok jegyzett tőke adatát kistérségenként csak a Hajdú-Bihar megyei KSH tudta megadni, ezért a 17. melléklet a másik két megyére vonatkozóan a megyei adatokat tartalmazza. Látható az, hogy az országos vidéki átlaghoz viszonyítva, amely 425,8 eFt, a régióban az egy lakosra jutó külföldi tőke ennek 55%-a: 233,8 eFt. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében ez az összeg rendkívül alacsony, a régió átlagának 36%-a. A működő gazdasági szervezetek számát vizsgálva

jelentős fejlődés nem volt az elmúlt öt évben az egyes kistérségekben, egyedül a kiskvárdai kistérségben nőtt a vállalkozások száma 33%-kal.

A 24/2001.(IV.20.) OGY. határozat megváltoztatta a *fejlettséget mérő komplex mutató* kiszámításánál használt adatok körét, mellyel indokoltta vált a települések besorolásának felülvizsgálata, és a módosítás 2003. január 1-jétől való alkalmazása.

A korábbi 28 *alapváltozó száma 19-re csökkent*, ezek a következők:

Gazdasági mutatók:

- 1000 lakosra jutó gazdasági szervezetek száma
- Működő gazdasági szervezetek számának változása
- 1000 lakosra jutó tudományos kutatók, fejlesztők száma
- 1 állandó lakosra jutó SZJA alapot képező jövedelem

Infrastrukturális mutatók:

- Közütemi vízhálózatba kapcsolt lakások aránya
- 1 km vízhálózatra jutó csatornahálózat hossza
- Vezetékes gázellátásba bekapcsolt háztartások száma a lakásállomány %-ában
- 1000 lakosra jutó vendégéjszakák száma
- 1000 lakosra jutó kiskereskedelmi boltok száma
- Komplex életminőség elérési mutató (számított adat)
- 1000 lakosra jutó távbeszélő száma

Társadalmi-szociális helyzet

- 1990-99. között épített lakások aránya
- 1000 lakosra jutó személygépkocsi száma
- vándorlási különbözet évi átlaga
- 60 évnél idősebb népesség aránya
- települések átlagos lélekszáma
- halálozási ráta

Foglalkoztatási helyzet

- Munkanélküliek aránya
- Tartós munkanélküliek aránya (180 napon túli)

A fentiek alapján számított, az *elmaradottságot mérő mutató népességszámmal súlyozott átlaga 3,36.*

Az OGY határozat IV. fejezetének 3. pontja kimondja, hogy *társadalmi-gazdasági szempontból elmaradottnak kell minősíteni* azokat a statisztikai vonzáskörzeteket, amelyeknek a fenti 4 mutatószám csoportból képzett *komplex mutatója nem éri el az országos átlagot*. A 91/2001.(VI.15.) Korm. rendelet alapján *területfejlesztési szempontból kedvezményezett* térségnek kell tekinteni az elmaradott térségek közül azokat, ahol a fentiek alapján képzett *komplex mutató nem éri el az országos átlag 75%-át*. Ipari szerkezetátalakítási térségek, amelyekben az iparban foglalkoztatottak aránya 1990-ben az országos átlag másfélszeresét, továbbá az iparban foglalkoztatottak arányának csökkenése 1990-99 között, valamint munkanélküliség 1999. december 20-án az országos átlagot meghaladta.

Mezőgazdasági és vidékfejlesztési térségek azok, amelyekben a terület *népességének kevesebb, mint 50%-a él 120 fő/km² –nél magasabb népsűrűségű településen*, az 1990. évi népszámláláskor az országos átlagot meghaladó volt a mezőgazdasági foglalkoztatottság aránya, az országos alatt van az egy főre jutó személyi jövedelemadó alap, továbbá a munkanélküliség meghaladta az országos átlagot 1999. dec. 20-án. A *területfejlesztés szempontjából kedvezményezett* területnek minősülnek a társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott, illetve *az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések* is. *Társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térségnek* kell minősíteni azokat a statisztikai kistérségeket, amelyeknek az előírt mutatószámcsoporthoz képzett *komplex mutatója nem éri el az országos átlagot: 3,36-ot*. Az *elmaradott térségek, az ipari szerkezetváltás és a vidékfejlesztés térségei együttesen alkotják a kedvezményezett térségeket*. A leghátrányosabb helyzetű kistérségek meghatározásánál a KSH a 24/2001. (IV.20.) OGY. határozat alapján számított, *a fejlettséget/elmaradottságot mérő komplex mutatószám* alapján kialakított rangsort vette alapul. *A küszöbérték a legmagasabb pontszámot képviselő Budapest 4,28-as komplex mutatójának 60%-a, 2,57-es érték volt. Ez alatt a küszöbérték alatt a fejlettségi skálán 42 kistérség található, ezek alkotják a leghátrányosabb helyzetű kistérségek körét, fejlettségi mutatójuk 2,56 vagy kevesebb.*

Az ország kedvezményezett, hátrányos és leghátrányosabb helyzetű kistérségeinek számát régiók szerint a 18. melléklet mutatja be. *A 150 kistérségből 94 kedvezményezett kistérség, itt él a lakónépesség 36,2%-a, Észak-Alföld népességének pedig 59,1%-a.* Hátrányos helyzetű kistérségek száma 52, itt él az összes kistérség népességének 22,4%-a, a régióknak pedig 26,2%-a.

A leghátrányosabb kistérségek száma 42, az ország népességének 13,8%-a, a régiónak 32,9%-a. A táblázatból látható, hogy Észak-Alföld és Észak-Magyarország elmaradottsága közel azonos.

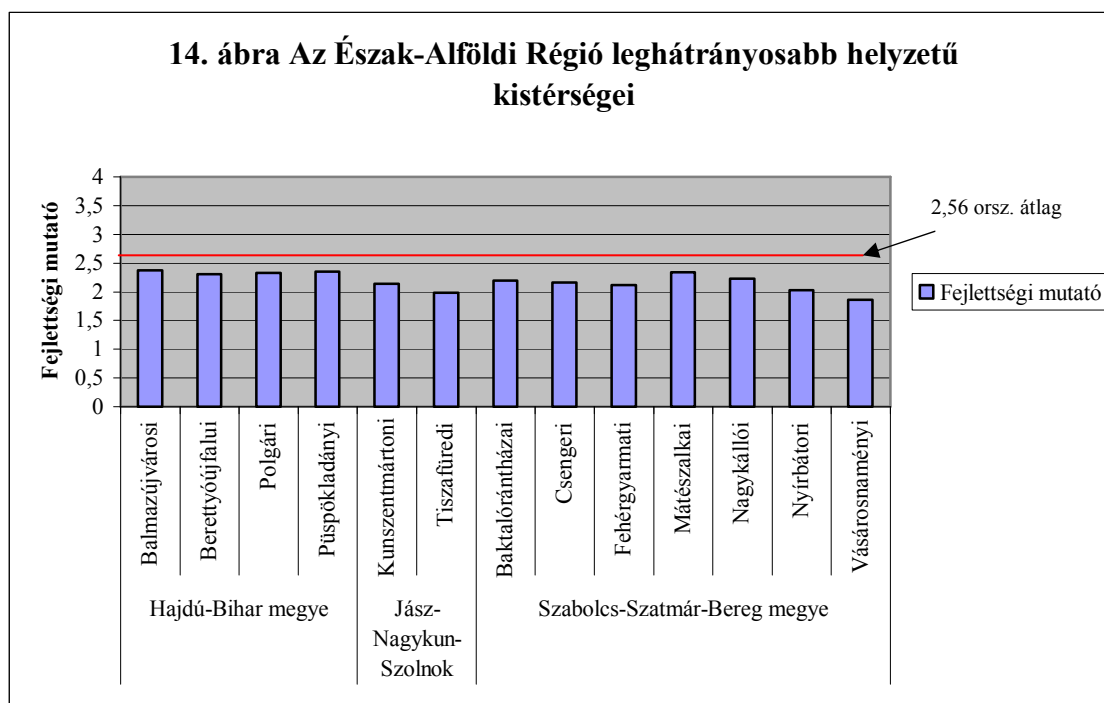
Magas munkanélküliséggel sújtott települések azok, amelyekben a *munkanélküliségi arány* számított *mutatója meghaladta az országos átlag 1,75 szorosát*. Az országos munkanélküliségi *mutató átlaga 5,95, ennek 1,75-szorososa 10,41*. Az ezt meghaladó munkanélküliségi aránnyal rendelkező településeket szükséges kiemelt mértékben támogatni. 2002. január 1-jén 1131 település, közöttük 42 város munkanélküli rátája haladta meg a 10,41-et, a települések átlagos népességnagysága 1287 fő volt. A társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések érvényes besorolását a 7/2003.(I.14.) kormányrendelet tette közzé, amely egyben hatályon kívül helyezte a 219/1996. (XII.24.) kormányrendeletet.

Az Észak–Alföldi Régió leghátrányosabb helyzetű kistérségeit, azok fejlettségi mutatóit, a kistérségek településeinek és városainak a számát a *19. melléklet* ismerteti. *A térségi problémák a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben sokkal koncentráltabban jelentkeznek* mint az elmaradottnál, vagy az összes kedvezményezett térségnél.

Az Észak-Alföldön 2003 december 31-ig 23 kistérség volt, 2004. jan.1-től számuk 27 a 244/2003(XII.18.) Korm. rendelet alapján. Hajdú-Bihar megye a *Derecske-Létavértesi*, valamint a *hajdúhadházi* kistérséggel Jász-Nagykun-Szolnok megye a *mezőtúri*, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye *Ibrány-Nagyhalászi* kistérséggel bővült. A régiók közül egyetlenegy sem számít dinamikusan fejlődőnek.

Az Észak-Alföld 23 kistérségéből a három megyeszékhely térsége kivételével a többi kedvezményezett területfejlesztési szempontból. A régió belül *Szabolcs-Szatmár-Bereg leghátrányosabb kistérségei az ukrán, román országhatár közelében, a megye keleti részén* összefüggő, mintegy 3600 km² kiterjedésű, 266 ezer lelket számláló területet alkotnak. *Legalacsonyabb fejlettségi mutatója: 1,86 a vásárosnaményi kistérségnek* van. Ettől elkülönülve Hajdú-Bihar déli és nyugati részén Jász-Nagykun-Szolnok megyei *tiszafüredi kistérséggel*, fejlettségi mutatója 1,98 együtt egy közel 4300 km² területű 206 ezer fős összefüggő terület tartozik a leghátrányosabb térségek sorába. A két településcsoport mellett *Jász-Nagykun-Szolnok déli részén* a 41 ezer fős, 710 km² kiterjedésű *kunszentmártoni kistérség* *fejlettségi mutatója 2,14*, is a leghátrányosabbak közé tartozik. A régió leghátrányosabb kistérségeit az ország 42 leghátrányosabb kistérsége között elhelyezve is kedvezőtlen az itteni kistérségek pozíciója.

A leghátrányosabb kistérségek régió belüli átlagos fejlettségi mutatója 2,19. A 15. ábra az Észak-Alföldi Régió 13 leghátrányosabb helyzetű kistérségeinek fejlettségi mutatóit szemlélteti.

Forrás: saját szerkesztés KSH adatok alapján

4. 6. Az Észak-Alföldi Régió területfejlesztéséhez biztosított források

A rendszerváltást követően az erőforrások differenciáltan alakultak ki, és az ország terület egységei között a meglévő fejlettségi különbségek fokozódtak. A területfejlesztésre szánható szűkös források mellett egyre sürgetőbben vetődött fel a pénzeszközök hatékony, a helyi célkitűzésekhez igazodó felhasználás iránti igény.

Az Országgyűlés 30/1997. (VI.18.) számú határozata alapján a megyei, kistérségi területfejlesztési programok állami támogatása alapvetően a területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. XXI. törvényben nevesített pénzügyi eszközrendszerre, a területfejlesztési célelőirányzatra, valamint – önkormányzati szabályozás keretében működő – területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatásra épül.

A megyei területfejlesztési feladatok összehangolása a megyei területfejlesztési tanácsok felelőssége, melyek 1996-ban alakultak, és évenként döntenek e normatív alapú, megyékre lebontott keretösszegek felhasználásáról.

A támogatások nagyságának felhasználásakor a megyék lakónépességét, az egy főre jutó bruttó hazai terméket és a kedvezményezett térségekben élők számát veszik alapul.

A pénzeszközök felhasználásának szabályait évről évre kormányrendeletek szabályozzák.

A területfejlesztési tanácsok részére *normatívák* szerint leosztott pénzeszközök 1998-tól kibővültek a *céljellegű decentralizált támogatással*, mellyel a helyi önkormányzatok központi költségvetésből származó források is növekedtek. A céljellegű decentralizált támogatás *beruházási, felújítási feladatokhoz nyújtható*, minden ágazati, illetve költségkorlátozás nélkül. A pályázatok iránt rendkívül nagy az érdeklődés, minden évben a rendelkezésre álló keretösszeget jóval meghaladó támogatás iránti igény jelenik meg pályázatok formájában. Ennek következtében egy projektre kisösszegű támogatás jut, *a források szétforgácsolódnak*.

A területfejlesztésről és a területrendezésről szóló törvény 1999. évi módosítását követő, a területfejlesztési támogatásokról szóló - 24/2001. (IV.20.) - országgyűlési határozat a korábbtól eltérő módon határozta meg a keretek felosztását. *A területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatásoknak teljes összegét, a területfejlesztési céllelőirányzat 65%-át kell decentralizálni*. Ez utóbbit olyképpen, hogy 35%-át regionális, 30%-át megyei szintre kell juttatni. Ugyanez *a határozat 19-re csökkentette a fejlettséget mérő komplex mutató alapváltozóit, és a támogatható térségtípusokat*.

A támogatások elosztásakor a kistérségek mellett figyelembe kell venni azokat a kedvezményezett településeket is, melyek gazdasági-társadalmi szempontból elmaradottak, vagy magas munkanélküliséggel sújtottak, függetlenül a kistérségnek a besorolásától, amelybe tartoznak. Az Észak-Alföldi Régióban különösen *a tartós munkanélküliséggel sújtott térségekben élők aránya haladja meg a vidéki átlagot, és itt él a mezőgazdaságban foglalkoztatottak 17,7%-a is*.

A kormányzat területfejlesztési célját tükröző, normatív módon biztosított támogatások összegét 1996-2002 évek között a 20-21-22-es melléklet mutatja be. A területi kiegyenlítést célzó területfejlesztési támogatás, a területfejlesztési céllelőirányzat, valamint a céljellegű decentralizált támogatás (ez utóbbi csak 1998-tól kezdődött) 1996-2001-es évekre csak megyénként áll rendelkezésemre a KSH adataiból, kistérségenkénti megoszlása csak 2002-es évtől ismert a megyei regionális fejlesztési ügynökségektől.

1998 és 2002 között az öt vizsgált év adataiból látható, hogy *a régió az országos előirányzatnak körülbelül egynegyedére volt jogosult, melynek 40-45%-át minden évben Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kistérségeinek fejlesztésére, elsősorban a*

leghátrányosabb helyzetű kistérségek fejlesztésére használták fel. A táblázatokból látható a támogatások egy főre eső összege is.

A területi kiegyenlítést célzó területfejlesztési támogatás célja a legkevésbé fejlett, lemaradó kistérségek, valamint a magas munkanélküliséggel sújtott települések fejlesztése. A támogatás *egy főre eső összege a vizsgált évek mindegyikében Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legmagasabb*, 2002-ben volt a legtöbb 2.060 ezer Ft/fő, ahol *leghátrányosabb kistérségek száma 7*.

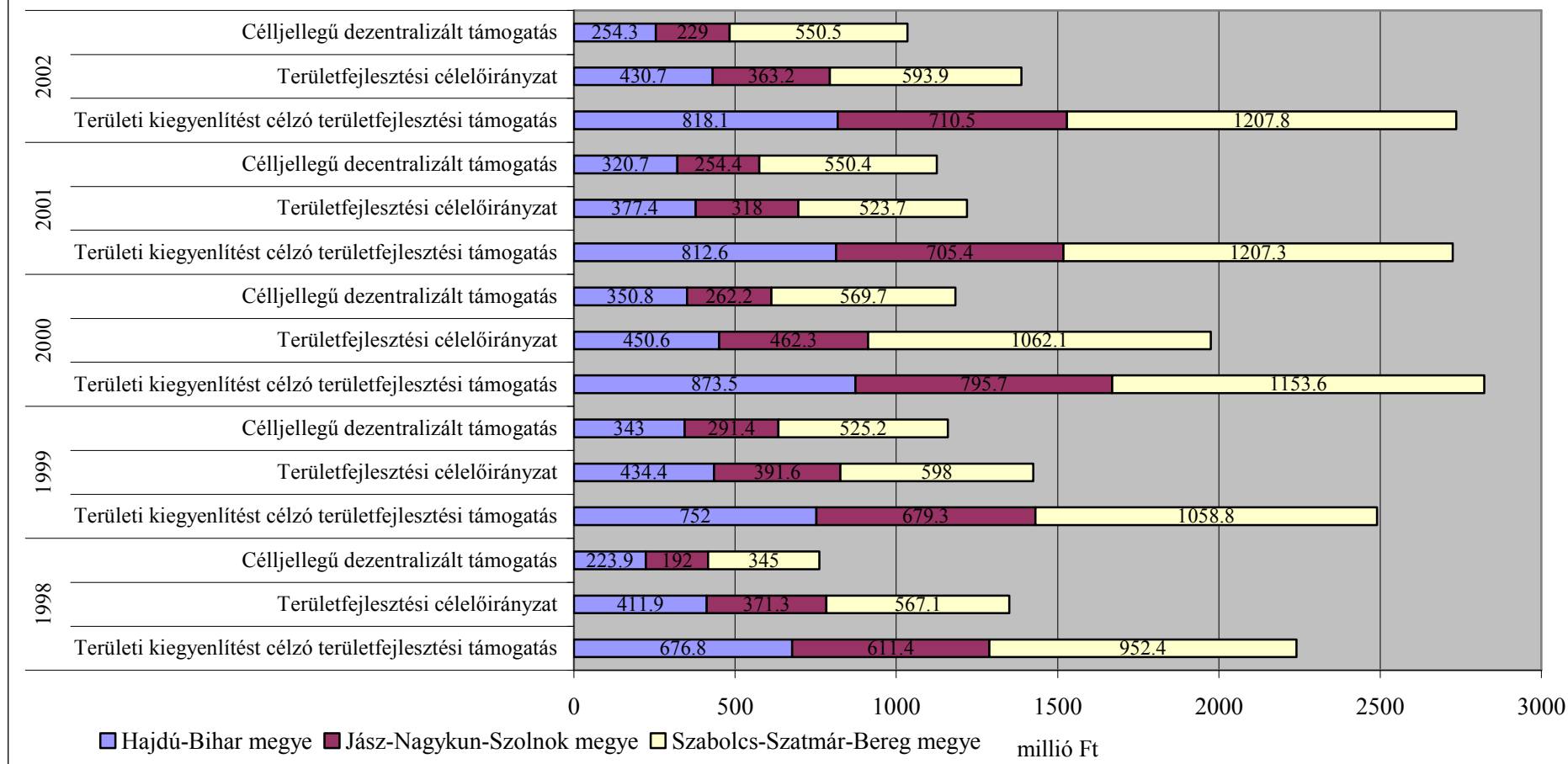
Hajdú-Bihar megyében a legalacsonyabb az egy főre eső támogatás, annak ellenére, hogy közel azonos a népesség száma Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéjével, de *a leghátrányosabb kistérségek száma 4*. Jász-Nagykun-Szolnok megyében az egy főre jutó támogatás a vizsgált években folyamatosan növekvő, 2002-ben 1.769 ezer Ft.

A területfejlesztési célelőirányzatnak - melynek 65%-a decentralizálható- funkciója az előbbiektől eltérő, hiszen itt a *nem kedvezményezett térségben* megvalósuló *beruházások támogatása* nagyobb szerephez jut, különösen akkor, ha összhangban állnak a hosszú távú megyei területfejlesztési elképzelésekkel. Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye térségeiben így a fejlettebb térségek is jelentősebb összegekhez jutottak, míg Hajdú-Biharban ezen támogatásból is elsősorban a kevésbé fejlettek részesedtek. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében jóval a régió átlag feletti az egy főre jutó támogatás, mert a szétosztható keret is nagyobb a másik két megyéjénél.

A céljellegű decentralizált támogatás a Területfejlesztési Tanácsok és Fővárosi Közgyűlés *normatív* kerete. Felhasználása pályázati rendszerben történik, a fejlesztési tanácsok által meghatározott célok megvalósítása érdekében. Ebből a forrásból is 1998-tól minden évben Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kapta a legtöbbet, az egy főre eső támogatás összege 2002-ben 970 ezer Ft volt.

Az Észak-Alföldi Régió részére előirányzott területfejlesztési támogatásokat összefoglalóan 1998-2002 között a *15. ábra* mutatja be. Ebből az ábrából is látható, hogy minden évben a területi kiegyenlítést célzó területfejlesztési támogatás volt a legtöbb a régió egészére vonatkozóan. Látható az is, hogy mindhárom forrásból Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kapta a legtöbbet. *A régió fejlettségi különbségének mérséklésére fordított források együttevén meghaladták évenként az 5 milliárd forintot.*

15. ábra Területfejlesztési támogatás előirányzata 1998-2002 között az Észak-Alföldi Régióban

Forrás: saját szerkesztés KSH adatok alapján

A 2002-es évre vonatkozó 23. melléklet a régió kistérségeiben felhasznált összes állami fejlesztési támogatást mutatja, a 24/2003. (III.4.) Korm. rendeletben felsorolt területfejlesztési célokat szolgáló fejezeti kezelésű előirányzatokat összegyűjtve az alábbiak szerint:

- *Területfejlesztési és településfejlesztési támogatások*
 - Területfejlesztési cél-előirányzat,
 - Területi kiegyenlítést szolgáló előirányzat,
 - Céljellegű decentralizált előirányzat,
 - Címzett és céltámogatás,
 - Vállalkozási övezetek támogatása (csak a 2003.évi költségvetésben szerepel)
 - Kistérségi támogatási alap (csak a 2003.évi költségvetésben szerepel)
 - Térség- és településfelzárkóztatási cél-előirányzat (csak a 2003. évi költségvetésben szerepel)
- *Gazdasági élet fejlődését foglalkoztatást ösztönző beruházások*
 - Beruházás-ösztönzési cél-előirányzat
 - Kis-és közép-vállalkozói cél-előirányzat
 - Agrár- és vidékfejlesztési szakmai előirányzatok (ezen belül: Agrárberuházások támogatása; erdőtelepítés, erdőszerkezet-átalakítás, fásítás; Melioráció és öntözésfejlesztés; Vidékfejlesztés)
 - Turisztikai cél-előirányzat
 - Közmunkaprogramok
- *Infrastrukturális, környezetvédelmi, műszaki és kulturális célokat szolgáló fejlesztések:*
 - Útfenntartás és fejlesztés
 - Környezetvédelmi alap célfeladatok
 - Vízügyi cél-előirányzat
 - Műszaki fejlesztési cél-előirányzat
 - Nemzeti kulturális alaprogram

A fenti előirányzatokon túlmenően az egyes minisztériumok egyéb keretek között is nyújtanak támogatást fejlesztési céllal az előre meghatározott feltételeknek eleget tevő kedvezményezetteknek vagy közvetlen juttatással, vagy pályázat útján.

Az előző évektől eltérően jelentős előrelépést jelent, hogy a régióban a területfejlesztési célok megvalósítására rendelkezésre álló, illetve felhasznált forrás együttesen látható.

A kistérségek társadalmi-gazdasági létük javítása érdekében vállalt és tett erőfeszítéseik is mérhetők a beadott pályázatok számából, és a támogatásokat kiegészítő önerőből.

A fentiekben részletezett állami fejlesztési támogatásokra *2002-ben a régióban* összesen *4888 db pályázat nyert 34.420 millió Ft támogatást*, melynek segítségével *91.961 millió Ft értékű fejlesztés valósult meg*, azaz a beruházóknak átlagosan 62 %-kal, 73.675 millió Ft-tal kellett kiegészíteniük az állami támogatást.

A régió pályázatainak 79 %-ának volt célja a gazdasági élet fejlődését, a foglalkoztatást ösztönző beruházások megvalósítása. A fejlesztések 37.977 millió Ft értékben valósultak meg, mely összegből az állami támogatás összege 16.174 millió Ft, azaz az összes támogatásnak 47%-a. Ebben a témakörben *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyének volt a legtöbb nyertes pályázata 69 %, és a támogatás 70%-át kapta 11.435 millió forintot*, mellyel 24.378 millió Ft értékű fejlesztést valósított meg. *A legtöbb támogatást a nyíregyházi, a mátészalkai, vásárosnaményi kistérségek nyerték.* A megyében a nyertes pályázatokból az egy főre eső támogatás 19.507 ezer Ft, a régió átlag 10.374 ezer Ft-ot, 88%-kal haladja meg. *Hajdú-Bihar megye a nyertes pályázatokból 20%-kal részesült, összesen 2.770 millió Ft állami támogatást kapott.* Az egy főre eső támogatás összege 5.023 ezer Ft. *Jász-Nagykun-Szolnok megye a pályázatok 11%-át nyerte, 1.969 millió Ft értékben*, az egy főre eső támogatás összege 4.731 ezer Ft.

A terület és településfejlesztési támogatások az összes támogatásnak 43 %-át képviselik, 14.896 millió Ft-tal, melynek 40%-át Hajdú-Bihar megye, 24%-át Jász-Nagykun-Szolnok megye, 36%-át Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kapta pályázat útján. Ezen a címen a legtöbb támogatásban részesült kistérségek a szolnoki 2.051 millió Ft-tal, a püspökladányi 1.635 millió Ft-tal, és a tiszavasvári 1.529 millió Ft-tal, valamint a hajdúböszörményi 1.350 millió Ft-tal.

Régió szinten az egy főre eső támogatás összege 9.554 ezer Ft, ugyanez Hajdú-Bihar megyében 10.977 ezer Ft, Jász-Nagykun-Szolnok megyében 8.573 ezer Ft., Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 8.998 ezer Ft. A támogatások összegét átlagosan 43% saját forrással kellett kiegészíteni a beruházások megvalósítása céljából.

Infrastrukturális és környezetvédelmi beruházások megvalósítását a nyertes pályázatoknak csak 5%-a tűzte ki célul, az összes támogatásnak 9,75%-át kapták, összesen 3.350 millió Ft-ot. *Ezekhez a támogatásokhoz a beruházás megvalósítóinak 75% saját forrást kellett biztosítaniuk a fejlesztés végrehajtásához.*

A fejlesztési támogatás 44%-át Hajdú-Bihar megye, 47%-át Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, és 9%-át Jász-Nagykun-Szolnok megye kapta.

4.7. Phare programok

A régió felzárkóztatásához az elmúlt 5-6 évben az Európai Unió előcsatlakozási támogatásai, mint a területfejlesztési politika új eszközei is hozzájárultak. A régió 1996-tól kezdődően került a Phare programok célterületei közé, először a román – magyar CBC programok, majd a területfejlesztési Phare programok keretében. E *Phare programoknak* – a fejlődés előmozdítása mellett - *nagy szerepük van az Észak-Alföldi Régió területfejlesztési szereplőinek szemléletformálásában, a határtérségek településközi és térségi együttműködésének elősegítésében, valamint az EU strukturális forrásai fogadására való felkészülésben.*

A Phare határmenti együttműködési (CBC) programja -amelyben magyar oldalon három megye (Csongrád, Békés, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg) vesz részt- 1996-ban indult a magyar-román határszakaszon. A program eredményességét jelzi, hogy a magyar-osztrák határszakasz után *itt valósult meg eddig a legtöbb projekt és került folyósításra a legmagasabb támogatási összeg, mely meghaladja a 11 millió eurót.*

A régióban 1996-tól a négy megvalósult, illetve folyamatban lévő CBC program keretében 13 kisebb és 5 nagyprojektre összesen 4,7 millió euró támogatási összeg került megítélésre. Ezek elsősorban *gazdaságfejlesztési vonatkozásúak*, de több esetben *a humán erőforrások fejlesztésére is kiterjednek.*

A határtérség speciális, árvízvédelmi és környezeti problémáiból adódóan, több vízgazdálkodási, környezetvédelmi CBC projekt valósult meg a régióban.

A régió a kilencvenes évtizedben a közvetlen területfejlesztési célú támogatások 24-25% -át kapta, az egy főre jutó támogatás a TFC, TEKI és a CÉDE esetében is meghaladta az országos átlagot. *Az önkormányzatok címzett támogatása közül a legnagyobb összeget a Hajdú-Bihar megyei kórház felújítására adták, míg a céltámogatásból megvalósuló legnagyobb beruházások a szennyvíz-hálózat fejlesztését szolgálták, hasonlóan a vízügyi célelőirányzat támogatásaihoz.*

Az ágazati fejlesztési források közül *a régió a fejlesztési, beruházási célú agrártámogatások, a Foglalkoztatási Alap és a Turisztikai célelőirányzat esetében is az országos átlagot meghaladó támogatást kapott. Kevés forráshoz jutottak a régió*

pályázói a környezetvédelmi, vízügyi és különösen az útfejlesztési támogatások esetében.

A területfejlesztési Phare programokba először az 1997-ben kapcsolódott be az Észak-kelet Magyarországi Régió (6 megyével), és 19.400 ezer EUR támogatásban részesült. Majd 2000-ben a régió összes támogatása 5178 ezer EUR, 2001-ben 6500 ezer EUR volt.

Ennek keretében *kapott támogatást* többek között a *Debreceni Ipari Park létrehozása*, a Debreceni Egyetemhez kapcsolódó *Tudományos műszaki park regionális technológiai és innovációs központja fejlesztése*, a *bihari térség gazdaságfejlesztési programja* és a bihari regionális ipari park létrehozásához kapcsolódó infrastruktúrafejlesztés I. üteme is. A 97-es program humánerőforrás fejlesztési alprogramjának keretében tíz különböző, regionális jelentőségű, főként képzési, oktatási jellegű projekt nyert támogatást a régióban. A még kezdeti fázisban lévő Phare 2000 programban a vállalkozások együttműködését elősegítő alprogram keretében nyolc, egyenként legalább két vállalkozást magába foglaló Hajdú-Bihar megyei projektnek ítéltek támogatást, összesen 885 ezer euró támogatással. *A Phare 2001 keretében valósul meg a Debrecen – Monostorpályi útszakasz rekonstrukciója.*

Az Európai Unió csatlakozás előtti támogatás egyik eszköze a SAPARD –program, melyet az EU a Mezőgazdasági Orientációs és Garancia alaptól finanszírozott. Ebből az állami megbízási szerződés keretében folyósított támogatásból egy vagy több önkormányzati társulás által megbízott önkormányzat, vagy a társulások által felhatalmazott jogi személyiségű szervezet pályázhatott. A SAPARD programra országosan mintegy 200 pályázatot nyújtottak be, ebből 32-től a régióból. A kistérségi összefogások jelentőségét mutatja, hogy 15 Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei település kivételével valamennyi részt vett a pályázaton.

A fentiekből látható, hogy 1996 óta *minden kormányzat és az EU csatlakozási programok jelentős támogatást biztosítottak az ország és ezen belül az Észak-Alföldi Régió fejlesztésére* a regionális politika célkitűzéseinek megvalósítására. A régióban élők erőfeszítéseit mutatja a benyújtott pályázatoknak nagy száma, valamint a támogatások mellé rendelt saját források jelentős mértéke is. Mindezek ellenére a régió GDP-je nem növekedett, a munkanélküliségi ráta alakulása tendenciája sem tükrözi a támogatások pozitív hatását. A Területfejlesztési Célelőirányzat nagyon sok kis- és középvállalkozás fejlesztéséhez adott támogatást, de ezeknek hatása még nem tudta öngerjesztővé tenni a gazdasági fejlődést.

A VÁTI 1998-óta üzemelteti a Területi információs rendszert, melynek célja a támogatási adatok egységes feldolgozása, az Országos Területi Monitoring Rendszer adatainak TEIR-be integrálásával elemezhető adatok álljanak a döntéshozók rendelkezésére a támogatások hatékonyabb, eredményesebb felhasználása érdekében. *A TEIR 2002-től tudja szolgáltatni a területi egységekre jutó összes támogatás célját, összegét, melynek eredményességét is lehet majd értékelni néhány év múlva.*

A kedvezményezett térségek fejlesztésének jelentőségét, szükségességét a 2003-ban született kormányrendeletek is hangsúlyozzák.

A kedvezményezett térségekben és kedvezményezett településeken megvalósuló fejlesztések esetén pályázat nyújtható be a:

- térség- és település-felzárkóztatási célelőirányzatra (27/2003.(III.4.) Korm. rendelet)
- területfejlesztési célelőirányzatra, (26/2003.(III.4.) Korm. rendelet) és
- területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatásra (32/1998.(II.25.) Korm.rendelet)

A kedvezményezett térségek lakónépessége alapján kerül felosztásra (25/2003. (III.4.) Korm. rendelet)

- a területfejlesztési célelőirányzat a megyei területfejlesztési tanácsok rendelkezésre álló összegéből 50%;
- a területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatásként a megyei területfejlesztési tanácsok rendelkezésére álló összegből 70%.

A társasági adóról és az osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény szerint: a társadalmi-gazdasági szempontból *elmaradott térségben* székhellyel vagy cégbírószágon, helyi önkormányzatnál bejelentett telephellyel rendelkező *adózó az adó teljes összegét beruházási adókedvezményként veheti igénybe* a térségben megkezdett és az üzembe helyezést követően ott üzemeltetett, legalább 3 milliárd forint értékű, termék-előállítást szolgáló beruházás üzembe helyezését követő 10 adóévben.

A területfejlesztési célok megvalósítását szolgáló fejezeti kezelésű előirányzatok pályázati rendszerben történő felhasználása összehangolásának rendjéről szóló 24/2003. (III.4.) Korm. rendelet szerint *a területfejlesztési célok megvalósítását szolgáló pályázatoknál:*

- *leghátrányosabb* helyzetű kistérség esetében az egyébként nyújtható támogatás összege további 20%-kal;

- *hátrányos helyzetű kistérség esetében az egyébként nyújtható támogatás összege további 10%-kal emelt mértékben állapítható meg.*

Az önkormányzati céltámogatások odaítélésekor a területfejlesztés kedvezményezett térségeiben, vagy a társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen munkanélküliséggel sújtott településeken a saját erő mértéke alacsonyabb, mint 10% (1992. évi LXXXIX. törvény).

A vállalkozási céllelőírányzatra beérkezett igények elbírálásakor és rangsorolásakor előnyt élveznek azok a pályázatok, amelyek hozzájárulnak kedvezményezett térségben megvalósuló beruházásokhoz (1/2001.(I.5.) GM rendelet).

A térség- és település-felzárkóztatási céllelőírányzatra a regionális pályázati rendszer keretében beérkezett pályázatok elbírálásánál értékelésénél előnyt élveznek a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben megvalósuló beruházások (27/2003.(III.4.)Korm. rendelet).

Hazánk 2004 május1-től az Európai Unió teljes tagja, és ebből a pozícióból az Észak-Alföldi Régió, mint a második legelmaradottabb magyar térség a mainál fokozatosan nagyobb fejlesztési forrásokhoz juthat a fejletlenség elemeinek felszámolásához, a térség felzárkóztatásához, a gazdasági, infrastrukturális fejlesztésekhez.

Az Európai Közösségek 1260/1999. számú, a strukturális alapokról szóló általános rendelete alapján *a jövőbeni támogatások feltételeként hazánkban a fejlesztési célokat és prioritásokat tartalmazó nemzeti fejlesztési tervet (NFT), kellett készítenie és azt az Európai Bizottsághoz benyújtani. Az NFT képezte az Európai Bizottsággal folytatott tárgyalások alapját, amely eredményeként a támogatások jogi keretét adó közösségi támogatási keretterv (KTK) elkészült. A források biztosítása az Operatív Programokon keresztül valósulhat meg.* A KTK célja: annak elősegítése, hogy Magyarország mielőbb felzárkózzék az EU gazdasági és társadalmi szintjéhez. Ez alapján *négy specifikus célt, valamint annak elérése érdekében öt operatív programot fogalmaztak meg.*

A specifikus célok a következők:

- versenyképesebb gazdaság,
- humán erőforrások fejlesztése
- jobb minőségű környezet és alap-infrastruktúra
- a kiegyensúlyozottabb területi fejlődés elősegítése.

4.8. Az operatív programok

- agrár és vidékfejlesztési operatív program (AVOP)
- gazdasági versenyképesség operatív program (GVOP)
- környezetvédelmi és infrastrukturális operatív program (KIOP)
- humán erőforrás-fejlesztési operatív program (HEFOP)
- regionális fejlesztési operatív program (ROP)

A célok megvalósulásához az szükséges, hogy *az egyes Operatív Programok fejlesztései egymást kiegészítő, integrált módon, az együttműködéseket (szinergiákat) kihasználva valósuljanak meg.*

2004-2006 közötti időszakban Magyarország minden régiója, az 1. célkitűzés előírásai szerint jogosult a Strukturális Alapok támogatásaira, mert a referencia évek (1997-1998-1999) átlagát figyelembe véve az egy főre jutó átlagos GDP mutató egyetlen régióban sem érte el az EU átlagának 75%-át (Közép-Magyarország 1997-1999 közötti EU15-höz viszonyított átlaga 72,5%, az Észak-Alföldi Régióé 32,5, a magyar régiók között a legalacsonyabb).

4.9. Az Észak-Alföldi Régió jelenlegi társadalmi-gazdasági helyzetét jellemző SWOT analízis

A korábbi elemzésekből kiindulva (Baranyi, 1998.) az azóta bekövetkezett változásokat értékelve elkészítettem a régió jelenlegi társadalmi, gazdasági helyzetét értékelő SWOT analízist. A regionális adottságokat értékelve meghatároztam a fejlesztés erősségeit, az azt hátráltató tényezőket, illetve gyengeségeket, a kitörés lehetőségeit, a lemaradást fokozó veszélyeket.

Erősségek:

- A régió több centruma között megoszló (Debrecen, Nyíregyháza, Szolnok, Jászberény, Mezőtúr és Hajdúböszörmény), *fejlődő felsőoktatás működik*, melyek közül meghatározó *az ország legnagyobb vidéki egyeteme a Debreceni Egyetem*, minden tudományágat lefedő képzési és kutatási programjaival.
- A régió jól képzett lakossága kedvező munkaerő-piaci helyzetet biztosít. A *diplomás munkaerő létszáma alapján a második helyen áll az országban és a*

legnagyobb számban áll rendelkezésre a képezhető, és átképezhető, gazdaságilag nem aktív munkaerő.

- Egyes mezőgazdasági, illetve élelmiszeripari termékek esetében kiemelten jó adottságok és termelési tapasztalatok állnak rendelkezésre. *A búza, rozs, cukorrépa, napraforgó és burgonya termelésében a régió az első, a kukoricatermesztésben a második az országban.* Kiemelkedően magas a zöldség-gyümölcstermesztés. A haltenyésztés, a halgazdaság a Tisza-menti és hortobágyi területeken jelentős.
- *Növekedést mutat a betelepült multinacionális vállalkozások, az ipari parkok és vállalkozási övezetek gazdasági teljesítménye.*
- *Fejlődött a termál- és gyógyvízkinccsel rendelkező térségek infrastruktúrája, élményfürdők, szállodák épültek.*

Gyengeségek:

- *Az országos és a régió egy főre jutó GDP trendje között a távolság növekvő, azaz az ország fejlettségi szintjét kifejező bruttó hazai termékből a régió részesedése csökken.*
- *A régió 23 kistérségéből mindössze 3 fejlődő, 13 kistérség pedig lemaradó.*
- *Nagymértékű az elvándorlás, különösen a szakképzett fiatalok körében. Az állandó és ideiglenes elvándorlás tovább növekedett. Különösen magas az elvándorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből.*
- *Kritikus a munkanélküliség mértéke és jellemző a munkanélküliség problémája. A régió munkanélküliségi rátája 2002-ben 8,1%, a leghátrányosabb helyzetű 13 kistérségben meghaladja a 10%-ot. Legsúlyosabb a munkanélküliség a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéhez tartozó csengeri (15,7%), a vásárosnaményi (14,5%), nyírbátori (14,0%), fehérgyarmati (13,7%), valamint Jász-Nagykun-Szolnok megyében lévő tiszafüredi (13,6%) kistérségekben.*
- *A régió Magyarország agrárfejlesztése szempontjából súlyponti stratégiai területet képez, de még nem teljes körű az okszerű termőföld-használat. A hatékony és jövedelmező termelésnek nem kedvez a nagyon elaprózott birtokrendszer.*

- *Fejletlen az úthálózat*, gyenge a régióban a potenciális tengely mentén fekvő települések, a kisebb városok, valamint a községek elérhetősége.
- *A kistérségek között jelentős egyenlőtlenségek és térségi fejlettségi különbségek tapasztalhatók* a foglalkoztatást, a szakképzettséget, a munkaerőpiacot az új ágazatok fejlődését figyelembe véve. *Az utóbbi években tovább nőtt az un. belső perifériák, döntően a rurális térségek lemaradása.* A belső perifériák a régió belül koncentráltan, többnyire a megyehatárok és a régió keleti határa mentén helyezkednek el.

Lehetőségek:

- Az EU-csatlakozással a régió geopolitikai helyzete felértékelődött: Észak-Alföld az EU – földrajzi értelemben vett – keleti kapujává vált. *A kelet-európai piacok stabilizálódása, illetve bővülése prognosztizálható*, ami egyben a befektetők érdeklődését is növelheti a keleti országrész iránt.
- Az EU regionális politikájának érvényesülésével *a régió jelentős fejlesztési támogatásban részesülhet a különböző felzárkóztató programok keretében.*
- A régióhatárokon átnyúló, országhatáron belüli *határmenti együttműködések segíthetik a régió elmaradott*, sok esetben a régiók határán elhelyezkedő *kistérségek gazdasági fejlődését* gazdasági-társadalmi kapcsolatok erősödésével.
- *Komplex turisztikai termékek fejlesztése*, speciális vonzerők megteremtése és ezekhez kiegészítő szolgáltatások kapcsolása fejlődési lehetőségeket nyújthat a régiónak.
- *A régió gazdaságának elemi érdeke elérhetőségének javítása* megfelelő kapacitású közlekedési hálózattal. A *regionális repülőterek* (Debrecen, Nyíregyháza, Szolnok) fejlesztése elsősorban *a szállításlogisztikához kapcsolódóan nyújt hosszú távú lehetőségeket.*

Veszélyek:

- A régió kis- és közép-vállalkozásai nincsenek felkészülve az EU-s versenyhelyzetre. Így *a csatlakozással nagy számú vállalkozás képtelen alkalmazkodni az egységes európai piachoz* és működése veszélybe kerülhet.
- *Más csatlakozó országok régióinak versenyelőnye az Észak-Alföldi Régióhoz képest.*
- A régió és az ország többi régiója közötti *jövedelem különbségek növekedése.*
- Kelet kapuja helyett *tranzit országgá válhatunk.*
- *A gazdaságilag aktív népesség csökkenése* és a nehezen aktivizálható népesség arányának növekedése.
- A régión belüli kistérségek között *meglévő egyenlőtlenségek fokozódhatnak.*
- *A régió elérhetőségét segítő fejlesztések elmaradása,* illetve késedelmes megvalósulása.
- *A lakossági ellátás* (oktatás, egészségügy, szociális ellátások) *működtetését és fejlesztését biztosító központi források csökkenése.*
- Tovább *romlik a lakosság egészségi állapota,* tovább mélyül a szociális válság és folytatódik egyes társadalmi csoportok elszegényedése. *Növekszik a hátrányos helyzetű roma népesség aránya.*

4.10. Területi monitoring

Az Európai Unió strukturális politikájáért felelős Főigazgatóság a '80-as évektől megkülönböztetett figyelmet fordít a támogatások várható hatásainak ex ante és ex post elemzésére.

Az EU struktúrapolitikájának fontos intézménye az Monitoring Bizottság, amely az Európai Bizottság, a minisztériumok és egyéb szervezetek képviselőiből áll, és feladatai a következők:

- az EU struktúrapolitikájának szabály szerinti megvalósítása,
- a programok céljainak elérése,
- a projektek koherenciája és meghatározott prioritású intézkedések,
- más közösségi politikák figyelembevétele,

- tájékoztatás a projektek kiválasztási kritériumairól, a projekt-kiválasztási eljárásról, az intézkedések leírásáról,
- monitoring és ellenőrzés az értékelési tevékenység során.

Ma már hazánkban is egyrészt a területfejlesztési támogatások, másrészt az állam gazdaságélénkítő intézkedéseinek kapcsán egyre gyakrabban vetődik fel a fejlesztési döntések területi, települési szintű hatáselemzésének igénye; azaz annak a számonkérése, hogy egy-egy központi vagy decentralizált támogatás milyen mértékben járult hozzá az adott térség vagy település társadalmi-gazdasági potenciáljának növekedéséhez, a térség fejlődéséhez, illetve felzárkózásához.

Az Európai Unió gyakorlatával összhangban a területi elvű intervenciós eszközök *egyre nagyobb súlyt kaptak*, és a gazdaságpolitikában jogos igény annak kimutatása, hogy az adóból eszközölt *támogatásokból megvalósult beruházások* (a hagyományos beruházás gazdaságossága, jövedelmezősége mellett) *milyen hasznot hoznak az adott közösségnek*. Ezért olyan elemzéseket alakítottak ki, amelyek *a bevételek és a ráfordítások mellett számba veszik a tovagyrűző hatásokat* is. A területi kiegyenlítődés elősegítésére, illetve a társadalmi és gazdasági kohézió erősítésére létrehozott Strukturális és Kohéziós Alapokra benyújtott infrastrukturális és termelő beruházások esetében a makrogazdasági költség-haszon elemzés módszerét alkalmazzák 15 millió euró alsó határtól.

Hazánkban *2003-tól* a regionális ügynökségek által megjelentetett *munkahelyteremtő, munkahelymegtartó, infrastruktúra- és humánerőforrás-fejlesztő pályázati kiírásában szerepel feltételként a hatásvizsgálatok elvégzése*.

A döntés-előkészítéssel foglalkozó szervezetek egyik legáltalánosabb, leggyakrabban megfogalmazott kérdése: *korlátozott pénzügyi források esetén melyik változatot érdemes támogatni az optimális hatás elérése érdekében*. Ennek érdekében szükséges ismerni a hatást befolyásoló tényezőket.

3. táblázat

Hatásvizsgálatok tipológiája

Hatásvizsgálat léptéke	makroszint (nemzetgazdasági és/vagy területi)	mikroszint (vállalati)	
Jellege	ex ante (várható hatás vizsgáló)	ex post (tényleges hatást kimutató)	
Tárgya	koncepció	program	projekt
Módszere	verbális	ökonometriai	numerikus
Területe	általános	értékhátártól függő	funkcionális

A területfejlesztési hatások kimutatására alkalmas módszerek (Kocziszky,2003):

- Verbális hatásvizsgálatok a ráfordítás és a haszon kapcsolatát ok-okozati összefüggésként kauzális gráf formájában vizsgálják, és eltekintenek a hatások számszerűsítésétől.
- Az ökonometriai hatáselemzések a hasznot és a ráfordítást pénzben kísérlik meg kifejezni. Lehetséges módjai: a költség-haszon elemzés és a szimulációs elemzés.
- A numerikus módszerek skálaelméleti alapon kívánják a projektek hatékonyságát értékelni.

A három nagy csoportba sorolt módszerhalmazt összehasonlítva *a komplexitás, objektivitás, számszerűsíthetőség, alkalmazhatóság* kritériumok alapján a következőképpen jellemezhető:

A verbális módszerek elsősorban a *hatások megítélésére alkalmasak*. Gyakran alkalmazott értékelési módszer a *Logikai Keretmátrix*, mellyel értékelhetők: az átfogó, hosszú távú célkitűzések, a rövid távú célok, a várt eredmények, a végrehajtott tevékenységek. Ezek elemzéséhez, méréséhez szükséges az eredményességi mutatók meghatározása, ehhez szükséges információk forrásainak meghatározása, az információ gyűjtés módja.

Gyakran alkalmazott értékelő módszer a *SWOT analízis*, a különböző időpontokban készített SWOT analízisek összevetése.

Kérdőíves vizsgálatok szintetizálásával is készíthető értékelés.

Számszerűsítés hiányában a következtetések megalapozatlanok.

Az ökonometriai módszerek mind a négy kritériumnak eleget tesznek, a gondot az indikátorok számszerűsítése okozza. A felmerülő esetleges nehézségek ellenére ennek eredménye felel meg legjobban az objektivitás kritériumának.

A numerikus módszerek gyenge pontja a súlyok meghatározásában rejlik, mert így fennáll annak a lehetősége, hogy a módszer az objektivitás látszatába csomagolja a szubjektív törekvéseket.

Az objektivitás kritériumának legjobban megfelelő *ökonómiai módszer egyike a költség-haszon elemzés.*

A költség-haszon elemzés célja, hogy a közpénzek segítségével megvalósuló projektek rangsorolásánál *azok az elemek is értékelhetővé váljanak*, amelyeket a gyakorlatban *nem* minden esetben *lehet* egyértelműen *pénzben kifejezni*, *de makroszinten fontosak*, és többlet költségvetési bevételeket eredményeznek, nemcsak közvetlen, hanem közvetett hasznót is hoznak. Fontos, hogy a támogatásokból megvalósuló beruházások gazdaságosságát valamennyi felmerülő haszon (a közvetlenül mérhető eredményeket;) és költség alapján lehessen megítélni. A támogatások felhasználásával megvalósuló fejlesztések esetében makrogazdasági szinten *haszon*: a közvetlenül mérhető eredmények + nemzetgazdasági szintű haszon (nemzetgazdasági szintű bevételek: pl. adók) + elmaradt veszteség + minden, ami pozitív hatással van a projekt kapcsán a településre. *Költség*: a közvetlenül mérhető költségek + nemzetgazdasági szintű veszteségek (kiadások) + elmaradt nyereség + minden, ami negatív hatással van a projekt kapcsán a településre.

A Miniszterelnökségi Hivatal által területi monitoring kidolgozására a *Miskolci Egyetem Európa Gazdaságtana Intézete és a MTA-Debreceni Egyetem Földművelési és Területfejlesztési Kutatócsoportja* pályázatot nyert, mely tanulmány kidolgozásában a Kutató Csoport munkatársaként részt vettem.

Ennek eredményeként létrejött tanulmányban a projekt gazdaságosságának vizsgálatára a következő összefüggést határoztuk meg:

A projekt költségvetési hozamainak és támogatásának diszkontált különbsége az az érték, amely alapján megítélhető a projekt gazdaságossági hatása, ezen keresztül társadalmi hasznossága a következő összefüggés felhasználásával:

$$H = \sum_{i=1}^n [h_i(1+p)^{-i}] - \sum_{j=1}^m [t_j(1+p)^{-j}]$$

Ahol:

H – az évenként felmerülő támogatások és hozamok diszkontált különbsége (haszon-jelenérték)

h_i – az i -ik évben realizálódott költségvetési hatás,

t_j – a j -k évben nyújtott támogatás összege,

n – a hozamok realizálódásának elvárt időtartama (év),

m – a támogatás folyósításának időtartama (év),

p – kalkulatív kamatláb.

Abban az esetben, ha $H > 0$, akkor a támogatás társadalmi, gazdasági hatása pozitív.

Hatásvizsgálatok végezhetők még különböző numerikus módszerekkel, melyek közül az egyik:

Harris és Marting módszere: mely a hatásokhoz súlyszámokat (nagyon jó; jó; még elfogadható; nem kielégítő;) rendel hozzá, és ezeket értékelést és értékelési tényezőket tartalmazó mátrixban ábrázolja.

Juran-módszer: Harris módszerét vizuálisabbá teszi azzal, hogy a hatásokat kördiagramban (kvázi céltáblában) szemlélteti.

Relevanciafa módszer: a verbális elemzést (fa alakzat) kombinálja relevanciaszámokkal, majd ennek segítségével rajzolja fel a relevancia fát.

Bridman módszere a dimenzióelemzésre és a hatásokat ún. preferenciahányados alapján határozza meg.

Guilford módszere a hatások preferenciamátrixából indul ki és határozza meg a „hatékonyabb” változatot.

Legfontosabb értékelési tényezők:

- hozzájárulás a jövedelmezőség növekedéséhez,
- hozzájárulás a munkaerő stabilitásához
- hozzájárulás a jövőbeni fejlődéshez

4.10.1. A területi monitoring szervezetei

Az Európai Unió által nyújtott egyes pénzügyi támogatások felhasználásával megvalósuló programok *monitoring rendszerének kialakításáról* szóló 124/2003. (VIII.15.) kormányrendelet rendelkezik. Meghatározta az EU-s és hazai források monitoring szervezeteit.

Központi Monitoring Bizottság (KMB): jött létre a nemzetközi segélyek és támogatások, valamint a nemzeti támogatások felhasználásának nyomon követésére, értékelésére, illetve az összehangolt, eredményes végrehajtás érdekében teendő intézkedések kezdeményezésére. A komplex támogatási rendszerek globális megfigyelő, koordináló, értékelő szervezete.

Monitoring Vegyes Bizottság: az Európai Unió és a magyar szakértők által közösen elvégzendő monitoring tevékenység ellátására létrehozott szervezet, amely felügyeli és koordinálja az Európai Unió által finanszírozott segélyprogramok (PHARE, ISPA, SAPARD) célkitűzései megvalósulásának folyamatát.

Szektor Monitoring Albizottság: a Monitoring Vegyes Bizottság albizottsága, mely egy konkrét fejlesztési terület célkitűzéseinek megvalósításához biztosított források felhasználásának megfigyelését végző szervezet.

Operatív Program (OP) – Közösségi Támogatási Keret (KTK) – monitoring bizottságok: minden egyes közösségi támogatási keret és minden egyes operatív program végrehajtását felügyelő szervezet.

Végrehajtó szervezet: a PHARE esetében a Központi Pénzügyi és szerződéskötő Egység, a Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság (VÁTI Kht.). az Európai Szociális Alap Végrehajtó Ügynökség, az ISPA estében a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, valamint a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium ISPA végrehajtó szervezetei, a SAPARD esetében a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal.

Irányító hatóság: a SAPARD esetében a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, a strukturális alapok és a Kohéziós Alap vonatkozásában a Kormány által kijelölt szervezetek. Az irányító hatóság az Európai Unió által nyújtott támogatások bonyolítását végző bármely, a tagállam által kijelölt köz- vagy magánszervezet, hatóság országos, regionális vagy helyi szinten.

A Közösségi Támogatási Keret (KTK), az Operatív Program-ok (OP-k), és a Kohéziós Alap végrehajtását önálló monitoring bizottságok felügyelik. A monitoring bizottságot az alapokból történő hozzájárulásról szóló döntést követő 90 napon belül kell felállítani. Az egyes minisztériumoknál is működnek monitoring egységek, mely az OP irányító hatóság vagy a közreműködő szervezet keretében működik.

A rendkívül széttagolt monitoring szervezetek összehangolt működését egységes monitoring informatikai rendszerrel kívánják megteremteni. A rendszer központi infrastruktúrájának fejlesztéséről és üzemeltetéséről a MeH Nemzeti Fejlesztési Terv és EU támogatások Hivatala gondoskodik.

4.10.2. A T-MER célja, feladata

A területi folyamatok megfigyelésére és a területfejlesztési politika érvényesülésének értékelésére vonatkozó előírás már az 1996. évi XXI. a területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvényben is meghatározásra került, mint a területfejlesztés célja:

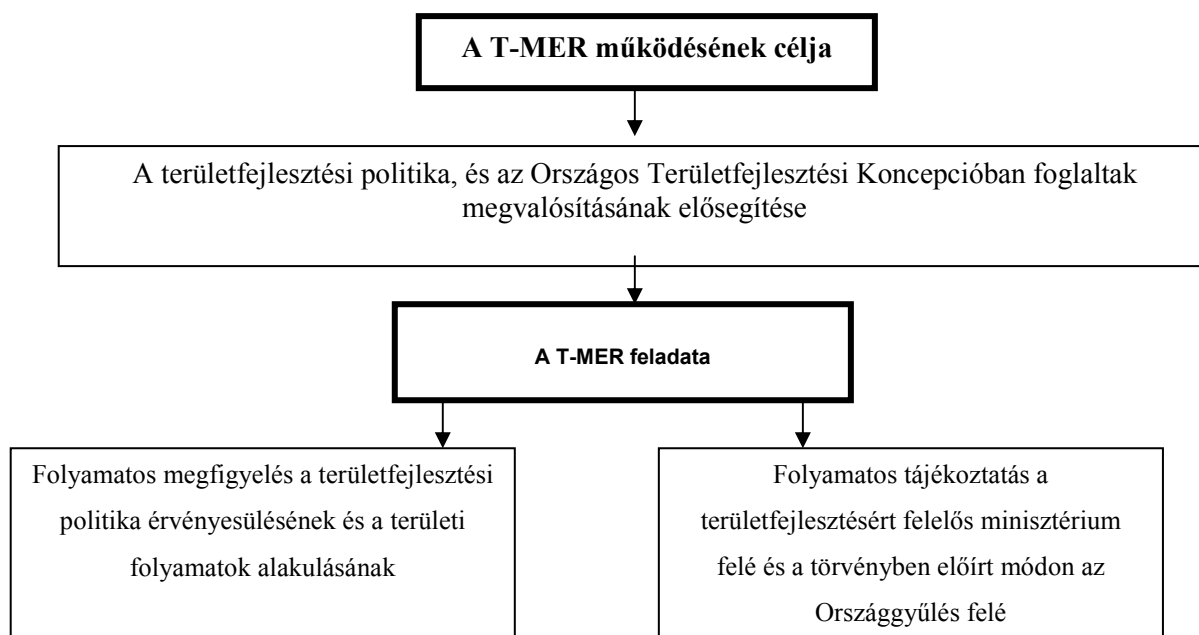
“Az országra valamint térségeire kiterjedő társadalmi, gazdasági és környezeti területi folyamatok figyelése, értékelése.”

A területi megfigyelés és értékelés területfejlesztési beavatkozásokat végrehajtó területfejlesztési intézmény- és eszközrendszer működésének megfigyelését teszi lehetővé. Ezeken túl az egyéb strukturális beavatkozások (ágazati vagy szektorpolitikák) területfejlesztési hatású eredményeinek nyomon követésének feladatát is ellátja.

E munka elvégzését hivatott elősegíteni a T-MER, a területfejlesztési megfigyelő és értékelő rendszer (16. ábra). A T-MER esetében a megfigyelés témája az ország társadalmi-gazdasági helyzetében bekövetkezett változások területi vonatkozásai, területi folyamatai és a területfejlesztési politika megvalósulása. E nélkül ugyanis a területfejlesztés folyamatában a pillanatnyi helyzetet, eddig elért eredményeket leíró és a döntéseket alátámasztó információk és elemzések készítése késedelmet szenved. Ebben az esetben pedig a döntéshozók nem tudnak megfelelően dönteni a rendelkezésre álló erőforrások hatékony felhasználásával kapcsolatban, s ezzel késleltetik a területfejlesztési politika céljainak megvalósítását. A T-MER nyomon követi, értékeli a területi folyamatokat, a beavatkozást végrehajtó intézményrendszer állapotában és működésében bekövetkezett változásokat, valamint a beavatkozások során felhasználásra kerülő eszközök alakulását és elősegíti a területfejlesztési politika

érvényesülését azáltal, hogy figyelemmel kíséri az egyes szakmapolitikai döntések területi következményeit. Ezen kívül mindehhez elérhetővé teszi a szükséges információkat, valamint működési eredményeivel elősegíti a beavatkozásokhoz szükséges döntések előkészítését.

16. ábra A T-MER célja, feladata

A T-MER és a Program Monitoring Rendszer (PMR)

Területfejlesztési monitoring alatt főleg a területfejlesztési programok és az állami támogatások (célelőirányzatok, alapok és támogatások) pénzügyi felhasználásának nyomon követését értik.

A monitoring tevékenység fogalmába mindkét rendszer beilleszthető, azonban konkrét koncepció, illetve rendszertechnikai megoldás tekintetében alapvető különbségekről van szó. A Program Monitoring Rendszer (PMR) elsődleges feladata, hogy folyamatosan ellenőrizze a területfejlesztési programok megvalósítását segítő állami és külföldi forrásokból nyújtott támogatások pénzügyi és gyakorlati megvalósításának folyamatosságát és hatásosságát.

A T-MER funkciója egy átfogó helyzetjelentés készítése és az Országgyűlés tájékoztatása a törvényben meghatározott feladatoknak megfelelően, felhasználva a PMR által kibocsátott jelentéseket és az ezeken alapuló értékelések eredményeit, és mint információt beépíti az outputjába. A különböző létező megfigyelő és értékelő

rendszerek egymással összekapcsolhatók, és egyik a másikat átfoghatja, a maga információ feldolgozó folyamataiba bekapcsolhatja. Így pl. a területfejlesztési megfigyelő és értékelő rendszer (T-MER) bemenetei között szerepelnie kell a fentebb már említett program monitoring rendszerek (PMR) megfelelő kimeneti információinak is. A területi folyamatokat, illetve a területfejlesztési politikát nagymértékben befolyásolják a különböző programok eredményei.

A T-MER felépítése

A T-MER két jellegében és működésében eltérő alrendszerre osztható:

- *Információs alrendszer*
- *Szakértői alrendszer*

A kettő között szoros kapcsolat van, mivel a szakértői alrendszer az általánosabb működési célokkal rendelkező információs alrendszer eredményeire támaszkodik. Moduláris felépítése révén az egyes modulok önmagukban, más célokra is használható outputokat állítanak elő, azonban összekapcsolódva, egymás outputjait inputként kezelve magasabb hozzáadott- értéket képviselő terméket hoznak létre.

Az egyes modulok ugyanis logikailag szorosabban összetartozó feladatokat ölelnek fel. Így a modulok külön-külön, meghatározott speciális célokra is felhasználható érdemleges outputokat állítanak elő. De láncszerűen egy folyamattá összekapcsolódva, melyben egymás eredményeit használják fel, előállítják a rendszer végső termékét, outputját, s ezzel lehetővé teszik a területfejlesztési megfigyelő és értékelő rendszer céljának megvalósulását.

Az információs alrendszer által előállított adatok, információk a szakértői alrendszer számára alapvető erőforrásként szolgálnak, és lehetővé teszik a rendszer végső eredményét képező jelentések és dokumentumok előállítását.

Míg az információs alrendszerben főleg mechanikus, algoritmizálható műveleteket végeznek, azaz adatgyűjtést és feldolgozást hajtanak végre, addig a szakértői alrendszer főleg a szakemberek tapasztalataira és szakmai tudására alapozva ezeket első lépésben az igényeiknek megfelelő információkká alakítja át, majd feldolgozza, értékeli és végül a felhasználói szükségleteknek megfelelő formában megjeleníti.

Az információs alrendszernek nincsen konkrétan meghatározható vizsgálati tárgya.

Célja, hogy a lehető legpontosabban, mindenre kiterjedően írja le a megfigyelt jelenségeket. Nem egy konkrét potenciális beavatkozásra készül, s ezért vizsgálati köre nincs leszűkítve egy célzott területre. *Teljességre törekszik s ennek megfelelően az adatgyűjtése igen széleskörű.*

Az érzékelő modul biztosítja az adat és információforrásokkal való kapcsolatot, azaz a TEIR, és egyéb információs forrásokból származó adatok és információk megkeresését, lehívását. Ezután a kért információkat, adatokat a modul átveszi, azonosítja és tárolóba teszi.

Az adatfeldolgozó modul a kért információt további feldolgozásra alkalmas állapotba hozza (pl.: konvertálja), végül lehívás esetén az információ feldolgozó rendszer számára tovább adja.

Itt érdemes megjegyezni, hogy *a területfejlesztési politika érvényesülését* elsősorban nem kvantitatív (mennyiségi, számszerű), hanem *kvalitatív* (minőségi, leíró) *jellegű adatok mutatják be.* Ennek megfelelően az adatfeldolgozó modul elsősorban a számszerű adatok egységes és összehasonlítható formába alakítását, valamint a leíró jellegű adatok egységes követelményeknek megfelelő tartalomra hozását végzi el.

A szakértői alrendszer az információs alrendszer által ilyen módon biztosított adatokat, mint inputokat hasznosítja. Ezek azonban még „nyers” adatok, információk, amelyek nem felelnek meg az értékelő modul által támasztott követelményeknek és nem alkalmasak a vizsgálatok elvégzésére.

Az információ feldolgozó modul már a szakértői alrendszer szerves részét képezi és eszköz, ami az összekötő kapcsolatot biztosítja a két alrendszer között.

Értékelő modul: megfelelő módszertan alkalmazásával, meghatározott időszakra és intézkedésekre vonatkozóan készíti a hatások értékelését. Ez jellegében több, mint a megfigyelő és értékelő jelentés, mivel nemcsak a konkrét eredményeket vizsgálja, hanem kimutatja azt is, hogy ezek mennyiben felelnek meg és milyen mértékben járultak hozzá a stratégiai célok teljesüléséhez.

Az Output modul állítja elő a megfigyelő és értékelő rendszer végtermékét. Ezek feldolgozottsági foka függhet a további felhasználók igényeitől. Ezek lehetnek rendszeres időszaki, vagy rendkívüli jelentések a döntéshozók igényeitől függően.

Az információs modulok által kidolgozott és feldolgozott modulok végtermékeit a szakértői alrendszer különböző módszertani megalapozottsággal és kritikai szemlélettel vizsgálják az eredmények hasznosságát és felhasználhatóságát.

Az információs alrendszerrel szemben támasztott legfontosabb követelmény a pontosság és a hitelesség, mert csak ezek biztonságos tudatában továbbítható végfelhasználásra.

Ahhoz azonban, hogy ezen eredmények valóban felhasználásra kerüljenek, elengedhetetlen az eredmények megfelelő és közérthető formában megfogalmazott bemutatása. Ennek hiányában az elemzéseket nem lehet teljes körűen alkalmazni és a potenciális felhasználók nem juthatnak hozzá az egyszerűen megfogalmazott és könnyen bemutatatható következtetésekhez.

5. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A témával kapcsolatos szakirodalom és a kapcsolódó törvények, rendeletek áttanulmányozásával, a regionális politika, a mezőgazdasági földhasználat, valamint a területi fejlettségi különbségek, az elmaradottság csökkentésére tett kormányzati intézkedések megismerésével, a felhasznált támogatások hasznosulásának vizsgálatával többé-kevésbé átfogó képet kapunk arról, hogyan változott hazánk mezőgazdaságának, és a Régió társadalmi-gazdasági helyzete a rendszerváltás után, *fog-e felemelkedést hozni az Európai Unió csatlakozás után az Unió regionális politikája, megszüntethető-e a térség végleges leszakadása.*

Magyarország agrárgazdasági helyzetének, *mezőgazdasági földhasználatának értékelése során megállapítható*, hogy hazánk legfontosabb természeti erőforrása a termőföld. *A mezőgazdasági termelés alapvető erőforrásai (munkaerő, eszköz, föld) változó összetétel mellett még mindig kiaknázható komparatív előnyt jelentenek a nemzetgazdaság egésze, és így a vidéken élők számára.* A statisztikai adatok szerint az ország 9,3 millió hektár összes területének közel 83 %-a termőterület, melynek 63 %-a áll mezőgazdasági művelés alatt, és ennek csaknem fele szántóként hasznosul. Hazánk mezőgazdasági jellegét bizonyítja az is, hogy a lakosság fele él falvakban és kisvárosokban.

Hazánk 2004. május 1-jén az Európai Unió tagja lett olyan mezőgazdasággal, amely mentőövet lát az EU agrárpolitikájában, de kényszerűen és joggal arra is számít, hogy a leginkább rászoruló kisegyszisztenciákon ez nem tud segíteni. Nagy problémát jelent, hogy a kilencvenes évek átalakulásának következményeként meglehetősen átláthatatlan, elaprózott tulajdoni szerkezet jött létre, amelyben *az életképes gazdaságok aránya még napjainkban is elenyésző.* Az egyéni gazdaságok szerepe a meghatározó, *2002-ben az összes termőterület 54,8 %-át egyéni gazdaságok művelték, melyeknek átlagos birtokmérete 2,8 hektár.* A gazdaságtalan termelést eredményező birtokméreten túlmenő nagy problémát jelent az egyéni gazdák EU-val kapcsolatos ismereteinek, valamint a versenyképes, a környezetkímélő mezőgazdaság megteremtéséhez szükséges szakmai ismeretek hiánya. *A Nemzeti Fejlesztési Terv a vidék, a hátrányos helyzetűek felzárkóztatását tekinti az egyik legfontosabb gazdasági és társadalmi céljának, a vidék esélyegyenlőségének javítása áll a prioritásainak középpontjában, mivel a vidék jelenti a nemzetmegtartó és formáló erőt, a társadalmi jövőképet befolyásoló tényezőt.*

Annak reális lehetősége van, hogy ezek az elképzelések nemcsak új értelmet kaphatnak, hanem meg is valósulhatnak az EU-hoz történő csatlakozással.

Az Észak-Alföldi Régió kistájainak elemzése során megállapítható, hogy a legjelentősebb természeti erőforrása a termőföld, az Alföld nagytáj északkeleti harmadát öleli fel. Magyarország agrárfejlesztése szempontjából súlyponti stratégiai területet képez. A régió mindhárom megyéje mezőgazdasági jellegű, a mezőgazdasági ágazat aránya meghaladja mind az országos és az Európai Unió átlagot, itt a legnagyobb az ágazat GDP-ből való részesedése is. A mezőgazdasági terület átlagos aranykorona-értéke (15,32 AK) elmarad az országostól (18,15 AK). Jellemző a tőkeszegény mezőgazdasági vállalkozások magas száma és aránya. Kiemelendő, hogy a természeti adottságok változatosak, valamint egyes mezőgazdasági (pl. gyümölcs, cukorrépa, dohány, napraforgó, burgonya) és élelmiszeripari termékek esetében kiemelten jó feltételekkel és termelési tapasztalatokkal rendelkezik. Ezekhez a lehetőségekhez kell igazítani a térség termőföldhasználatát, és sürgősen ki kell alakítani a mezőgazdasági kistermelők között a termelési-értékesítési együttműködéseket, mint a versenyképes termelés elengedhetetlen feltételét. Megfigyelhető tendencia a tájjellegű, minőségi, jelentős hozzáadott értéket tartalmazó egyedi termékek iránti fogyasztói igény növekedése, a biotermékek, az ökológiai gazdálkodás egyre népszerűbbé válása, amely segítheti a régió mezőgazdaságának versenyképessé tételét. Következtetesként megállapítható, hogy a versenyképes mezőgazdasági termelés feltételeinek megteremtése csak a piacképesség javításával, a hozzáadott érték teremtő képesség növelésével, illetve a mezőgazdasági vállalkozások differenciált fejlesztésével érhető el. A régió növénytermelésében meghatározó a búza és a kukoricatermesztés. A búzatermesztésben a minőséget kell a központba állítani. A hazai fogyasztás és az export szempontjából az ún. javító minőség, továbbá a speciális igényeket kielégítő, hazai nemesítésű fajták előállítása a cél. A kukoricatermesztés az EU összehasonlításban is versenyképes, de a takarmánykukorica termesztése mellett szükséges a csemegekukorica és az egyéb étkezési fajták termesztése is. Ugyanakkor ki kell hangsúlyozni, hogy a búza is, a kukorica is ún. nagyüzemi növény, termesztésük csak a jobb minőségű földeken, és nagy méretekben a leggazdaságosabb. Mindezek alapján ajánlatos, hogy csak azokon a területeken kerüljön sor a termesztésükre, ahol a termőhelyi és üzemméreti feltételek megfelelőek. A régió optimális földhasználatának, valamint a jövedelmezőségének megteremtése érdekében ajánlott az olaj- és fehérjenövények termesztési területének növelése a külpiaci és a feldolgozó igények

alapján. Az elmúlt két-három évtizedben visszaszorult a fehérje növények termesztése, pedig a gyengébb adottságú területeken javasolt termesztésük, és a szükséges termesztési technológia betartása mellett jövedelmezőségük is biztosított.

A burgonya termesztésénél szükséges figyelembe venni azt, hogy ma már elsősorban a feldolgozóipar számára érdemes termelni. A piaci kereslet jó minőségű áruval a jelenlegi területnagyságról kielégíthető, de a termésátlagok fokozása nélkül nem biztosítható a nyereséges termelés a növekvő tökeigényesség mellett.

A cukorrépa termőterületének fenntartása is csak a termésátlag és a termesztési színvonal növekedése mellett lehetséges. A dohánytermesztést feltétlenül szükséges megtartani a kedvező termőhelyi adottságok megléte miatt, a lakosság megtartása érdekében is. A régió megfelelő tájkörzeteiben indokolt lenne a len, a rostkender, a mák, az olajtök, a cirok termesztése is a külpiazi igények alapján.

A régióban lehetőség van a kertészeti ágazat fejlesztésére is az agroökológiai jellemzők alapján, és ez több szempontból lenne hasznos: a kertészeti termesztés területén az EU Közös Agrárpolitikája (KAP) nagy szabadságfokot engedélyez, amit a termelők érdekében ki kell használni. Másik szempont, hogy a kertészet fejlesztése a legnagyobb munkahelyteremtő lehetőség a mezőgazdasági termelésben, de az élelmiszeripari foglalkoztatásra is pozitívan hat. Harmadik szempont, hogy a Régió több térségében van lehetőség geotermikus energia igénybevétele a gazdaságos és jó minőségű zöldségek előállítására érdekében.

A gyümölcsstermesztés szempontjából az Észak-Alföldön található az almaterület 60 %-a, a meggy több mint 37 %-a, a dió és a szilva 27-27 %-a, valamint a köszméte közel 72%-a. A meggy hungaricumnak tekinthető, a minőségi termesztés megszervezése és stabil mennyiségi kínálat esetén jelentős export valósítható meg belőle. Kiváló adottságaink kihasználása érdekében mielőbb ki kell építeni a korszerű ültetvényekre alapozott vertikumot. Mennyiségileg és a fogyasztásban betöltött szerepe alapján az alma marad a Régió, de hazánk meghatározó gyümölcse, de új telepítések szükségesek, természetesen a nemzetközi piacon is eladható fajtákkal, korszerű technológiával, olyan területi koncentrációval, amely fejlett árumanipulációs és logisztikai lehetőséget biztosít.

Ugyanakkor fontos látni azt is, hogy optimális mezőgazdasági földhasználattal a mezőgazdaság differenciált fejlesztése következtében számos mezőgazdasági jellegű munkahely szűnhet és szűnik meg a jövőben, amely nagy nehézséget jelent majd a vidéken élő népességnek, mivel a gazdaságban betöltött súlyuk csökkenése várható.

A régió belül jelenleg is nagyok a térségi – gazdasági-társadalmi – fejlettségbeli különbségek, egyes térségekben kritikus a népességmegtartó erő. Reális veszélyt jelent a térségi egyenlőtlenségek további növekedése, ezért a területfejlesztési tevékenységek megvalósítása kiemelt, stratégiai jelentőségű. A nem mezőgazdasági jellegű új munkahelyek teremtése és a vidéken élők életminőségének javítása, a vidéki területek népességmegtartó erejének növelése érdekében végrehajtott intézkedések ellensúlyozhatják a negatív tendenciák erősödését. A gazdaság fejlődése a továbbiakban is várhatóan a nagyobb városok körül kialakult gazdaságfejlesztési centrumokra fog koncentrálni, ezért nagyon fontos, hogy a területfejlesztési stratégiákban olyan intézkedések fogalmazódjanak meg, amelyek a térségi különbségek mérséklését célozzák. Ösztönözni kell a gazdasági szempontból rendkívül sérülékeny térségekben a mezőgazdasághoz nem kötődő jövedelemtermelő tevékenységeket. Ahhoz, hogy az elmaradottabb térségek is részesüljenek a régió fejlődésének jótékony hatásából, elengedhetetlen a közlekedési feltételek javítása. A térségek népesség megtartó képességének javításához továbbá szükséges a minőségi egészségügyi ellátás, kiváló oktatási feltételek, kulturális lehetőségek biztosítása és megfelelő lakossági infrastruktúra.

A gazdaságfejlesztés a régió fejlesztésének egyik legfontosabb eleme, amely ha jól működik maga után vonja a jóléti infrastruktúrák megteremtésének lehetőségét. Az ipari szerkezet feldolgozóipar-orientált, és ehhez kapcsolódóan eredményesen fejleszthetők a magas hozzáadott értéket előállító beszállítói hálózatok. Szükségesek komplex ipartelepítési és befektetés-ösztönzési akciók, melynek eredményeként a belső erőforrásokra épülve nő a régió versenyképessége. További fejlesztési lehetőség az országos és nemzetközi hatókörű turisztikai adottságok kihasználása az infrastruktúra fejlesztésével. A minőségi turisztikai termékek iránt a hazai és a nemzetközi kereslet növekedése várható, ezért a turizmus fejlesztése a Régió felzárkózása, intenzívebb fejlődése szempontjából kulcsfontosságú. A természeti adottságok között az egyik legnagyobb érték a termálvízkincs. A termálturizmus nem szezonális, az ezt igénybevevők életszínvonala az átlagot meghaladja, ezért elsősorban a magas színvonalú infrastruktúrát veszi igénybe, amit hajlandó is megfizetni. Harmadik fejlődési irány az ökoturizmus, mivel ebben a régióban található két nemzeti park (Hortobágy, Körös-Maros) és számos tájvédelmi körzet (Szatmár-Beregi, Hajdúsági, Közép-Tiszai, Bihari-síki).

Az Észak-Alföldi Régió *a munkanélküliségi ráta nagyságát tekintve tartósan az utolsó helyen áll a magyarországi régiók rangsorában, és az egy főre eső GDP rangsorában is a hét régió közül a hatodik helyen áll.* Ezek a tények bizonyítják azt, hogy a régióban *nem történt meg a szerkezetváltás, az itt működő vállalkozások versenyképessége korlátozott,* ami összefügg az alacsony technikai színvonallal, melynek oka a súlyos tőkeszegénység. *A tőkeszegénység csak külső vállalkozói erőforrások bevonásával oldható meg,* de a befektetési ösztönzésekhez nélkülözhetetlen a kormányzati támogatás. Csak tőkebevonással valósítható meg a kis- és középvállalkozások megerősítése, a régió belüli egyenletesebb eloszlásuk biztosítása, melyek jelenlegi állapota gátat szab a gazdasági fejlődésnek, akadályozza a minőségbiztosítási rendszerek bevezetését, ezáltal az elvárt színvonalú minőségi termékek előállítását.

A régió számára kulcskérdés a regionális versenyképesség erősítése. Számos példa mutatja, hogy *a dinamikusan fejlődő régiók sikereinek tényezői között megtalálható a következetes fejlesztéspolitika alkalmazása,* amely mögött szinte minden esetben megtalálható *a kitűzött célok megvalósításában elkötelezett, professzionálisan működő, jelentős kapacitásokkal rendelkező intézményrendszer.*

A régió fejlettségi különbségeit csökkenteni szándékozó támogatások nagysága elég jelentős volt az elmúlt 7 évben, *a régió kapta az ország területfejlesztési célokra előirányzott támogatások egynegyedét, mégis az egy főre eső GDP-je nem növekedett, inkább csökkent.* Ebből arra lehet következtetni, hogy nem érvényesült az addicionálás és koncentráció elve, *a támogatások nem érték el azt a célt, amelyre adták.* Ugyanakkor az is látható az elemzésekből, hogy először 2002-ben készült kimutatás arról, hogy összesen, a különböző tárcáktól, pályázatok útján milyen célra és mennyi támogatást kapott egy-egy kistérség. Ezért majd *csak évek múlva lesz látható és értékelhető ezek hatása, illetve eredménye.*

A regionalizáció folyamata lassan halad előre, fiatal a regionális intézményrendszer, korlátozottak az intézményi tapasztalatok. A Regionális Fejlesztési Ügynökség (hasonlóan a többi hazai fejlesztési ügynökséghez) kevés létszámmal működik, költségvetése töredéke a hasonló méretű EU-régiókban tevékenykedő szervezeteknek. *A regionális Fejlesztési Ügynökségek, valamint a megyei Fejlesztési ügynökségek között nem érzékelhető semmilyen kapcsolat, nincs meg az egyértelmű munkamegosztás. Ennek hiányában a régió stratégiai céljai sem lehetnek összehangoltak, nem valósulhat meg a következetes fejlesztési politika alkalmazása. Hiányoznak a regionális politikát ismerő, területfejlesztésben képzett és a régió fejlesztésére elkötelezett szakemberek.*

Európai Unióhoz való csatlakozásunkból származó előnyök csak úgy használhatók ki, ha jól képzett szakember gárda alakul ki helyi, megyei, regionális és országos szinten egyaránt. Ezért *szükséges az Európai Uniót, az EU-s alapok működését jól ismerő szakembergárda megteremtése, az EU-ból érkező források professzionális kezelésére alkalmas intézményrendszer kiépítése*, a források megszerzéséhez szükséges szakmai dokumentumok előkészítése, a források hatékony felhasználását biztosító fejlesztési projektek generálása, időben történő előkészítése, kapcsolatok kiépítése az EU szervezeteivel. Csak abban az esetben van esély az Európai Unióból érkező forrásokból való megfelelő részesedésre, ha az ország, az egyes régiók, a megyék, illetve a kistérségek a felsorolt területeken gyors eredményt tudnak elérni.

6. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

- 6.1. Megállapítottam, hogy Magyarországon az utóbbi tíz évben *a mezőgazdaság aránya a GDP termelésben negyedére, az exportban és a foglalkoztatásban harmadára csökkent*. A lineáris trend függvényelemzések alapján 2002-re az export évente 1,9%-kal, a mezőgazdasági aktív keresők aránya 0,8%-kal, a GDP-hez való hozzájárulás pedig átlagosan 1,5%-kal csökkent. Ennek oka többek között az élelmiszeripar visszaszorulása, korábbi piacaink elvesztése és a megújult környezethez való alkalmazkodás késlekedése.
- 6.2. Az Észak-Alföldi Régió társadalmi–gazdasági helyzetét elemezve megállapítottam, hogy *az egy főre jutó GDP növekedés az országos átlaghoz viszonyítva folyamatosan csökken*. Korrelációs vizsgálattal kimutattam, hogy *a GDP csökkenésének közvetlen kapcsolata van a mezőgazdasági termelés régió belüli viszonylagosan magas arányával*. Statisztikai módszerek segítségével megállapítottam, hogy a régióban 1 új gazdasági szervezet létrejötte 0,16%-al csökkenti a munkanélküliségi rátát. A gazdasági szervezetek száma és az egy lakosra jutó SZJA alapot képező jövedelem közötti összefüggés igen erős, a korrelációs együttható 0,8. A regressziós egyenes alapján egy gazdasági társaság létrejötte 3878 Ft-al növeli az egy főre jutó SZJA alapot képező jövedelmet. Ennek multiplikatív hatása tovább növeli a térség felzárkózását.
- 6.3. A mezőgazdasági földhasználat és a vetésszerkezet elemzésének eredményeként megállapítottam, hogy a régió belül kistérségenként a termőhelyi adottságok figyelembevételével szükséges az okszerű termőföldhasználat meghatározása, tervezése. A hatékony földhasználat alapvető követelmény az agrárgazdaság versenyképességének növeléséhez. Az Észak-Alföldi Régió természeti adottságait csak és a fenntartható gazdálkodás követelményeinek figyelembevételével meghatároztam a földhasználati zónákat a jövedelmezően természetű növényfajokat, javaslatot tettem az egyes növénykultúrák vetésterületének növelésére, illetve csökkentésére.
- 6.4. A területi fejlettségi különbségek száma - és vállalatok jegyzet tőkéje, jövedelem, munkanélküliek aránya – elemzése alapján megállapítottam, hogy a régió gazdasági szerkezetének átalakulása nem történt meg. Az Észak-Alföldi Régió leszakadásának egyik oka, a főútvonalak alacsony áteresztőképessége, a

gyorsforgalmi utak hiánya, melyek nehezítik a térség elérhetőségét. Ennek bizonyítéka a Jász-Nagykun-Szolnok megyében lévő leghátrányosabb helyzetű kistérségek száma 2, Hajdú-Bihar megyében 4 és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 7. Másik oka a turisztikai szálláshelyek száma és minőségének az alacsony szintje, amely csökkenti az alternatív jövedelemszerzési lehetőségeket.

- 6.5. A régió versenyképes gazdaságának fejlesztése érdekében szükséges a feldolgozó- és szolgáltatóipari fejlesztése külső források bevonásával. A jövedelmezőség növelése érdekében segíteni kell a mezőgazdasági termelők között a termelési-értékesítési együttműködéseket. A régió felzárkózását az EU csatlakozásból származó előnyök, a strukturális és kohéziós alapok forráslehetőségeinek maximális kihasználásával kell megteremteni.
- 6.6. *Kutatási eredményeim és elemzéseim mutatják, hogy a támogatások hatékony célú felhasználása érdekében elengedhetetlen a területi monitoring alkalmazása a megvalósult fejlesztési programok eredményességének elemzésében.*

7. ÖSSZEFOGLALÁS

Doktori értekezésemben az Európai Unió és a hazai regionális politika célkitűzéseinek, hazánk regionális sajátosságainak helyzetelemzésével és értékelésével *bemutattam, honnan hová jutottunk az elmúlt évtizedek során, mire számíthatunk az EU-csatlakozás első éveiben*. Elemeztem az Észak-Alföldi Régió területi egyenlőtlenségeit, az elmaradottság okait, melynek eredményeként *javaslatot tettem a fenntartható fejlődés biztosításának lehetséges változataira, a régió fejlesztési lehetőségeire*.

Európai Unió csatlakozásunk hosszú történelmi folyamat eredménye és kezdete. Magyarország regionális helyzetét befolyásolják történelmi gyökerei, melyek egészen az államalapításig nyúlnak vissza.

Az I. világháborút lezáró Trianoni békeszerződés után a megcsönkített, súlyos politikai, gazdasági, társadalmi válsággal küszködő Magyarország a területi revízióban reménykedett, és az országon belül nem alakított ki területi politikát. A következő korszakot az államszocializmus időszaka jelentette, ahol mindig jelen volt a „területfejlesztés” politikai síkon. A terület- és településfejlesztés 1990-ben új helyzetbe került. A rendszerváltás során a települések szembesültek *gazdasági versenyképességük alacsony színvonalával. A tőkehiány és a válsághelyzet* együttes hatása rávilágított *a területfejlesztési politikánk hiányosságaira*.

Ennek a speciális történelmi helyzetnek a tükrében vizsgáltam az Európai Unió csatlakozást követő lehetőségeket, melyben az *Észak-Alföldi Régió területi sajátosságaira*, és azon belül *a mezőgazdasági földhasználat kérdéseire koncentráltam*.

Az Európai Unió - amelyhez 2004. május 1-jén Magyarország is teljes jogú tagként csatlakozott - regionális politikájának *fontos törekvése az egyenlőtlenségek mérséklése*. A szolidaritás, a méltányosság és az igazságosság elvéből kiindulva az elmaradottság felszámolása, *a régiók fejlesztése és felzárkóztatása a Közösség fontosabb stratégiai célja*. Magyarország az EU teljes jogú tagjaként *új lehetőségeket kap az elmaradott régiók, így az Észak-Alföldi Régió fejlesztésére*. Az EU a fejlesztési programozás keretében a kedvezményezett térségeket hét évre előre határozza meg.

Magyarország agrárgazdasági helyzetének, mezőgazdasági földhasználatának értékelése során megállapítható, hogy *hazánk legfontosabb természeti erőforrása a termőföld*. A mezőgazdasági termelés alapvető erőforrásai (munkaerő, eszköz, föld) változó

összetétel mellett még mindig kiaknázható komparatív előnyt jelentenek a nemzetgazdaság egésze, és így a vidéken élők számára. A statisztikai adatok szerint az ország 9,3 millió hektár összes területének közel 83 %-a termőterület, melynek 63 %-a áll mezőgazdasági művelés alatt, és ennek csaknem fele szántóként hasznosul. Hazánk mezőgazdasági jellegét bizonyítja az is, hogy a lakosság fele él falvakban és kisvárosokban.

A mezőgazdaság aránya a GDP termelésben 1990 és 2002 között kevesebb, mint negyedére, az exportban és a foglalkoztatásban harmadára csökkent. A termelő ágazatok közül az agrárágazat volt az egyetlen, amely tartósan pozitív egyenlegével javította az ország fizetési mérlegét. Ma már mezőgazdasági termelés részesedése a bruttó hazai termék előállításából meglepően alacsony. Ennek ellenére a mezőgazdaság nemzetgazdaságban és a társadalomban betöltött szerepe ennél sokszorosán jelentősebb. A magyar agrárgazdaság jelenlegi teljesítő képessége alacsony. A jelenlegi helyzet ismeretében azonnali feladatok végrehajtására van szükség a versenyhátrány mielőbbi leküzdése céljából. A jövőben egyszerre exportorientált és fenntartható agrárgazdaság megteremtése lehet a reális cél.

Hazánkban a mezőgazdaságilag hasznosított földterület az elmúlt évszázadban - az infrastrukturális létesítmények telepítése során –nagymértékben csökkent. A föld használatát és tulajdonviszonyait az elmúlt ötven évben három - céljaiban és következményeiben sok ellentmondást hordozó - földreform alakította. Ezek a változások megakadályozták a mezőgazdaság, a földtulajdon, a földhasználat összehangolt fejlődését. Az 1990-es évek elején kezdődött rendszerváltás célja a tulajdonviszonyok gyökeres átalakítása, a magántulajdon visszaállítása volt. Az átalakulás eredménye egy elaprózott, átláthatatlan tulajdoni szerkezet kialakulása lett. A biztonságos megélhetést nyújtó, életképes méretű gazdaságok aránya a tulajdonváltást követő több mint 12 év elteltével még mindig elenyésző. A termőföld 86%-a magántulajdonban van.

Hazánkban a szántóföldi vetésszerkezet alakulását tekintve az utóbbi 10 évben jelentős változások nem történtek, azonban a rendszerváltozást megelőzőekhez képest a kukorica kivételével valamennyi ágazat esetében kisebb-nagyobb területcsökkenés következett be.

Az Észak-Alföldi Régió kistájainak elemzése során megállapítható, hogy fejlesztését alapvetően meghatározza a legjelentősebb természeti erőforrása a termőföld. A régió mindhárom megyéjében a mezőgazdasági ágazat aránya meghaladja az országos és az Európai Unió átlagot, itt a legnagyobb az ágazat GDP-ből való részesedése is. A mezőgazdasági terület átlagos aranykorona-értéke (15,32 AK) elmarad az országotól (18,15 AK). Magas a tőkeszegény mezőgazdasági vállalkozások száma és aránya. A természeti adottságok változatosak, egyes mezőgazdasági (pl. gyümölcs, cukorrépa, dohány, napraforgó, burgonya) és élelmiszeripari termékek esetében kiemelten jó feltételekkel és termelési tapasztalatokkal rendelkezik. A térség földhasználatát a termőhelyi adottságokhoz kell igazítani. A jövedelmezőség megteremtése céljából sürgősen ki kell alakítani a mezőgazdasági kistermelők között a termelési-értékesítési együttműködések, mint a versenyképes termelés elengedhetetlen alapfeltételét.

Javaslatot tettem földhasználati zónarendszer kialakítására, amely maximálisan figyelembe veszi a különböző régiók agrártermelési és nem-termelési típusú lehetőségeit. A koordináták lehatárolják a régió eltérő adottságú területeit. Az így kialakuló zónákban eltérő agrár- és vidékfejlesztési prioritásokat kell alkalmazni. Az információs rendszer segítségével – a talajadottságok alapján - elvégezhető a tájgazdálkodási körzetek lehatárolása is. Tájgazdálkodási körzetenként javasoltam az adott talajtani és meteorológiai sajátosságok mellett legeredményesebben termesztendő növények körét, valamint a növényi sorrendet, és a vetésforgót. Az egyes kistérségek optimális tájgazdálkodásának meghatározásához nélkülözhetetlen a nagyobb gazdasági környezet (megye, régió) növénytermesztése komparatív előnyeinek, illetve a termelés korlátainak pontos meghatározása. Foglalkozni kell az egyes növénytermesztési ágazatok jelenlegi helyzetével, az életképes és fenntartható növénytermesztési struktúra kialakításának elsődleges feladataival.

A régiók közötti fejlettségi különbségek alakulását a természeti adottságok mellett jelentős mértékben befolyásolják az adott térség gazdasági jellemzői, a humán erőforrások minősége, a régió megközelíthetősége, és a helyi életminőséget meghatározó tényezők. A regionális különbségek ezen szempontok alapján értékelhetők. Az Észak-Alföldi Régió belül nagyok a térségi – társadalmi-gazdasági – fejlettségbeli különbségek, az egyes kistérségekben kritikus a népességmegtartó erő. Reális veszélyt jelent a térségi egyenlőtlenségek további növekedése a magas munkanélküliség, valamint az alacsony gazdasági aktivitás miatt, ezért a területfejlesztés kiemelt

jelentőségű. A nem mezőgazdasági jellegű új munkahelyek teremtése, a vidéken élők életminőségének javítása, a vidéki területek népességmegtartó erejének növelése ellensúlyozhatják a negatív tendenciák erősödését.

Az elmúlt években az *Észak-Alföldi Régió kapta az országos területfejlesztési célokra előirányzott támogatások egynegyedét*, mégis az egy főre eső GDP-je nem növekedett, hanem csökkent. *A támogatások elosztásánál nem érvényesült kellő mértékben az addicionálás és koncentráció elve*, legalábbis rövidtávon még nem érezhető hatásuk. Az elemzések során arról is információt kaptam, hogy először 2002-ben készült kimutatás arról, hogy összesen, a különböző tárcáktól, pályázatok útján milyen célra és mennyi támogatást kapott egy-egy kistérség. *A monitoring rendszer is még csak most van kiépülőben*, ezért csak évek múlva lesz átfogóan értékelhető ezek hatása, illetve eredménye.

A régió számára *kulcskérdés a regionális versenyképesség erősítése*, melyhez *következetes fejlesztés-politika alkalmazása szükséges*. Legfontosabb a *gazdaságfejlesztés*, mely, ha jól működik maga után vonja a jóléti infrastruktúrák megteremtésének lehetőségét is. Fontos a *feldolgozóipar, a beszállítói hálózatok fejlesztése*, a jelentős tökeszegénység enyhítésére *külső források bevonása*. A gazdaság szerkezetének átalakításában *fontos szerepe van az agrárgazdaság fejlesztésének is*, mert a régió adottságai, tradíciói és hosszú távú versenyelőnyei kedvezőek, ezért az EU-átlagnál magasabb arányt fog képviselni a gazdaságon belül. *Az agrárszektor modernizációját elősegíthetik a piacra jutás támogatása, a minőségi agrárfejlesztés, a termelői-értékesítői együttműködések ösztönzése*. A régió fejlesztésében rendkívül fontos a *közlekedési és informatikai infrastruktúra*, valamint a *humánerőforrás fejlesztése*.

Összefoglalva a jövőben - a régió erősségeire építve - olyan *következetes területfejlesztési politika* megvalósítása *szükséges*, amely a regionális politika alapelveinek érvényesítésével a területfejlesztési támogatások leghatékonyabb felhasználását szolgálja, és megakadályozza a régió visszafordíthatatlan leszakadását, illetve elősegíti mielőbbi felzárkózását.

IRODALOMJEGYZÉK

A magyar agrárgazdaság EU-csatlakozási stratégiája. FM. Európai Integrációs Főosztály. Budapest, 1997.

Az Európai Unió közös agrárpolitikája (CAP). AZ Európai Bizottság Magyarországi Képviselte. Budapest, 1996.

Baranyi B.- Süli – Zakar I. 1997. A családi vállalkozások szerepe az átalakuló magyar mezőgazdaságban. A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia Pécs

Baranyi B.-Csatári B.-Csordás L.-Süli-Zakar I. 1998. Hajdú-Bihar megye területfejlesztési koncepciója. (szerk. Baranyi B.) MTA Regionális Kutatások Központja, Hajdú-Bihar Megyei Területfejlesztési Tanács. Debrecen (Területfejlesztés, 8.)

Baranyi B.- Dancs L. 2001. Hajdú-Bihar megye. Debrecen és térsége. Hatvan, CEBA Kiadó (Magyarország kistérségei, 8/2)

Baranyi B. 2001. A határmentiség kérdőjelei az Észak-Kelet-Alföldön. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja

Baranyi B. 2002. Az Észak-Alföldi Régió határmenti területeinek helyzetfeltáró leírása, stratégiai programja és operatív terve. In: Az Észak-Alföldi Régió területfejlesztési koncepciója és területfejlesztési stratégiai, valamint operatív programja. Excellence Rt. Debrecen, MTA regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet Debreceni Csoportja. Kézirat.

Baranyi B. 2002. A fenntartható fejlődés esélyei Észak-Alföldi rurális térben az uniós csatlakozás küszöbén. In: EU konform mezőgazdaság és élelmiszerbiztonság. Tudományos tanácskozás. (Szerk.: Nagy J.) DE Agrártudományi Centrum.pp. 396-402. Debrecen.

Baranyi B.- Balcsók I.-Dancs L.2002.Hajdú-Bihar megye. Bihari térség. Hatvan CEBA Kiadó (Magyarország kistérségei, 8/1.).

Baranyi B. 1994. A vállalkozás-élénkítés szerepe az Alföld mezőgazdaságában. Felzárkózás, vagy leszakadás? In: A vállalkozás-élénkítés agroökonómiai, szociológiai és szociálgeográfiai problémái hátrányos helyzetű alföldi térségekben Szerk.: Süli-Zakar I. Debrecen, KLTE Társadalomföldrajzi Tanszék.pp.7-16.

Bartke I. 1997. Regionális elmélet- területfejlesztési politika. Területi statisztika. Bemutatószám.

Beluszky P. 1993. „Tradicionális” területi hátrányok és terápiájuk Magyarországon (1948-1992) Kovács K. (szerk.) Település, gazdaság, igazgatás térben Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja

Benet I. 1997.a. Az új magyar agrárpolitika előzményei és jellemzői. I-II. Statisztikai Szemle. 75. évf. 3. sz. Budapest

Benet I. 1997.b. Rendszerváltás és agrárgazdaság. Magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kilátások a Magyar Tudományos Akadémián. II. Az agrárium helyzete és kilátásai. MTA. Budapest, 1997.

Buday-Sántha A. 2001. Agrárpolitika – vidékfejlesztés. A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió – Bp.-Pécs Dialog Campus Kiadó

Burgerné Gimes A. 1992. A világ mezőgazdasága Budapest Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Burgerné Gimes A. – Szakáll S. 1997. Csongrád megye nagy- és kistérségének mezőgazdasági adottságai. Gazdálkodás. 2.

Burgerné Gimes A. 1998. Földhasználati és földbirtok politika az Európai Unió országában, I-II. rész. Statisztikai Szemle, április, május-június.

Burgerné Gimes A. 2002. A mezőgazdasági földtulajdon és földbérlet Bp. Akadémiai Kiadó

Csatári B. 1996. A magyarországi kistérségek néhány jellegzetessége Falu – Város – Régió 10.

Csébfalvy Z. 1998. Az európai fejlődési zónákhoz való kapcsolódás. In. A jövő választása. A polgári Magyarország közgazdasága. Szerk. Matolcsy Gy., Perger É., Sebestyén T. Fidesz Magyar Polgári párt, Budapest. Pp. 40-52.

Csete L. 1995. Az agrárgazdaság jövőképe. AGRO-21 Füzetek 9. sz. AGRO-21 Programiroda Budapest

Dobos A, Kovács J, Nagy J. 2000. Evaluation of agricultural land use in Hungary's "three-border" region. Acta Agronomica, 48, 89-94.

Dobos A.-Nagy J.- Szabó J.- Dorka D. Harsányi E.- Nagy P.- Taraczközi K.- Pásztor L. 2001. GPS/GIS technológiai alkalmazási lehetőségei a növénytermesztésben. Szakmai Konferencia. Nyíregyháza 2002 szeptember 20-22. Konferencia kiadvány. 28-29.

Dorka D, Nyizsalovszki R, Kovács M, Dobos A., Nagy J. 2003. Talajinformációs rendszer kialakulása a mezőgazdaságban. In. Kovács T. A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt. MTA Regionális Kutatások Központja, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Pécs

Dorgai L. 1998. (szerk.) Az országos területrendezési terv agrárvonatkozásának megalapozása. Agrárgazdasági Tanulmányok. 1998/3. sz. Budapest AKII

Dorgai L.-Hinora F. 1998. Az országos területrendezési terv agrárvonatkozásainak főbb összefüggései. Gazdálkodás. XLII. évf.4. sz. Budapest

Dorgai L.- Hinora F.-Tassy S. 1998. Területfejlesztés-vidékfejlesztés. Agrárgazdasági tanulmányok 9. sz. AKII Budapest

Drimba P. – Ertsey I. - Harsányi E. –Nagy A.- Harsányi G. – Dövényi Nagy T. 2003. Kockázat elemzés eredményei a kukoricatermesztésben In: 50 éves a magyar hibridkukorica. Martonvásár 2003. szeptember 30. 121-125.old

Csongrád megye területfejlesztési irányelvei. (Vitaanyag). JATE Gazdaságföldrajzi Tanszék. Témavezető: Mészáros R. Szeged, 1997.

Ehrlich É.-Révész G.-Tamási P. (szerk) 1994. Kelet- Közép- Európa: honnan-hová? Bp. Akadémiai Kiadó

Enyedi Gy. 1978. Kelet- Közép- Európa földrajza Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Enyedi Gy.1981. A területfejlesztési politika néhány új eleméről. – Enyedi Gy.: Földrajz és társadalom. Bp. Magvető Könyvkiadó

Enyedi Gy. 1993. Társadalmi-területi egyenlőtlenségek és területi politika Magyarországon- Enyedi Gy. (szerk.) Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon Bp. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó

Európa a területfejlesztés szolgálatában. Európai Unió, Területpolitika és kohézió. KTM Területi Phare Iroda, Budapest, 1996.

Európai Területfejlesztés Perspektívái. Első hivatalos változat. *Falu Város Régió*,1998. 1.sz. pp.33-35., 3-4.sz. pp. 31-45., 5. sz. pp.28-30.

G. Kellas J.1997. A Skót és Walesi Hivatal területi irányítási szerepe. In. Régiók felemelkedése és bukása. Regionális átalakulás a Brit-szigeteken. Szerk. Horváth Gy. MTA RKK, Pécs. Pp. 413-423.

Faluvégi A. 1997. A területfejlesztés támogatási rendszerének statisztikai megalapozása. Területi statisztika. Bemutakozó szám.

Faragó L. 1987. A területfejlesztés fogalmáról - Tér és Társadalom 1.

Faragó L. 1993. Területfejlesztés – fantom vagy realitás – Kovács K. (szerk.) Település, gazdaság, igazgatás térben Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja

Faragó L. 1994. Adalékok a területfejlesztéssel kapcsolatos fogalmak vitájához – Tér és Társadalom 3-4.

Farkasné Fekete M.- E. Audsley. 1999. Az 1992-es CAP-reform és az Agenda 2000. Gazdálkodás. XLI-II. évf. 2. sz. Budapest

Fehér A. 1998. A vidék eltartókéességének stabilizálása, regionális összefüggései. „Magyarország az ezredfordulón.” Stratégiai kutatások. MTA Agrártudományok Osztálya Budapest.

Földhasználat, foglalkoztatottság és termelőeszköz-ellátottság. Magyar Mezőgazdaság 55. évf. 20. sz. Budapest, 2000.

Győr-Moson-Sopron megye területfejlesztési stratégiája. MTA RKK NYUTI. Témavezető: Rechnitzer J. Győr, 1996. p. 50.

Hajdú Z. 1993. A terület és településfejlesztés problematikája a két világháború között Kovács K. (szerk.) Település, gazdaság, igazgatás térben Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja

Harsányi E. 2001. A területfejlesztés és a mezőgazdasági földhasználat összefüggései, területi monitoring. DAB Tudományos tanácskozás, Debrecen

Harsányi E.- Nagy J. 2001. Correlation between rural development and agricultural land use. In: Current soil and results in under transition agriculture. Szerk: Nagy J.- Rajkai K. Debrecen. 1999-2000.

Harsányi E.-Sulyok D.-Nagy A.J.-Harsányi G. 2003. A magyarországi földhasználat ötven éve. Debreceni szemle 2003/4 495-503. old.

Harsányi E, Sulyok D, Nagy A.J, Harsányi G, Nagy J. 2003. A magyarországi földhasználat ötven éve. In: Kovács T. A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt. MTA Regionális Kutatások Központja, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Pécs, 264-270.

Harsányi E. 2004. A területfejlesztés célterületei, eszköz és intézményrendszere, a területfejlesztés jelene és fejlődésének távlatai. DAB Tudományos tanácskozás, Debrecen (In print)

Harsányi G.- Nagy A.-Harsányi E. 2003. Területfejlesztés térségi összefüggései az Észak Alföldi Régióban. Debreceni szemle 2003/1pp 86-100.

Horn P.-Sütő Z. 2000. Eredmények és trendek. Magyar Mezőgazdaság 55. évf. 27. sz. Budapest

Horváth Gy. 1997. Európai integráció, keleti bővítés és a magyar regionális politika. Tér és társadalom. 3. sz. Győr

Horváth Gy.- Illés I. 1997. Regionális fejlődés és politika. A gazdasági és a szociális kohézió erősítésének feladatai Magyarországon az Európai Unióhoz való csatlakozás időszakában. Európai Tükör Műhely tanulmányok, 16. sz. Integrációs Stratégiai Munkacsoport, Budapest.

Horváth Gy. 1998. Európai regionális politika Bp.-Pécs Dialóg Campus kiadó

- Horváth Gy. 2001.** Regionális támogatások az Európai Unióban Bp. Osiris Kiadó
- Horváth Gy.-Szaló P. 2003.** Területfejlesztés és régiók. Európai füzetek 11. 28 p. Budapest (www.stratek.hu)
- Hörcher F.-né (szerk.) 1998.** Területfejlesztés Magyarországon. Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium
- Illés I. 1992.** A területfejlesztés irányításának kérdései –Tér és Társadalom 1-2.
- Illés I. 1996.** Regionális politika: felzárkózás vagy lemaradás – Európai Tükör. 1.
- Illés I. 1997.** Előnyök és hátrányok a regionális politikában – Európai Tükör. 4.
- Illés I. 1997.** A regionális együttműködés feltételei Közép- és Kelet-Európában. Tér és Társadalom, 2. sz. pp. 17-28.
- Illés I. 2002.** A területfejlesztés pénzügyi eszközei az Európai Unióban és Magyarországon. Közgazdasági Szemle, XLIX. Évf., június- augusztus, 677-698. o.
- Jankuné Kürthy Gy.-Popp J.-Potori N. 2001.** Az OECD-tagországok mezőgazdaságának támogatottsága az új metodika alapján-különös tekintettel Magyarországra. Agrárgazdasági Tanulmányok 2001/6.sz. Bp. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet
- Juhász L. 1997.** A fenntartható mezőgazdaság értelmezése a nyugat-európai gondolkodásban. Tiszántúli Mezőgazdasági Tudományos Napok (június 12-13. Karcag
- Kapronczai I. 2003.** A magyar mezőgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig Bp. Szaktudás Kiadó Ház
- Kartali J. 2000.** A magyar agrárkülpiacon ható világgazdasági tényezők alakulása. Agrárgazdasági Tanulmányok AKII Budapest
- Kartali J. 2001.** A WTO és a magyar agrárpolitika fontosabb kérdései Bp. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet
- Kiss J. 1997.** A hazai területfejlesztési gyakorlat néhány kulcsproblémájáról. Tér és Társadalom, 3. sz. pp. 73-78.
- Kocziszky Gy. 2003.** Uniós Értesítő 7;8;10; (www.uniosertesito.hu)
- Kovács G. 1997.** Tapasztalatok és megfontolások a fejlesztési koncepciók továbbfejlesztéséhez. Tér és Társadalom 3. sz. Győr
- Kovács J. 2004.** Az agrárfejlesztés stratégiai kérdései Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum Bp.-Db.

Kürthy Gy.-Szűcs I. 1999. Az Európai Unióhoz való csatlakozás ágazati felkészülésének a fejlesztési forrásigénye Agrárgazdasági tanulmányok. 2. sz. Budapest AKII

Láng I.- Csete L.-Harnos Zs. 1983. A magyar mezőgazdaság agroökológiai potenciálja az ezredfordulón. Budapest Mezőgazdasági Kiadó

Lóczy D. 2002. Tájértékelés, földértékelés Bp.-Pécs Dialóg Campus Kiadó

Lökös L. 1996. Tendenciák és párhuzamok a külföld és Magyarország agrárfejlődésében. Orosz I.– Für L. – Romány P. (szerk.) Magyarország agrárgazdasága Mezőgazda Kiadó Budapest

Magda S. 2000. A régiók mezőgazdaság- és vidékfejlesztése Gazdálkodás. 2.

Magyarország gazdaságszerkezete 1989-1995. Központi Statisztikai Hivatal Budapest, 1996.

Magyarország mezőgazdasága a 2000. évben. (Az általános mezőgazdasági összeírás előzetes adatai) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2000.

Márton A. 1998. A magyar mezőgazdaság és az Európai Unió. Dinasztia Kiadóház Budapest

Mezei B. (szerk.) 2003. Magyar alkotmánytörténet Budapest Isis Kiadó

Miklóssy E. 1997. A területfejlesztés gyakorlata Angliában. Comitatus, szeptember. pp.28-39.

Molnár J. 2000. A földtulajdon és földhasználat. Gazdálkodás. XLIV. Évf. 4.sz. Budapest.

Nagy J. 1999. A talajművelés és a műtrágyázás kölcsönhatásának értékelése. Talaj, növény, és környezet kölcsönhatásai (Szerk. Nagy J.-Németh T.) DATE MTK Földműveléstani Tanszék; MTA-DATE Földművelési Kutatócsoport; MTA-TAKI; Debrecen.

Nagy J.-Dobos A.-Szabó J. 2000. Belvíz- és termőhely-védelem az Észak-alföldi Régióban. Fenntartható mezőgazdaság-minőségi termelés (Szerk. Nagy J.) DE ATC; MTK Földműveléstani Tanszék; MTA-DATE Földművelési Kutatócsoport; Debrecen.

Nagy J, Dobos A, Szabó J. 2002. Tájtermesztés az Észak-Alföldi Régióban. In: Láng I, Lazányi J, Németh T. Tartamkísérletek, tájtermesztés, vidékfejlesztés. I. Debreceni Egyetem, Agrártudományi Centrum, 36-45.

Nagy J, Dobos A. 1999. Land use evolution in eastern Hungary. Kungl. Skogs-och Lant-bruksakademiens, 138: 17.33-39.

Nagy J, Kovács J. 1999. Növénytermesztési sajátosságok a keleti háromhatár térségben, a növénytermesztési szerkezet módosításának lehetőségei. In: Sinóros-Szabó

B. Komplex környezetkímélő agrártermelés fejlesztése Magyarország keleti háromhatár szegletében. Magyar Tudományos Akadémia, 25-66.

Nagy J, Németh T, Szabó J, Pásztor L, Dobos A. 2001. Tájgazdálkodási körzetek kialakítása Kreybig Átnézetes Talajismereti Térképsorozat alapján. Debreceni Egyetem Agrártudományi Közlemények, 1, 20-25.

Nagy J, Szabó J, Pásztor L, Dobos A, Csernevák R.. 2002. Talajinformációs rendszer alkalmazási lehetőségei az Észak-Alföldi Régióban. In: Harnos Zs. Informatikai kutatások, fejlesztések és alkalmazások az agrárgazdaságban és vidékfejlesztésben. Agrárinformatika 2002. Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, 171-180.

Nagy J., Dobos A, Kovács J. 1999. The sustainable agriculture, with a special emphasis on the Eastern-Hungarian Region. Anal Univ. Oradea, V, 39-47.

Nemes Nagy J. 1987. A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata Bp. Akadémiai Kiadó

Nemes Nagy J. 1991. Regionális politika új feltételek között – Tér és Társadalom 1.

Nemes Nagy J. 1998. Az ország térszerkezete, területi folyamatok, területfejlesztés Magyarországon. Környezet és területfejlesztési Minisztérium. 15-26. o.

Németh T.-Nagy J.-Rátonyi T.2002. A A fenntartható mezőgazdaság agrotechnikai feltételei. EU konform mezőgazdaság és élelmiszerbiztonság (Szerk. Nagy J.) DE ATC; KITE Rt; MTA-DE Kutatócsoport; Debrecen.

Németi László 2003. A magyar agrárgazdaság az ezredfordulón Bp. Szaktudás Kiadó Ház

OECD-agrártámogatások . Agrár Európa IV. évf. 6. sz. Budapest, 2000.

OECD 2001. OECD területi vizsgálatok. Magyarország (szerk. Horváth Gy.) MTA RKK Pécs

Országos Területfejlesztési Koncepció. Magyar Köztársaság Kormánya, Budapest, 1997.

Palánkai T. 1998. Az európai integráció gazdaságtana Bp. Aula Kiadó

Pálné Kovács I. 1996. A területfejlesztés tércategóriái, jogi szabályozásuk és hatalmi környezetük – Falu- Város – Régió 10.

Pete N. 2000. A magyar mezőgazdaság és az Európai Unió Külügyminisztérium Budapest

Popp J. 2000. Főbb mezőgazdasági ágazataink fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU-catlakozásra. Agrárgazdasági tanulmányok, 2000/9. sz. Bp. AKII

Rátonyi T.- Megyes A.- Huzsvai L.- Harsányi E.- Nagy J. 2003. Nitrogen balance and leaching in a long-term tillage experiment. In: ALPS-Adria Scientific Workshop, 3-7 March 2003, Trogir Croatia.

T. Rátonyi – N. Fodor – L. Huzsvai – A. Megyes – D. Sulyok – Endre Harsányi 2004. Applying chloride tracer to quantify preferential flow in chernozem soil. In: In: Proceedings of the III. Alps- Adria Scientific Workshop, 1-6. March 2004, Dubrovnik, Croatia.

Rechnitzer J. 1993. Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk. Győr, MTA Regionális kutatások központja

Rechnitzer J. 1996. A regionális folyamatok sajátosságai és jövőbeli fejlődési irányai-Magyar Tudomány 11.

Rechnitzer J. 1997. A helyi gazdaságfejlesztést szolgáló különféle állami alapok területi felhasználása. Készült a „Magyarország az ezredfordulón” (Stratégiai kutatási programok). Területfejlesztési nemzeti program megalapozása: A regionális és településfejlődés folyamatai Magyarországon, című téma keretében. Témavezető: Enyedi Gy. MTA RKK, Pécs-Győr. Kézirat

Rechnitzer J. 1998. Területi stratégiák Bp.-Pécs Dialóg Campus Kiadó

Rechnitzer J. 1998. Területfejlesztési elképzelések a Bécs-Budapest tengely mentén. MTA RKK NYUTI közlemények 57. sz. Győr

Richardson, H.W. 1969. Regional Economics: Location Theory, Urban Stucture and Regional Change. New York.

Romány P. 1998. Miért fontos a vidék? Gazdálkodás. XLII. évf. 5. sz. Budapest

Rulális Térségek Európai Chartája. Falu, Város, Régió. Terület- és Településfejlesztési Folyóirat. 1998. 8. sz.

Sarudi Cs. 2003. Térség- és vidékfejlesztés A magyar térgazdaság és az európai integráció (szerk.) Agroinform Kiadó és Nyomda Kft.

Sipos A. 1998. Az agrártermelés alapozásának közgazdasági tényezői. Az agrártermelés tudományos alapozása. Magyarország az ezredfordulón. Agrárium. MTA. Budapest.

Sulyok D.–Harsányi E.- Nagy A.J.-Harsányi G. 2003. Magyarország földhasználatának változása a huszadik század második felében Növénytermelés (in print)

D.Sulyok –T. Rátonyi – A. Meggyes –E.Harsányi–J. Nagy 2004. The Economic questions of irrigated maize cultivation on the loess ridge of Debrecen. In: Proceedings of the III. Alps- Adria Scientific Workshop, 1-6. March 2004, Dubrovnik, Croatia.

Schütz N. 2003. Uniós Értesítő I évf.6. sz.12-13.p (www.uniosertesito.hu)

Stratégiai Kutatási Programok. – Az agrárgazdaság minőségi dimenziói. „AGRO-21” Füzetek. Az agrárgazdaság jövőképe. 22. sz. Budapest 1998.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területfejlesztési koncepciója. Készítette: Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Fejlesztési Közalapítvány. Nyíregyháza, 1996. p. 60.

Szabó J, Dobos A, Nagy J, Bocskai Zs, Pásztor L. 2000. A Digitális Kreybig Talajinformációs Rendszer (DKTIR) és felhasználása a termesztett növények választékára vonatkozó térségi szintű szántóföldi alkalmasság meghatározásában. AGROFÓRUM, XI, 5-8.

Szabó M.-Juhász A. 2001. Az Európai Unió és Magyarország közötti agrárkereskedelem liberalizációjának hatásai. Agrárgazdasági Tanulmányok 2001/4. sz. Bp. AKII.

Szaló P.- Miklóssy E. 1996. A magyarországi területfejlesztés új rendszere. Budapest. Kézirat.

Szörényiné Kukorelli I. 1997. A kistérségek gazdasági és társadalmi jellemzői és trendjei Észak-Dunántúlon. Tér és Társadalom 11.

Szűcs I. 1990. Verseny és rendszerszemlélet a földhasználatban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Szűcs I. –Tanka E. 1994. A földtulajdoni és a földhasználati rendszer szerkezeti átalakulása a magyar mezőgazdaság földreformja nyomán. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai intéze, Budapest

Tóth L. 1997. Mérethatékonyság, ágazati és területi specializáció. A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig . IV. Falukonferencia. Pécs

Tóth L. 1998. A magyar agrárpolitika dilemmái az EU- csatlakozás kapcsán. Terület- és vidékfejlesztés az EU-ban és Magyarországon. Nemzetközi Közéleti Konferencia (nov. 23-24.), Ajka.

Tóth L.- Howarth, R.W. 1995. Messze van Európa, avagy mire számíthat a magyar mezőgazdaság az EU-ban. A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. III. Falukonferencia. Pécs.

Tóth L.- Juhász L. - Trombitásné Láng G. 2000. Az agrár- és vidékfejlesztés megváltozott viszonya, eltartóképeség és fenntartható fejlődés. Integrált vidékfejlesztés. V. Falukonferencia. Pécs.

Tóth P. 1998. Az Európai Unió birtokviszonyai, összehasonlítás a magyar viszonyokkal. Magkutatás, termelés, kereskedelem. XII.évf. 2. sz. Budapest

Többszörös szorításban a hazai agrárgazdaság. Agrár Európa. IV. évf. 6. sz. Budapest. 2000.

Varga Gy. 1998. Az Eu-csatlakozás agrárgazdasági összefüggései: előnyök és hátrányok. Az agrártermelés tudományos alapozása. Magyarország az ezredfordulón. Agrárium. MTA. Budapest.

Varga Gy.2002. Az Agrárgazdaság és a vidék fejlesztésének főbb stratégiai kérdései. Európai Tükör, 5.sz.

VÁTI 2002. Területfejlesztés Magyarországon. Az FVM megbízásából a kiadványt a VÁTI Területfejlesztési Igazgatóság Elemző és értékelő Irodája készítette.

Winnett, C., Stillwell, J., Leigh, Ch. 1997. Az innováció tervezés Yorkshire-Humberside régióban. In: Régiók felemelkedése és bukása. Regionális átalakulás a Brit szigeteken. Szerk. Horváth Gy. MTA RKK, Pécs. Pp.227-245.

Zongor G. 1998. Kis magyar regionalizáció, avagy miért nem működik, aminek működni kell? Comitatus, július-augusztus. pp. 53-63.

MELLÉKLETEK

1. A megyei területfejlesztési koncepciók tartalmi és tervezési módszertani összehasonlítása
2. A mezőgazdaság aránya a nemzetgazdaságban, folyó áron számolva
3. A mezőgazdaság költségvetési támogatása 1998-2002 között (millió Ft)
4. Magyarország földterület használata művelési ágak szerint 1950-2002 között
5. Magyarország régióinak földterület használata művelési ágak szerint 2002.
6. Az Észak-Alföldi Régió földterület használata művelési ágak szerint 1950-2002. között (hektár)
7. Művelési ágak átlagos területe az összes gazdaságra vetítve 2000-ben (százalék)
8. A magyarországi földhasználat változása szervezeti formák szerint 1989-2002 között
9. A települések, a népesség, a gazdaságok száma területi egységenként 2000-ben
10. Magyarország szántóföldi vetésszerkezete 1950-2000 között
11. Az Észak-Alföldi Régió szántóföldi vetésszerkezete 2002-ben
12. Észak-Alföldi Régió talajtípusainak megoszlása (ha)
13. Az Észak-Alföldi Régió kistérségeinek főbb talajtani jellemzői
14. Az egy főre jutó és az összes bruttó hazai termék (GDP) területi megoszlása (1995-1997-1999-2001)
15. Az Észak-Alföldi Régió területi adatai 2002.
16. Az Észak-Alföldi Régió kistérségeinek legfontosabb adatai 2002.
17. Az Észak-Alföldi Régió kistérségei fejlődési típus szerint 2002.
18. A kedvezményezett hátrányos és a leghátrányosabb helyzetű kistérségek régiók szerint
19. Az Észak-Alföldi Régió leghátrányosabb helyzetű kistérségei
20. Területi kiegyenlítést célzó területfejlesztési támogatások az Észak-Alföldön 1997-2002. között
21. Területfejlesztési célelőirányzat az Észak-Alföldön 1997-2002. között
22. Céljellegű decentralizált területfejlesztési támogatások az Észak-Alföldön 1998-2002. között
23. Állami fejlesztési támogatások az Észak-Alföldi Régióban 2002.

TÁBLÁZATOK

1. Hazánk területi beosztása
2. A magyar régiók főbb jellemzői
3. Hatásvizsgálatok tipológiája

TÉRKÉPEK

1. Az Észak-Alföldi Régió kistájai
2. Az Észak-Alföldi Régió kistérségei fejlődési típus szerint

ÁBRÁK

1. A magyar mezőgazdaság aránya a nemzetgazdaságban
- 2/a. A mezőgazdaság költségvetési támogatása 1998
- 2/b. A mezőgazdaság költségvetési támogatása 2002
3. Magyarország mezőgazdasági földhasználata művelési ágak szerint
4. Az Észak-Alföldi Régió mezőgazdasági földhasználata 1950, 1992, 2002 években
5. Magyarország és az Észak-Alföldi Régió földterület használata művelési ágak szerint 2002.
6. Magyarország földhasználata szervezeti formák szerint 1989-2002 között
7. Az Észak-Alföldi Régió földhasználata szervezeti formák szerint 2000-ben
8. Az Észak-Alföldi Régió termőterületéből a szántó területének aránya kistérségenként 2002-ben
9. Szántóföldi növények vetésszerkezete 2002-ben Magyarországon és az Észak-Alföldi Régióban
10. Bruttó hazai termék területi megoszlása az EU (15) átlagának százalékában (2002)
11. Az egy főre jutó bruttó hazai termék (ezer forint)

12. Az Észak-Alföldi Régió kistérségeiben a foglalkoztatottak és a munkanélküliek aránya 2002-ben
13. Kistérségek fejlődési típus szerint
- 14/a A gazdasági szervezetek száma és a munkanélküliek aránya közötti összefüggés
- 14/b A gazdasági szervezetek száma és az egy lakosra jutó jövedelem közötti összefüggés
15. Területfejlesztési támogatás előirányzata 1998-2002 között az Észak-Alföldi Régióban
16. A T-MER célja, feladata

Summary

In my Ph.D. thesis, through evaluating and assessing the objectives of European Union and domestic regional politics and the unique Hungarian characteristics, I have presented our progress of the past decades and what we could expect in the early years of the EU accession. I have evaluated the disparities of the Northern-Plains Region, the reasons of underdevelopment and as result I have made suggestions for possible alternatives to ensure sustainable development in the region.

The May 1st, 2004 date of our European Union accession is the result of a long historical process and also the beginning of a long historical process. The historical roots of Hungary have a great influence on the regional situation, which date straight back to the founding of the state.

Following the Peace Treaty of Trianon, that ended the I. World War, Hungary was grappling with severe political, economic and social crisis and was hoping to get a territorial revision thus did not establish regional politics within the country. The next period was of state socialism, and „regional development” was always present on a political level. Regional- and settlement development got into a new era in 1990. During the change of regime, settlements had to face their low standard of competitiveness. The joint effect of the lack of capital and the crisis situation has reflected on the deficiencies of our regional development politics.

I have examined the opportunities of European Union accession in the reflection of this special historical condition, where I have concentrated on the regional characteristics of the Northern Plains Region and especially on the issues of agricultural land use.

The most important aspiration of European Union regional politics is to mitigate inequalities. Based on the principles of solidarity, equity and justice, the development of regions is the most important strategic objective of the Community.

Hungary – as a full member of the EU – will have new opportunities to develop the disadvantaged regions such as the Northern-Plains Region. In the framework of EU development programming, the beneficiary regions are specified for seven years ahead, since the budget cycles lasts for seven years.

During the evaluation of Hungarian agricultural conditions and agricultural land use, it can be stated that our most important natural resource is soil. The basic natural

resources of agricultural production (labour force, tools, soil) mean an exploitable, comparative advantage for the whole national economy and thus for the rural population even with varying composition. According to statistical data, 83% of the total 9,3 million hectares is arable land, 63% of which is under agricultural cultivation and about 50% of this is utilized as ploughland. The agricultural nature of our country is also confirmed by the fact that half of the population lives in villages and small towns.

The GDP share of the sector reduced to less than third of the original figure and the number of employed have also reduced by about two thirds, between 1990 and 2000. The agricultural sector is the only one from all production sectors that improved the fiscal balance of the country by ensuring lasting positive balance.

Nowadays, the share of Hungarian agricultural production from the gross domestic product is surprisingly low. Its role in national economy and social structure is a lot more significant despite of this. Hungary, with its present low agricultural production capability, has signed the Accession Treaty in Copenhagen – on 13th December, 2002, - according to which, we have joined the European Union on the 1st May, 2004. With the awareness of present situation, it is necessary to execute the specific tasks immediately, in order to combat problems arising from economic handicap. The only realistic objective for the future is to establish an export oriented and sustainable agriculture.

In Hungary, the land area utilized for agricultural purposes has decreased significantly in the past century – during the deployment of infrastructural establishments. The use of land and conditions of ownership have been transformed by three land reforms, that contained many contradictions in its objectives and consequences, in the past fifty years. These changes have set back the aligned development of agriculture, land ownership and land use. The aim of the regime change, in the beginning of the 1990's, was to radically change the conditions of ownership and to re-establish private ownership. The result of the transformation was a frittered, intransparable ownership structure and 86% of all arable land is in private ownership now. The ratio of viable farms providing a safe livelihood is still very low, even 12 years after the change of ownership.

There have not been significant changes regarding sowing structure in past 10 years in Hungary, though the size of agricultural areas have decreased in all sectors (excluding maize) compared to the period prior to the change of regime.

During the evaluation of the small regions in the Northern-Plains Region we can state, that the most important natural resource is soil, thus from the aspect of agricultural development it plays a vital part in strategical planning. In all three counties of the region, the ratio of the agricultural sector exceeds the national and European Union average, and its share from the GDP is the highest in this region. The average “gold-crown” value (15,32 AK) of the agricultural area lags behind the national average (18,15 AK). The ratio and number of agricultural enterprises with poor capital resources is high. The natural conditions are variable and in case of some agricultural (e.g.: fruit, sugar beet, tobacco, sunflower, potato) and food products the conditions and production experiences are outstanding. The land use of the region have to be adjusted to the conditions and production-retail cooperations have to be established among agricultural producers urgently as an essential precondition of competitive production.

I have made suggestions for the application of land use zone system, which considers the agricultural and non-production potentials of different regions, and categorizes the different areas of the region along these coordinates, thus applying different agricultural- and rural development priorities in the zones. The identification of landscape zones can be done with the help of an information system on the basis of soil conditions. On the basis of landscape zones, I have made suggestions regarding the type of crop rotation and series of plants, that could be cultivated with the best results. In order to determine the optimal landscape management of specific small regions, it is essential to accurately define the comparative advantages of plant production in the greater economic environment (county, region) as well as the limitations of production. The present conditions of specific plant production sectors have to be dealt with along with the primary tasks of establishing a viable and sustainable plant production structure.

The differences among regions regarding development are significantly influenced by natural conditions, economic characteristics of the specific region, the quality and quantity of human resources, the accessibility of the region and factors influencing the standard of living. The regional differences can be evaluated on the basis of these.

Within the Northern-Plains Region the differences – social-economic – are great and the ability to keep the population here is critical. Increasing regional inequalities is a real danger thus regional development is of outstanding strategical importance. The

establishment of non-agricultural workplaces, and regulations aimed at improving the living standards of rural population in the interest of keeping people in this region can compensate for strengthening negative tendencies.

In the past years, the Northern-Plains Region has received the quarter of the fundings set aside for regional development objectives. However, the GDP per capita has decreased rather than increased. During the distribution of funds, the principles of additionality and concentration did not prevail or at least not in the short run. During the evaluations, I have received information that a detailed breakdown of fundings for the specific regions was only prepared in 2002 for the first time. The monitoring system is only being established, thus its result and effect will only be apparent years from now.

The strengthening of regional competitiveness is of key importance and it requires consistent development politics. Economic development is the most important, which – if operates well- includes the possibilities of establishing welfare infrastructures as well. The development of the processing industry and supply networks as well as involving outside sources to ease the lack of capital are all important. Developing agriculture plays an important role in the transformation of economic structures, since due to the characteristics of the region, the traditions and long-term competitive advantages it will represent a ratio in the economy greater than the EU average. The modernisation of agricultural sector can be promoted by supporting accession to the market, quality agricultural development and assisting production-retail cooperation. The development of transport and IT infrastructure along with human resource development are significantly important in the development of the region.

In the future – based on the strengths of the region – such a consistent regional development policy is required, which serves the interest of efficient regional development fund utilization and prevents the irreversible setback of the region while promoting our endeavours to catch up with the rest of the EU by validating the basic principles of regional development politics.

NYILATKOZATOK

NYILATKOZAT

Ezen értekezést a Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum Mezőgazdaságtudományi Karán a Interdiszciplináris Agrár- és Természettudományok Doktori Iskola keretében készítettem el a Debreceni Egyetem ATC MTK doktori (PhD) fokozatának elnyerése céljából.

Debrecen, 2004 szeptember 1.

a jelölt aláírása

NYILATKOZAT

Tanúsítom, hogy **Harsányi Endre** doktorjelölt 2001 - 2004 között a fent megnevezett Doktori Iskola keretében irányításommal végezte munkáját. Az értekezésben foglalt eredményekhez a jelölt önálló alkotó tevékenységével meghatározóan hozzájárult, az értekezés a jelölt önálló munkája. Az értekezés elfogadását javaslom – javasoljuk.

Debrecen, 2004szeptember 1.

a témavezető aláírása